

EĞİTİM BİLİMİ
VE
DİN EĞİTİMİ

Prof. Dr. Beyza BİLGİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
1. TEMEL KAVRAMLAR	4
1.1. Din Eğitimi	4
1.2. İlahiyat	5
1.3. Nakil ve Gelenek	6
1.4. Din	7
1.5. Terbiye-Eğitim-Öğretim	9
2. DİN-ÖĞRETİM-EĞİTİM	11
2.1. Din ve Öğretim	12
2.1.1. İlk Uygulamalar	12
2.1.2. Tarihi Gelişim	15
2.2. Din ve Eğitim	18
2.2.1. Eğitimin Hedefleri ve Din	18
2.2.2. Eğitim-Öğretim ve Özgürlük	22
2.2.3. Eğitim-Öğretim ve İnanç	22
2.3. Din Eğitimi Bilimi ve Eğitim Bilimi	25
2.3.1. Eğitim Bilimi	25
2.3.2. Din Eğitimi Biliminin Mahiyeti ve Görevi	27
3. İLGİLİ BİLİMLER	33
3.1. Din Bilimleri	34
3.2. Psikoloji	34
3.3. Sosyoloji	34
3.4. İletişim	35
3.5. Dil Eğitimi	38
3.6. Davranış Bozuklukları	39
4. OKULDA VE CAMİDE DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ	41
5. OKULDA DİN DERSİ	43
5.1. Din Dersinin Teorisi	43
5.1.1. Din Dersinin Tarihi	45
5.1.2. Bugünkü Din Dersi tartışması	54
5.1.3. Okul ve Din Dersi	61
5.1.4. Laiklik ve Din Dersi	62

5.1.5. Anayasa ve Din Dersi	67
5.1.6. Mezhepler ve Din Dersi	73
5.1.7. Din Öğretiminde Yeni Yönelişler	74
5.1.8. Din Dersinde Öğrenci	79
5.1.9. Din Dersi Öğretmeni	83
5.2. Okul Çeşitleri ve Din Dersi	87
5.2.1. Okul Öncesi Eğitimi	87
5.2.2. İlkokul	94
5.2.3. Ortaokul	97
5.2.4. Lise	98
5.2.5. Meslek Liseleri	100
5.2.6. Özel Eğitim Okulları	101
6. YAYGIN EĞİTİMDE DİN EĞİTİMİ	104
6.1. Vaaz ve Hitabet	104
6.2. Kur'an Kursları	113
6.2.1. Belge Veren Kur'an Kursları	113
6.2.2. Kur'an ve İlmihal Öğretimi	117
KİTAPTA GEÇEN KAYNAKLAR	122
DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ DİĞER BAZI KAYNAKLAR	124
İNGİLİZCE KAYNAKLAR	125
ALMANCA KAYNAKLAR	126

ÖNSÖZ

Din Eğitimi Bilimine Giriş mahiyetinde olan bu kitap öncelikle İlahiyat Fakültesi öğrencilerine hitap edecek şekilde hazırlanmıştır. Dini öğrenme faaliyeti başlangıçtan beri hem birbirine bağlı hem birbirinden müstakil pek çok bilimi meydana getirmiş olmasına rağmen, kendisi bilim olmakta en sona kalmıştır.

Ankara Üniversitesinin bünyesindeki İlahiyat Fakültesi, 1949 yılındaki kuruluşundan beri programında Din Pedagojisi branşına yer vermiştir. Yüksek İslam Enstitüleri ise ancak buldukları çevrenin üniversitelerine bağlanarak birer fakülte oluşlarından sonra (1982) bu branşa programlarında yer vermişlerdir.

Klasik anlayış, Kur'an ve hadis öğretiminin dini öğrenmek ve öğretmek için yeterli olduğu doğrultusunda idi. Ayetlerde ve hadislerde hem inanış ve davranış hem inanışlara uygun davranışları geliştirme usulleri ile ilgili öğütlerin bulunması bu anlayışı destekliyordu.

Çağımızda insanı çok yönlü olarak inceleyen bilimler öyle ayrıntılı bilgiler vermiştir ki, eğitim faaliyeti artık bunları hesaba katmadan çalışamaz hale gelmiştir.

"Din öğretiminin muhtevası vahiydir, vahiy ilâhidir. Vahyin çocuğa değil, çocuğun vahye uydurulması gerekir" gibi bir zihniyet, bizi yanıltamaz, yanıltmalıdır.

Öğretimde dersin öğrenciye uyması esastır. Din dersi de öğrenciye uyacaktır. Yani ders, öğrenciden hareketle planlanacaktır. Bu sadece eğitim psikolojisinin veya insanı inceleyen diğer bilimlerin gereği olarak böyle değildir. Aksine, dinin ve İlahiyatın gereği olarak böyledir.

Vahiy insan içindir. İnsan onu işitecek, okuyup anlayacak, düşünecek ve onunla yaşantısına yön verecektir. Eğer vahiyler, insanın gelişme çizgisine uygun bir yöntemle, muhteva ve araç gereçlerle planlanabiliyor ve bu planlama insanın onları anlamasını kolaylaştırabiliyorsa, bunu yapmak dini bir görev, bir sorumluluktur.

Din öğretiminde üzerinde sürekli çalışılması gereken iki temel alan vardır. Bunlardan birincisi öğrencinin kişiliği, ikincisi dinin öğretisidir. Öğrencinin kişiliği, eğitim bilimleri ile insanı inceleyen diğer bilimlerden alınacaktır. Dinin öğretisi ise İlahiyattan gelecektir. İlahiyat, din öğretiminin başlıca yardımcısıdır.

Öğretim programları öğretmenleri, İslam öğretisini, geleneğini ve hayat görüşünü öğrencilere derslerde didaktik olarak, birbiriyle bağımlı şekilde vermekle görevlendirmektedir. Öğretmenler, öğrencilerin kişisel tecrübelerini, dinin gelenekleri ile karşılaştırarak, bilinçli bir şekilde, ortak tarihi-İslami ilişki içine oturtmak durumundadırlar. Bunun için sadece metod yeterli değildir. Muhtevanın aktarılmış olması da yeterli değildir. Önemli olan ara hedefleri üst hedeflere yöneltebilmek ve hedefleri birbirine bağlayabilmektir. Aksi halde ders ancak anlık hedefleri gerçekleştirebilir ve öğretimin başarısı, muhtevanın öğrenilmesi seviyesinde kalır.

Öğretmenlerin programın uygulanışında güçlüklerle karşılaşmaları, onların çoğunlukla, Kur'an'ın muhtevasını bir bütün olarak yeterince kazanamamış olmalarından ileri gelmektedir. Kur'an'ı okuma tekniğine sahip olmak da gereklidir. Kur'an'ı anlamak için sadece onun kelimelerinin anlamını bilmek yeterli değildir. Kur'an'ı anlama yeteneğinin kazanılmış olması gereklidir.

Öğretmenler gerçi geleneksel olarak İslami bir hayat yaşamaktadırlar. Fakat onlar her zaman bu geleneklerin, dayalı olduğu kaynaklarla ilişkisinin bilincinde değillerdir.

Öğretim programı, öğrencilere verilen bilgilerin onlar tarafından genişletilebilmesini ve onların duyguları ile bütünleşmesini istemektedir. Bu sayede inanç esaslarının yanlış anlaşılması ve uygulaması olan hurafeler önlenebilecektir. Bunlar yapılırken gözden kaçırılmaması gereken ince nokta, öğrencilerin aileleri ile karşı karşıya gelmeden, onlara yabancılaşmadan bu işleri yapabilmeleridir. Bu ise güç bir görevdir. Bunda başarılı olabilmek için, alan araştırması, öğretmen yetiştirme, okul kitabı ve program geliştirme faaliyeti bir bütün olmalı, birbiriyle iletişim içinde bulunmalıdır.

İslamiyeti dışarıdan objektif olarak analiz etmiş, ilmini yapmış olmak, onu yaşayanların anlayış ve uygulayışını araştırmakla aynı şey değildir. Alan araştırmaları olmadıkça, yüksek düzeyde bilimsel sonuçlar bile dini hayatın gelişmesine aktif bir katkıda bulunamaz.

Bu yalnız okul öğretimi için böyle değildir, din öğretiminin yapıldığı her alan için böyledir.

Bugün din öğretiminde bir fikir birliği mevcut değildir. Yeni yöntemlerin ve açıklayıcı yayınların artmasına rağmen, geleneksel öğretimi savunanlar ve bu yolda faaliyette bulunanlar vardır. Geleneksel öğretimin yetersiz, yeni yöntemlerin gerekli olduğunu, problemin yeni yöntemleri eski öğretmenlere kabul ettirebilme konusunda savunanlar vardır. Ayrıca yeni yöntemleri benimseyip uygulamış, fakat beklediği sonucu alamamış olanlar vardır. Bunlar yeni durumda derslerin, öğrencilerin hayatı ile gerçekten ilgili olup olmadığından şüphelidirler. Kendileri bir değişikliğe hazırdırlar, fakat yerine neyi koyacaklarını bilememektedirler.

Şüphesiz görüşlerin hepsinde gerçek payı vardır. Hepsi bugünkü din öğretimi gerçeğinden ve bugünün ihtiyaçlarından birşeyler taşımaktadırlar. Herhalde ilgililer olarak hepimizin, en yeniye, yeni ihtiyaçlara en iyi uyana ulaşınca kadar çalışmamız gerekecektir.

Bu ders kitabı öğrencilere, din eğitimi alanını, kavramları, problemleri ve muhtelif çözüm yolları ile ayrıntılı olarak tanıttacak ve onları, alana katkıda bulunmak üzere araştırma yapmaya özendirilecektir.

Şunda fikir birliğine varılması önemlidir: Derinliğine dini anlayış olmadan, kalıcı, sağlam bir ilerleme olamaz. Din öğretiminin kendi kendini kontrol edebilmesi için, İlahiyat branşlarının her birinden gelecek prensiplere ihtiyacı vardır. Din öğretimini başarıya götüren de boşa çıkaran da İlahiyatın kendisidir.

Eğer öğretim, ince düşünmenin kapısını biraz aralayabilirse, insanlar oradan, hayatları boyunca girmeye devam edebilirler; ve mümince yaşamının ne olduğunu farkedebilirler.

Öğretici ve öğrenen sürekli keşif halinde olmalı, konuları soru yapmaya hazır olmalıdır. Yoksa öğreticinin görevi bildirmek, öğrencinin görevi de bellekle sınırlı kalırsa, bu üzücü bir durum olur.

Öğrencilerime başarılar diliyorum.

24.6.1987
Beza BİLGİN

1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Din Eğitimi

İslâm Dini, başlangıcından itibaren bir eğitim-öğretim faaliyeti olarak gelişmiştir. Buna rağmen, öğretim kurumlarında "din eğitimi" veya "din öğretimi" diye ayrı bir dersin yer almamış olduğu görülmektedir. Faaliyet olarak din eğitimi vardı, yani din öğretiliyordu. Temel eğitim din bilgilerinden ibaretti. Mahalle mekteplerinde çocuklar, okuyup yazmanın ilk kurallarını belledikten sonra hemen Kur'an'ı okumaya geçerlerdi. Okumanın amacı Kur'an'ı yüzünden okumaktı. Kur'an'ı okumak onun mânâsını anlamak için değildi. Çünkü Kur'an arapça aslından okutuluyordu. Dinle ilgili bilgiler "İlimihal" adı altında başka bir derste öğretiliyordu. Kur'an'ın anlaşılması ancak yüksek öğretimde sözkonusuydu. Dinin yüksek seviyede öğretimi, bütün diğer bilimlerin öğretimi gibi medreselerde yapılıyordu. Burada da dinin öğretimi ayrı bir branş olarak ele alınmıyor, başlangıçtan beri dinin öğretimi sırasında ortaya çıkan ve gelişen bilimler (hadis, kelâm, fıkıh vb.) öğretim konusu yapılıyordu. Bu bilimlerin öğrenilmesi ile, din, incelikleriyle öğrenilmiş oluyordu. Medresenin herhangi bir ara sınıfından ayrılanlar, ilköğretimde öğretmen, camilerde din görevlisi olabiliyorlardı. Bunlar için ayrı bir belge gerekmiyordu.

Din eğitimi ve öğretimi, bağımsız bir disiplin olarak, Türkiye'de ilk defa geleneksel öğretim kurumlarının yanında modern öğretim kurumlarının yer almasıyla birlikte ve bu kurumlarda din, diğer derslerin yanısıra, özel bir ders içinde öğretilmeye başlanınca ortaya çıkmıştır. Dersin adı o zamanki biçimiyle "Ulum-u diniye" bazen de "Ulum-u diniye maa Kur'an-ı Kerim" idi. Bu derslerde din bilgilerinin modern öğretim metodlarıyla öğretilmesi amaçlanmış olduğu halde, uygulamada bu başarılamamıştır. Mahalle mekteplerinde okutulan "İlimihal" dersi, aynı yöntemlerle, bu okullarda "din bilgisi" olarak okutulmuştur. Yeni öğretim metodları ile yepyeni dersler okutulurken, din bilgilerinin, geleneksel metodlarla sürdürülmesi, diğer branş dersleriyle ilişkiye girilmemesi, bu dersin diğerleri yanında yetersiz kalmasına sebep olmuştur.

Dinin öğretimini bir branş olarak ele almak, onu sistemleştirmek, teorisini geliştirmek, metodlarını ilke ve kurallarını belirlemek günümüze kadar gecikmiştir, diyebiliriz. "Eğitim Bilimi" nin, kendine has konusu, metodları ve ileriye dönük

teorileriyle bağımsız bir bilim olarak gelişmesinden sonra, genel eğitim ve öğretim faaliyetlerinin onun imkânlarından yararlanması tabii idi. Bu bir sorumluluktuktu. Böylece din ile ilgili araştırmaların sonuçları ile eğitim araştırmalarının sonuçları "Din Eğitimi Bilimi" ni doğuracaktı. Fakat eğitim bilimi ile din bilimleri (İlâhiyat) arasındaki ilişki kolay kurulamamıştır. Bunun bir sebebi, Türkiye'de program geliştirme çalışmalarının ve öğretmenlik meslek dersleri uygulamalarının yavaş gitmiş olmasıdır. Bir başka sebebi de, din öğretiminin genel mesleki ve yüksek öğretimden uzunca bir süre uzak kalması ve eğitim bilimindeki gelişmelere paralel bir gelişme gösterememiş olmasıdır.

Türkiye'de hal böyle olmakla birlikte, eğitim bilimi ile ilâhiyat arasındaki ilişkinin batı ülkelerinde de kolay kurulmuş olduğu söylenemez. Bu ülkelerden bazıları, devlet okullarının kiliseden ayrılmasından ve laikleşmeden sonra da din derslerine okullarda yer vermişlerdir. Buna rağmen dindarlar bu derslere kolay kolay güvenememişlerdir. Din derslerinin okullarda hiç yer almamasını savunanlar ise, ondan yeni rejim adına devamlı şüphe etmişlerdir. İşte bu güvensizlik ve şüphe, din eğitim-öğretiminin bilimsel temellere oturtularak, Din Eğitimi Biliminin kurulmasını geciktirmiştir. Fakat yine aynı sebepler, gecikmeli de olsa, bu alanda araştırma yapılmasının gereğini ortaya koymuş ve Din Eğitimi Biliminin kurulmasını sağlamıştır. Din Eğitimi Bilimi bugün artık bağımsız ve güçlü bir alanı oluşturmaktadır.

1.2. İlâhiyat

İlâhiyat, din ile ilgili bilimler topluluğunun ortak ismidir. İnsanların inanmaya çağırılması, inananlara dinin öğretilip benimsetilmesi, giderek gelişen ve dallanıp budaklanan çeşitli bilimleri meydana getirmiştir. Hepsinin amacı Kur'an ayetlerinin doğru olarak okunmasından başlayarak, doğru anlaşılmasına ve doğru uygulanmasına yardım etmektir. Daha sonra bu bilimlere onların zaman içindeki etkinliklerinin işlenmesi de katılmıştır. Bugünkü anlamıyla ilâhiyat, dinin menşeyini, tarih içindeki etkinliğini ve değişik alanlardaki faaliyet şekillerini araştıran bilimlerin bütünüdür. İlâhiyatın görevi, dinin tarih içindeki işleyişini araştırarak bugünkü din öğretimine bilimsel katkılar sağlamaktır. İslâm inancının, onun hayatı yorumlayışının, yaşayış biçimleri ile ilgili tavsiyelerinin günümüz dünyasının gerçekleri ve ihtiyaçları ile birlikte nasıl anlaşılacağı ve uygulanacağı konusunda bilgi vermek islâm ilâhiyatının görevidir. Bunun için ilâhiyat günümüzün hızla değişen dünyasındaki yenilikleri günü gününe izleyerek çalışmak durumundadır.

Günümüzde toplumlar genişlemiş, karmaşıklaşmıştır. Öğrenilecek şeyler çoğalmış, bilgi birikimi, kuşatılması imkânsız hale gelmiştir. Hayatın değişik alanları, değişik branşların konusu olmuştur. Yeni ihtiyaçlar yeni problemleri

getirmekte, yeni problemler yeni araştırmaları gerektirmektedir. Bu sebepten, ilâhiyata bir "arama hareketi" denilebilir. Arama hareketinden maksat, kendisi bir bilim olmayan dini inancın bilimsel yöntemler ve araçlardan yararlanılarak daha iyi anlaşılır, başkalarına daha iyi anlatılabilir ve hayatın değişik alanlarında ortaya çıkan problemlerin çözümlenmesine katkıda bulunur hale getirilmesidir. Bu çalışması ile ilâhiyat, Kur'an öğütlerinden kaynaklanan her türlü uygulamanın teorisini geliştirir, uygulamaya rehberlik yapar. Bu türlü çalışma, herbiri için aynı derecede olmasa bile, ilâhiyatın bütün branşları için sözkonusudur.

Okullardaki öğretimin olduğu kadar, camilerdeki öğretimin de ilâhiyat araştırmalarına ihtiyacı vardır. Okullar ve camiler ilâhiyat araştırmalarının yayıldığı alanlardır. Fakat onlar aynı zamanda ilâhiyat araştırmalarının konusudurlar. Çünkü herbirinin eleştirici düşünceye, sorumluluklarının bilincinde danışmanlara ihtiyaçları vardır. Uygulamadan gelecek eleştirici sorular ve yeni problemler, sadece din eğitime değil, aynı zamanda ilâhiyat branşlarının bütününe yöneltilmiştir. İlâhiyattan gelecek açıklayıcı yorumlar ve prensip kararları olmadan, din eğitimi ve öğretimi sağlıklı biçimde çalışmaz, etkili olamaz. Din eğitimi biliminde ortaya çıkabilecek fikir ayrılıkları, ilâhiyattan kaynaklanan bilimsel görüşlerden ve bu görüşlerin hareket noktası olan ön fikirlerden ibaret olacaktır. Bu sebeple din öğretiminde güçlükler, sadece eğitim-öğretim alanından gelen fikirlerle ve akıl yürütmelerle çözülemez. Şüphesiz onlarsız da çözülemez. Güçlükler sağlıklı biçimde ancak bu fikirler ve akıl yürütmelerle birlikte, ilâhiyattan gelecek birleştirici delillerle çözülebilir.

1.3. Nakil ve Gelenek

Allah'ın pergamenter Hz. Muhammed'e vahiyleri olan Kur'an-ı Kerim âyetleri her çağın insanına yöneltilmiştir. İslâm vahyinin evrensel anlamı budur. Bu âyetler insanlara, onların tarih içindeki anlaşılış ve uygulanış şekilleri ile, yani nakillerle ve geleneklerle ulaşmaktadır. İnsanın gerçeği anlaması ve yorumlaması ise zaman içinde değiştiiğinden vahiylerin daima yeniden yorumlanması gerekmektedir. Her nesil, geçmişteki birikimden, kendi kavrayışına göre miras almaktadır. Müslümanlar geleneklerini daima yeniden tanıyıp keşfetmek, neyi ne için yaptıklarını anlayıp yorumlamak ve bu güne taşımak durumundadırlar. Bugüne taşınan bu yorumlar, yarın için tarihi tecrübe olacaktır. Nesiller problemlerini, gelenekleri evirip çevirmeden, kendileri için kullanılabilir hale getirilmeden, birer mumya gibi, geçmişten devralıp saklamakla çözemazler: Şüphesiz onlar, gelenekleri görmezlikten gelerek de geçerli çözümler bulamazlar. Buradaki ince nokta, nakillerin bağlayıcı oluşu ile tarihi oluşu, yani Allah'ın sözlerinin değişmezliği ile onların zaman içindeki yorumlarının ve uygulanış biçimlerinin değişebilirliğinin birbiri ile nasıl bağdaştırılacağıdır. Çünkü Allah sözü mümini sorumlu tuttuğu gibi, onun yorumları olan nakiller ve uygulanışı olan gelenekler de sorum-

lu tutmaktadır. Bu önemli bir güçlüktür. Böyle bir güçlük, hazır ve değişmez formüllerle değil, ancak inançla yaşanan hayat içinde, karşılaşılabilecek tecrübelerden hareketle aşılabilir.

Eğitim olayı ve özellikle din eğitim-öğretimi bütünü ile, kendisini kuşatan gelenekler içinde olageldiğinden, onların din eğitim-öğretiminde temel bir önemi vardır. Gelenekler hayatın içinde daima tazedir. Yani onlar etkilerini günümüzde de sürdürmektedirler. Hatta dinden kaynaklanan geleneklerin bertaraf edilmek istendiği, dine bağlılığın eleştirildiği durumlarda bile nakiller ve gelenekler yine de sözkonusudur. Onlar sadece uyulmak istendiği zaman değil, karşı gelinmek, ortadan kaldırılmak istendiği zaman da bilinmek ve anlaşılmak durumundadırlar. Bu sebepten nakilleri ve onlara bağlı gelenekleri tanımak, onların gerçekte ne demek istediğini anlamak, din eğitimi faaliyetinin temelidir.

1.4. Din

Din, tarifi en güç kavramlardan biri olarak kabul edilmiştir. Onu, bütün özellikleriyle kuşatacak bir tarif henüz yapılamamıştır. Dine en kısa ve en geniş kapsamlı bir ifade ile "İnsan-Allah İlişkisi" diyebiliriz. Başka bir ifade ile "din, insanın, kayıtsız şartsız var olan Mutlak Varlığa yönelişi ve O'nun tarafından kuşatılışıdır". İnsan doğuştan dindardır. Antropoloji araştırmaları bu sonuca varmıştır. İnsan, kendini farketdiği en küçük yaşlardan itibaren kendisinin, başkalarının ve var olan her şeyin nereden geldiği, niçin var olduğu ile ilgili sorular sormaktadır. Bu sorular insanlığın henüz çözülmemiş, açık sorularıdır. Hayatın menşei, mânâsı ve geleceği sırrını korumaktadır. İnsanın cevapsız bırakarak yaşamak istemediği bu sorular, bu sır, cevabını ve çözümünü Allah'ta bulmaktadır. Din, bilim ve felsefe gibi, insanın arayışlarının ürünü değil, onunla birlikte insanın aranişinin ürünüdür. Çünkü özellikle İslâm dinine göre, insan Allah'ı aradığı gibi Allah da insanı aramaktadır. Allah, insan tarafından bilinmek istemektedir, insanı yaratışının sebebi budur. İnsan Allah'ı bilmeli ve O'na hizmet etmeli, O'nun için çalışmalıdır. Başka bir deyişle, O'nun için çalışmakta olduğunun bilincine varmalıdır. Bütün yaratıklar insana emanettir. İnsan Allah'ın vekili olarak onlardan sorumludur. Onları tanıyacak, kullanacak ve yüceltecektir. Bu yolda başarılı olabilmesi için, Allah insana, yine insanlar arasından seçtiği araçlarla, yani peygamberlerle yardım eder, kitaplar gönderir. Böylece ona yeryüzündeki varlığının sebebini, mânâsını ve geleceğini bildirmiş olur. Allah inancı bir kere oluştuktan sonra onunla ilgili diğer şeyler, O'nun sözleri, elçileri, O'na hizmet, ibadet, cemaat, yapip-etmeler dini sistemleştirir. İnanan için din, hayatın kendisidir.

Dinden gelen bilgiler dünya görüşü haline getirilirken ortaya çıkan yorumlar bazen ilâhi bildirinin amacının tamamen tersine bir etki yaparak insanları birbirinden ayırır. Yorumlardan birini tek doğru kabul etme ve ettirme çabaları insan-

ları taassuba sürükler. Böylece bölünen ve gruplaşan insanlar, bazen grubu bir arada tutmaya çalışırken, asıl amaçlarını unuturlar ve aracı amaç gibi görür hale gelirler, birbirlerine düşerler. İslâm dinine göre bu, en güzel şekilde yaratılmış olan insanın alçalışıdır. İşte dinin zaman zaman baskın çıkan bu tezahürü, dinlere karşı değişik tavır alışları meydana getirdiği gibi, kişinin kendi dinine karşı değişik tavır alışlarını da meydana getirmektedir. Bilinçli ve gereklerini yerine getirici Müslümanlıktan, onu bilinçli olarak ibadetlerden soyutlamaya, kişisel dindarlık geliştirmekten dinsiz yaşamaya, hatta dine karşı savaşmaya kadar... Bu şartlar altında dinin nasıl eğitim-öğretim konusu yapılabileceği gerçekten üzerinde durulması gereken, önemli bir güçlüktür. Fakat bunların hepsi de dinin canlılığını koruduğunun işaretleri olarak değerlidir ve din eğitimi onlardan yararlanabilir. Öğrencilerin, ailelerinden, çevrelerinden ve kişisel tecrübelerinden getirecekleri din anlayış ve tutumları şüphesiz esas alınamaz. Fakat bu anlayış ve tutumlar, doğru olan anlayış ve tutumun geliştirilebilmesi için gerekli ve yararlıdır.

Kişiler arasında ortak tutum ve davranış geliştirmek için yapılması gereken iş, yetişmekte olan nesle, mevcut tutum ve davranışlarla birlikte, bunlara temel olan, din duygusunu yeterince verebilmektir. Teferruatı olmayan özet dini bilgiler bu amacı gerçekleştirmez. Şüphesiz bunun için başka faaliyetler de gerekecektir. Din dilini geliştirmek, din üzerinde konuşabilmeyi sağlamak, dinin tezahürlerini eleştirebilmek, dinin iyiye de kötüye de kullanılabilirliği ile ilgili tarihi olayları değerlendirebilmek ve bunlardan günümüze bakabilmek gibi. Ayrıca dine karşı geliştirilmiş görüşleri, felsefe ve ideolojileri (Feuerbach, Marx, Freud) onların zamanımıza kadar uzanan etkilerini tartışma konusu yapabilmek de gerekecektir.

İnsanın kendini koruma, yüceltme ve yaratıkları ilâhlaştırma eğilimi vardır. Bu eğilim, din duygusunun doyurulmamış yanı olarak günümüze kadar gelmiştir. Bu açıdan evliyaların, şeyhlerin, azizlerin dindeki yeri ölçüye vurulabilir. Onlara karşı belli bir anlayış ve tutum geliştirilebilir. Böylece değişik alanlar, hem dini açıdan, hem kültür felsefesi açısından incelenmiş ve benzer incelemeler için kapı açılmış olur. Bu yolla sağlam bilgiyi, özü bulup çıkarabileceğini öğrenen genç, rahat bir imana kavuşmuş olacak, onu hangi konularda savunacağını, hangi konularda eleştirileri anlayışla karşılayarak üzerinde tartışabileceğini bilecektir.

Dinlerin birbirine karşı nasıl tavır takınacağı da ayrı bir konudur. Gerçekliğine inanılan dinin, İslâm dininin, yine de dünya üzerinde yaşanan dinlerden biri olduğu bilinecektir. Her din, bağllarına göre en doğru dindir. Bu duyguya saygı gösterilecektir. Kişi kendi dinine beklediği anlayış ve saygıyı ancak bu yolla sağlayabilir. Bununla birlikte, dini yayma (misyonerlik) çalışmalarının da bulunduğu bir gerçektir. Başka dinlere saygıyı prensip olarak korumakla birlikte, herhangi bir örgüte mensup olmayan dindarlarda bile, dinine ilgi duyulmasının ve hatta ona bağlanılmasının özlemi vardır. Kişi bu duruma katkıda bulunabileceğine

de inanabilir. Fakat bunun çok dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu, sempati ararken antipatiye sebep olunabileceği, din eğitim ve öğretiminin, üzerinde durması gereken önemli konulardandır. İslâm dininin diğer dinlerden farklı yanının da bilinmesi gerekir. Kur'an-ı Kerim'in ilk ve son hedefi, bir tek Allah'a inandırmak olduğu halde, onun ilk tavsiyesi "oku" olmuştur (96 Alak 1) Okunacak şey âyette geçmemekte, bu şeyin Kur'an-ı Kerim'in kendisi olduğu üzerinde birleşilmektedir. Okunacak diğer bütün şeyler, Kur'an-ı Kerim'i anlamının yardımcılarıdır. İnsan okuyacak, öğrenecek, yetişecek ve kendisine yol gösterici bir öğüt olan Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlayacaktır. Kur'an-ı Kerim edinilen bütün bilgilerin ruhu olacaktır. Kur'an'da, okumayan ve okuyacak kitabı olmayan kişiler, cahillikle vasıflandırılmıştır. Kitap kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 260 defa geçer. Kötü niyetli kişiler Kitap'ta olanları yanlış anlayıp anlatacakları için bilgisizleri kolayca yanıltabilir, saptırabilirler. Bunun için Kitabı herkes okuyup anlayacaktır. Kitabı herkesin okuyup anlayabilir hale gelmesi, din bilginlerine olan ihtiyacı ortadan kaldırmayacaktır. İslâm'da ruhani din adamları yoktur. Fakat onların yerine din görevlileri ve din bilginleri (ulemâ) vardır. Onlara ihtiyaç her zaman bulunacaktır. Nitekim sağlık kurallarından, ilk yardımdan herkesin haberdar edilmesi gerektiği halde doktorlara yine de ihtiyaç vardır.

1.5. Terbiye-Eğitim-Öğretim

Terbiye, "rab" kökünden gelen arapça bir kavramdır. Rab, efendi, sahip, baba anlamlarında kullanılmıştır. Rab, aynı zamanda Allah'ın en çok kullanılan isimlerinden biridir. Terbiye böylece, rab kelimesinin kök anlamını, yani efendiliği meydana getirme çabası anlamına gelmektedir. Kelime Allah için kullanıldığında, Allah'ın varlıkları var edip, büyütüp geliştirmesi, halden hale geçirerek mükemmelleştirmesi demek olmaktadır. Hz. Peygamberin "Beni rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti" demesi bu anlamdadır. İnsanlar için kullanıldığında terbiye, Allah'ın vekili olarak insanın bu işi üzerine alması, yani insanın insanı efendileştirmek üzere faaliyetlerde bulunması demek olmaktadır. Efendileşmek, kendiliğinden, yaradılıştan sahip olunan değil, yetiştirilme sonucu kazanılan bir durumdur. İnsan terbiye olmaya müsait bir yaradılıştadır, fakat terbiye edilmeye ihtiyacı vardır. Terbiye, insanı içinde bulunduğu daha aşağı bir durumdan daha üstün bir duruma, bir seviyeden veya seviyesizlikten üstün bir seviyeye ulaştırma çabasıdır. Terbiye kavramında daima olumlu bir anlam vardır. "Terbiyeli" veya "Terbiyesiz" dediğimiz zaman kastedilen, insanın içinde bulunduğu genel durumdur.

Eğitim yeni bir kavramdır ve terbiye kavramının yerini almış gibi görünmektedir. Fakat eğitim henüz terbiyenin bütün anlamlarını karşılayacak derecede zengin bir yük ile yüklenmiş değildir. Bununla birlikte eğitim, terbiye kavramının artık ifade etmediği anlamlara da sahip çıkmıştır. Böylece her iki kavram, değişik amaçlarla, birbirini tamamlayıcı bir biçimde kullanılmaktadır.

Eğitim Türkçe bir kelime olan eğmek kökünden gelmektedir. Eğmek "bir Şeyi eğmek" olarak eşya için kullanılır. EŞyanın eğilmesi ile durumunda bir değişiklik yapılmış olur. İnsan için kullanıldığında eğmek, insanın davranıŐında, inanıp benimseme ile veya zorla değişiklik meydana gelmesi anlamına gelir. "Baş eğmek", "boyun eğmek" gibi. "Eğilip bükülmez biri" dediğimizde, çocukluk ve gençlik çağında eğitimin daha kolay ve kalıcı olacağına işaret ederiz. Yaş iken yanlış yolda eğilerek büyümüş bir ağacı doğrultmak pek zordur, hatta çoğu zaman imkânsızdır. Zorlama sonucu ağacı bütün bütün kırıp kaybedebiliriz. Çocukluğunda geliŐigüzel davranışlar kazanarak yetişmiş birini eğitmek, ağaçtaki kadar imkânsız olmasa da pek zordur. Onu eğitmek için iki türlü çaba harcamak gerekir. Birincisi onu yanlış davranıŐlarından vazgeçirmek, ikincisi ise ona yeni ve doğru davranışlar kazandırmak içindir. Eğitimin zorlayıcılığına karşı direnmeler buradan gelmektedir.

Öğretim, eğitim işinin, düzenli çalışmalarla planlı ve kontrollü bir biçimde, kurumlaŐtırılarak gerçekleŐtirilmesidir. Öğretim, ağırlık okullarda olmak üzere, bütün diğer kurumların içinde bulunabilmektedir.

İstenilen davranış biçiminin kazandırılması yolundaki çalışmada, terbiye, eğitim ve ğretim kavramlarını, olayın btnlğu içinde içiçe buluruz.

Terbiye, Eğitim, ğretim, kişiyi ve toplumu aynı derecede ilgilendiren olaylardır. Bunun içindir ki, her toplumda bir nesil diğer neslin terbiyesi ile uđraŐır. İnsan sadece bugünde yaşayamaz, yalnız kendi hayatı ile ilgilenmez. İnsan tarihi bir varlıktır. O, geçmiŐte de yaşar, geleceğe de uzanır. Ona böyle geçmiŐte, halde ve gelecekte bir bütün olarak yaşamayı sağlayan eğitim-öğretimdir, terbiyedir. İnsanın doğuştan getirdiği kabiliyetler, onun içinde doğuğu ortama ve aldığı çok yönlü terbiyeye, eğitime ve öğretime göre Őekillenir.

Terbiye, eğitim, ğretim kişiye, içinde yaşadığı toplumun hayat görüşüne, bilgi ve kültür seviyesine göre kişilik kazandırır. İnsan, tabiatı gereği, iyiliği ve mutluluğu sürdürmek, ktlğu ve mutsuzluğu bertaraf etmek ister. İŐteđine eriŐmesi, onun bu kavramlardan neyi anladığına bağlıdır. Her toplumda, anlayış ve bilgi seviyesine göre terbiye idealleri vardır. Terbiye idealleri nereden gelmektedir? DŐndđmz niçin böyle düŐünüyoruz? Yaptıklarımızı niçin böyle yapıyoruz? Bu soruların cevaplarını insanlar tek başlarına verememektedirler. Ahlâk, din, iktisat, hukuk, devlet, bilim gibi tek tek kişileri aşan birtakım manevi teŐekküller vardır ki, insanlar onlar yolu ile ve onlara bağlı olarak biimlenmektedirler. İnsanlara biçim veren bu kuvvetler, iyi verilmediği, gerçeklerinin yerine sahtelerinin, bayağlılarının verildiği durumlarda insanlar bayađlaŐmakta, iyiyeye, doğuya, güzele, kutsala doğu meyletmesi gereken duyguları, bunlara karşı krlenebilmektedir. "Bir çok kimsenin, sırf yenidir ya da eskidir diye pek yavan Şeylere meyletmeierinin sebebi, onların değerleri asılları ile tanımamıŐ olmalarıdır."

2. DİN – ÖĞRETİM – EĞİTİM

Tarihin gösterdiği gibi, yeni bir din genelde hayatı alışılmışın tam tersi bir yönde etkilemiş, inananların hayatında yepyeni devirler başlatmıştır. Yeni dinin, onun getirdiği inanç ve ahlâkın, başlangıçta kişileri sarsması, onların bir kısmınca kabul görürken bir kısmınca direnişle karşılanması bundandır. Zaten dinin varoluş sebebi de budur. İslâm dini de ona inananların yaşayışında yepyeni bir dönemi başlatmıştır.

Dinin yaptığı devrim insanların içlerinde, ruhlarında olmakta, iman ruhlarına yön vermektedir. İnsanlar içlerinden değişmekte, dinin getirdiği yeni anlayış yönünde düşünmeye, duymaya, hareket etmeye başlamaktadırlar. Başka bir ifade ile, onlardan beklenen budur. İnsanları bu yeni düşünce ve davranış biçimine alıştırmak nasıl olacaktır? İslâm dininin çok önemli bir prensibi dinde *zorlamanın olmamasıdır* (2 Bakara 256). "Eğer Allah dileseydi bütün insanları bir örnek yaratabilirdi". Fakat Allah insanlara akıl ve sorumluluk vermiştir. Onları kendi yollarını seçmekte hür bırakmıştır. Yapılacak şey, insana iyiyi, kötüyü, doğruyu-yanlışı, güzeli-çirkini ayırdedebileceği bilgiyi vermek, imkânları sağlamaktır. Bu sebeple İslâm dininin tarihinde din, başlangıçtan itibaren bir eğitim meselesi, bir eğitim görevi olmuştur. İslâm dini geldiği sırada, insanların içinde buldukları durum Kur'an-ı Kerim'de "*cahillik*" (5 Maide 50) olarak nitelendirilmiştir. Cahillik, yani bilgisizlik adı verilen bir dönemi değiştirerek, insanlara doğru bilgiyi vermek ve böylece onlara mutluluk getirecek bir dönemi başlatmak için, cahillığe karşı savaş açmak gerekmiştir. İnsanların ruhlarına yeni imanın düşünce biçimini ve duygularını işlemek, dinin istediği yeni insanı yetiştirmek şüphesiz yalnız öğretimle, onlara belli bilgileri belletmekle mümkün değildir. Yeni bir ruh halinin doğması için, insanın aklından başka kabiliyetlerine de hitap etmek gereklidir. Yani bu aynı zamanda bir psikoloji, bir din psikolojisi meselesidir. Bununla birlikte yapılacak ilk iş yine de öğretimdir. İnananlara ve inanmaya çağrılanlara dinin temellerinin, inancın esaslarının öğretilmesi lâzımdır. İlk çalışmalar bu amaçla yapılmıştır. Daha sonra İslâm dini Arap ülkelerinin, Arapça konuşan milletlerin sınırlarını aşarak doğuya ve batıya doğru yayılmaya başlayınca, bu milletlere de Kur'an-ı Kerim'i öğretmek, Allah'ın bildirimlerini onların dilinde ifade edip açıklamak gerekmiştir. Bu ihtiyaç, İslâm dininin tarihinde eğitim hareketine yeni boyutlar kazandırmıştır. İslâm dininin öğretilerine uygun davranışları kazandırmak için, eğitimi, bu öğretilere göre düzenlemek dini bir görev olmuştur. Milliyet, dil, sınıf farkı gözetmeksizin herkesin bu eğitimden geçmesi,

onların hem hakkı hem vazifesi idi. Böyle bir faaliyet ile, dünyanın bir ucundan öbürüne, büyük bir insanlık kitlesi, kendi milli, ırkı gelenek ve göreneklerinin üstünde bu yeni eğitim sistemi içine girmiş, bu hareket 'İslâm Eğitimi'ni oluşturmuştur.

2.1. Din ve Öğretim

2.1.1. İlk Uygulamalar

Mekke döneminde

Peygamberler, peygamberi oldukları dinin ilk öğretmenleri olmuşlardır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (A.S.) de İslâm dininin ilk öğretmenidir. Kendisi sık sık "Ben öğretici olarak gönderildim" sözünü söylemiştir. O, dinin ilkelerini müminlere açıklamış, uygulamasını kendi yaşayışı ile göstermiştir. Kendisinin şahsen ulaşamadığı topluluklara öğretmenler göndermiş, onlara eğitim öğretim işinde nelere dikkat edecekleri konusunda talimat vermiş, prensipler ortaya koymuştur.

Öğrenmek ve öğretmek işi başlangıçta müslümanların hepsinden istenen bir işti. Başlangıçta öğretim bir yetişkinler öğretimi idi. Müslümanlar, öğrenirken öğretmek durumunda idiler. Öğretimin konusu, Kur'an âyetlerinin belenmesi, anlaşılması, hedeflerinin ve uygulamasının gösterilmesi idi. Bu öğretim, ibadet ile birlikte aynı yerde yapılmıştır. İslâm peygamberi, Müslümanlara, ibadet için özel bir yer şartı koşmamıştır. Allah katında her yer birdir. Namaz her yerde kılınabilir. Mekke'de ilk müslüman cemaatinin özel bir ibadet yeri bulunmamıştır. Peygamber tek başına veya birkaç müslümanla birlikte, herhangi müsait yerde namaz kılıyordu. Ancak müminler kalabalıklaşıp cemaat halinde namaz kılmak sözkonusu olduğunda, evlerde toplanmışlardır. Peygamberin kendi evi, Erkam'ın evi ve Hz. Ebubekir'in evinin avlusunda özel olarak yaptığı meşit bunlardandır. Öğretim buralarda sohbetler ve vaazlar şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim, bilmeyi, öğrenmeyi ve öğretmeyi teşvik eden ayetlerle yüklüdür. Bu ayetlerin hemen tamamı Mekke devrinde vahyolunmuştur. İlk inen ayatte, "oku" emri ve okunacak şeyleri yazan kaleme övgü vardır:

"Oku! Yaratan, insanı pıhtılaşmış kandan yaratan Rabbinin adı ile oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sahibidir" (96, 1-5).

Bilgili kimseler, bilgisizlerin önüne geçirilmiştir:

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (39, 9).

Bilmeyenler, bilenlerden sorup öğrenmeye teşvik edilmiştir:

"Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz!" (16, 43).

Peygamberin kendisine de, bilgisini artırması için dua etmesi öğütlenmiştir:

"Şöyle de: -Ey Rabbim, bilgimi artır!" (20, 114).

Kur'an-ı Kerim'de bilginin kaynağı ilâhi olarak gösterilmiştir. İlk insan Adem, varlıklar hakkındaki bilgiyi Rabbinden öğrenmiş, meleklerle verilmeyen bu üstünlük, insana verilmiş, böylece insan meleklerin saygı göstermek durumunda olduğu bir varlık olmuştur:

"Allah Adem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyayı meleklerle gösterdi. Eğer sözünüzde samimi iseniz, (herşeyi biliyorsanız), bunların isimlerini bana söyleyin! dedi. –Estağfurullah, bizim, Senin bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur, şüphesiz Sen her şeyi sebepleri ile bilensin! diye cevap verdiler. Allah, –Ey Adem isimleri söyle! dedi. Adem isimleri söyleyince Allah:

– Ben göklerde ve yerde görünmeyeni biliyorum, sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim, diye size söylememiş miydim! dedi..." (2, 31–33).

Peygamberin görevi öğretmektir. Öğretmek Kur'an-ı Kerim'de, insanları beden, zihin, duygu ve ahlâk açısından iyiye, güzele, doğruya yöneltmek, onları, kötülükten arındırmak olarak açıklanmıştır. Peygamberlerin babası sayılan İbrahim Peygamber, oğlu İsmail Peygamber ile birlikte Kâbe'yi yaparken, Yüce Allah'a şöyle dilekte bulunmuştur:

"Ey Rabbimiz, yaptığımızı kabul buyur! Şüphesiz Sen iştirsin, bilirsin. Ey Rabbimiz, bizleri Sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan Sana teslim olacak bir ümmet yetişsin! Onlara Senin ayetlerini okuyacak, Kitabı ve hikmeti öğretecek, onları her kötülükten arındıracak bir peygamber gönder! ..." (2, 127-129).

İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (A.S.), peygamberliğinin, Hz. İbrahim'in bu duasının kabul olduğunun işareti olduğunu söylemiştir. Kendisi Hz. İbrahim'in soyundandır ve ondan "babam" diye söz etmiştir. Aynı açıklamayı ihtiva eden bir başka âyet şöyledir:

"Gerçekten de Allah inananlara, ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur. Halbuki onlar önceleri apaçık bir sapıklıkta idiler ... (3, 164; 62, 2).

Bilginin değeri, bilgiyi elde etmede sınır olmayacağı, en bilgili kimsenin bile öğreneceği şeylerin bulunacağı, hatta bir peygamberin bile bilmediği bir bilgi için bilenin peşinden gitmesinin pek tabii olduğu, ancak öğretim konusu yapılamayacak alanların da bulunduğu ile ilgili bir örnek yine Mekke ayetlerindedir:

"Musa ve arkadaşı, katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine bilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular. Musa ona: –Sana öğretileni, bana, iyiliğe götürecek bir bilgi olarak öğretmen için, peşinden gelebilir miyim? dedi ..." (18, 65–66 vd.).

Hızır ile Musa Peygamber'in devam edemediği bildirilen arkadaşlık olayında bize hatırlatılan bir incelik vardır. Kur'an-ı Kerim, bu türlü ince bilgilerin kolaylıkla öğretim konusu yapılamayacağını Musa Peygamber'in davranışı ile bize göstermiştir. Bilgi birikiminin henüz yeterli olmadığı alanlarda, konuları bir sırmış gibi anlatmak yanlış sonuçlar verebilir.

İlk öğretmen gönderme faaliyeti de Mekke döneminde başlamıştır. Hicretten iki yıl önce Medine'den gelen bir topluluk İslâm dinini kabul edince, İslâm Peygamberi onlara, Kur'an ayetlerini ve müslümanlığın prensiplerini öğretmek üzere bir öğretmen vermişti. Bu usul Medine döneminde gelişmiştir.

Medine döneminde

Hızır Muhammed (A.S.) Medine'ye göç edince, ilk iş olarak bir mescit yapılmasını istemiştir. Bu mescid yapılıncaya kadar namazları Medine'li Ebu Umame Es'ad'ın özel mescidinde kılmıştır. Peygamber Medine'ye gelmeden önce müslümanlar burada toplanıyorlar, Peygamberin gönderdiği öğretmenin vaazlarını dinliyorlar, birlikte namaz kılıyorlardı.

Peygamberin namaz için belli bir yeri gerekli kılmamasına rağmen, mescit yapılmasını istemesi, mescitlerin toplanma ve eğitim-öğretim için gerekli olmasındandı. Mescitler hem evlerden daha geniş oluyor, daha çok cemaat alıyordu, hem herkes oraya teklifsiz olarak girebildiğinden daha müsaitti. Bir eve ev sahibinden izin almadan girilmez, mescitler ise Allah'ın evleridir (Beytullah) ve Allah'ın kulları oraya her zaman girebilirler. Medine'ye göç sırasında, dinlenme yeri Kuba'daki ilk mescit de hatırlanmalıdır.

Medine'de Peygamber'in emriyle yapılan mescit üç kısımlıydı. Birinci kısım namaz ve diğer toplantılar için geniş bir mekân, ikinci kısım eğitim için Suffa adı verilen bir salon, üçüncü kısım ise Peygamberin ailesine ait olup kapıları mescidin avlusuna ayrı ayrı açılan küçük evlerdi. Peygamber mescitte, bir hurma kütüğüne dayanarak vahiyleri müminlere okur, açıklar, öğrenmelerini sağlardı. Müminler onun çevresinde halka şeklinde otururlar, dinlediklerini tekrar ederek ezberlerlerdi. Bu öğretim şekli gelenek olmuş, kurulan bütün mescit ve camilerde uygulanmıştır.

Öğretim Yeri –Cami beraberliği

İslâm âleminde öğretim yeri olarak medrese ve mektepler yapıncaya kadar cami ve mescitler öğretim yeri olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Başlangıçta bilimler Kur'an, Hadis ve Fıkıh'tan ibaret olduğu için bunların camilerde öğretilmesi sakıncalı olmamıştı. Fakat camilerde sadece dini bilgiler öğretilmemiştir. Dil ve Edebiyat, Fıkıh ve Felsefe dersleri için de, uzmanların çevresinde, öğretim halkaları oluşturulmuştur. Öğretim halkaları, öğretim elemanlarının imkânlarına göre sabah, öğle veya ikindi namazlarının sonunda veya önünde kurulurdu. Anlatma metoduna dayanan bu sistem öğreticinin (müderris) bilgisine, görgüsüne ve sanatına, ölçme ve değerlendirme de doğrudan doğruya müderrisin kanaatine bağlı idi. Camide, şöhret sahibi bir bilginin derslerinin açık olması şarttı. Bu derslere çok uzak yerlerden gelen öğrenciler de devam ederler, hocanın, kendileri hakkında ulaştığı kanaat sonundaki tavsiyesi üzerine, başka bir yerde yaşayan bir bilginin halkasına devam ederek öğrenimlerini tamamlarlardı. Böylece yetişenler kendi halkalarını kurarlardı. Bilimler çeşitlenince ve öğrenciler çoğalınca öğretim ayrı binalara taşınmış, fakat cami dersleri bütün bütün kesilmemiştir. Dinleyicisi çok olan dersler yine camilerde yapılmış, bunlara "ders-i âm" denilmiştir. Sırf öğretime ayrılan camiler de olmuştur. Böyle camilerin ilki Ezher Camisidir ve bu cami hâlen bu usulde devam etmektedir.

Camilerin ibadete bırakılmasından sonra da öğretim işi camilere yakınlığını sürdürmüştür. Camilerin yanlarına öğretimin değişik kademelerine hizmet veren medreseler, küçük çocuklar için sübyan mektepleri, kütüphaneler yapılmıştır. Öğrencilerin, öğretim elemanlarının ve hizmetlilerin ihtiyaçlarına dönük olarak aşevleri, hastaneler, sosyal yardım kurumları bunlara eklenmiştir.

Büyük camilerde cuma günleri verilen genel dersler veya konferanslar diyebileceğimiz hutbeler hem eğitim-öğretim hem yönetim için çok önemli olmuştur. Hatiplerin, halka kendi dili ile hitap edemediği durumlarda, ilave kürsüler kurulmuş, namazdan sonra başka kişiler, hutbede söylenenleri halka, halkın dili ile tekrar etmişlerdir. Hatipler devlet tarafından görevlendirilmişlerdir. Çünkü namaz müslümanlar için bir toplanma yeri idi. Değişik kabileler müslümanlığı kabul ederek Peygamber'e söz verdikleri zaman, namaz kılmak mecburiyetini de kabul ediyorlardı. Kabilelerin kendileri için özel mescitler yapmalarına izin veriliyordu. Ancak cuma günleri hepsinin şehirdeki Merkez Camisinde toplanması da gerekiyordu. Şehirde kabileler için ayrı cami yapılmasına izin verilmiyordu.

Hız. Peygamber cemaate önem vermiş, topluluktan, birlik ve beraberlikten kuvvet doğacağını telkin etmiştir. Topluluk her devirde, her din ve rejimde önemli

Yüksek din eğitimi ise üniversitenin bünyesine verilmiştir. Cami öğretiminin okullarla bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bununla birlikte cami öğretimi her yaşa açık vaazları ve hutbeleri ile din eğitim ve öğretimi (irşat) faaliyetine devam etmektedir. İbadetlerin yönetimi, çocuklara yaz kursları, cenaze törenleri, çok yönlü toplumsal yardımlar, caminin din öğretiminin yanısıra günlük hayat içindeki önemini koruduğunun işaretidir.

Eğitim-öğretim hayatında meydana gelen değişiklik, yaşayış biçiminde meydana gelen değişikliğin bir yansımasından ibarettir. Eski öğretim, camiye bağlı bir cemaat işi, kapalı, küçük yerleşme bölgelerinin ihtiyaçlarına cevap veren faaliyetlerdi. Günümüzde ise öğretim, giderek birbirine açılan, çok geniş alanların çok yönlü ihtiyaçlarına cevap vermek durumundadır. Öğretim şimdiye kadar duyulmamış, yeni ihtiyaçlara cevap vermeye hazır olmak için çalışmaktadır. Okullardaki din öğretiminin ve caminin böyle hazırlıklar için çabalayacağı çok tabiidir. Din öğretimi yeni ihtiyaçların getirdiği güçlükler karşısında, başlangıçta değer kaybına uğramış olabilir. Fakat bu kayıp bir açıdan onun için kazanç da olmuştur. Çünkü günümüzde hayatın çok yönlü ihtiyaçlarına cevap aranırken, yeni ve bağımsız araştırma alanları meydana gelmektedir. Din öğretimi de kendisine has bir araştırma alanının bulunduğu farkına varmaktadır. Caminin öğretim alanındaki faaliyetlerinin bir geçmişi vardır, bugünü vardır, bir geleceği de olacaktır. Bu gelecek için, araştırmalar yapılması, yeni şartlara cevap verecek yeni önerilerle yeni teorilerin geliştirilmesi, bunların denenip sonuçlarının değerlendirilmesi görevdir. Cami çalışmalarının diğer çalışma alanları ile paralelligi ve onlarla devamlı, canlı etkileşimi henüz yeterli düzeyde gerçekleştirilebilmiş değildir. Fakat durum böyle sürece de değildir. Günümüz insanlarını, kapalı cemaat usulü ile, ibadet ağırlıklı davranış geliştirme ile birbirine yaklaştırmak mümkün olmamaktadır. Gerçi böyle denemeler vardır. Fakat bunlar insanları birbirine yaklaştırmaya amacı güderken, birbirine yan bakan, ayrı gruplar da oluşturabilmektedirler. Sonuçta ayrılıklar dinin bütünlüğünü olduğu kadar milli birlik ve bütünlüğü de yıpratabilmektedirler. Din öğretimi yapan kurumların birbirine açık ve işbirliği içinde olması günümüzün önemli sorunlarından biridir.

2.2. Din ve Eğitim

2.2.1. Eğitimin hedefleri ve Din

Modern çağın hızla değişen şartları, artık toplumun bütününe tek bir ideal insan örneğinde birleşmesini imkânsız hale getirmiştir. Günümüzün toplumu, farklı amaçları benimseyen bir toplumdur. Amaçlara ulaşmak için belirlenen tasarılar ve yapılan hazırlıklar, sürekli geliştirilmesi gereken, geleceğe açık bir tutum içinde bulunmak durumundadırlar. Çünkü öğrenilmesi gereken şeyler sürekli değişmekte ve yenilenmektedir. Artık öğrenim öğrenmeyi öğrenmeye

dönüşmüştür. Yani hedef, sürekli öğrenmek, hayat boyu öğrenmeye hazır olmaktır. Bu durum, insanların davranışlarını da etkilemektedir. Fakat öğrenime de, öğrenmeyi öğrenmeye de yön veren ön fikirler, hedef tasarılar yine de vardır. Çünkü bu ön fikirler, hedef tasarılar, idealler olmaksızın terbiye ve eğitim-öğretim söz konusu olamaz. Bugün eğitimden beklenen çift yönlü bir görev vardır: 1- Toplumun mevcut değer ölçülerini ve hukuk düzenini yetişmekte olan nesle tanıtip benimsetmek, 2- Onları bu düzene itaatle birlikte yeni değerler yaratmaya, benlik geliştirmeye ve topluma yeni seviyeler kazandırmak için çalışmaya yönelmek. Yani bir yandan itaat, diğer yandan özgürlük. Bu çelişkili durum, eğitim-öğretim faaliyetlerini, ayrı ayrı grupların hedef tasarılarından birine bağlı olmayaarak, hepsi için geçerli olacak ölçülere dayandırmaya zorlamaktadır. Bir insanın eğitimi için, gerçekten gerekli olanın ne olduğunun belirlenmesi zorunlu görülmektedir. Öğretimin ve eğitimin hedef tasarıları, tek başına felsefe, din veya eğitim biliminin önerilerinden çıkarılamamaktadır. Aynı şekilde bunlar tek başına deneysel bilimlerin sonuçlarından da çıkarılamamaktadır. Fakat hedef tasarılar herhangi bir yolla mutlaka hazırlanmış olmak durumundadırlar.

Çok amaçlı toplumda da hedef tasarılar, genellikle benimsenen hayat görüşünden kaynaklanır. Hayat görüşleri bilim öncesi veya bilim üstü diyebileceğimiz temel kararlara dayalıdır. Bunlar, insanlar niçin dünyaya gelmişlerdir, ne olacaklardır? gibi sorulara dini-felsefi-antropolojik cevaplardır. Bu sebeple hedef tasarıların hazırlanmasında ve yürütülmesinde, toplumda geçerliliği olan temel kararların (zihniyetin) etkili olmayacağı düşünülemez. Şu halde yapılması gereken iş, bu temel kararları birbiriyle karşılaştırmak, üzerinde düşünülmesini sağlamak, toplumu bilinçlendirmektir. Uzak hedef ancak yetişkinler tarafından, değerleri bütünüyle kavrayıcı, ileriye dönük, hamleci bir görüşle belirlenebilir. Ara hedefler ise, deneysel bilimlerin sonuçlarından gelen öneriler dikkate alınarak, yetişmekte olanların gelişme basamaklarına göre belirlenecektir.

Toplumda mevcut temel kararlar üzerinde düşünülmesi, herşeyden önce kişilerin düşünür hale getirilmesi ile mümkündür. Ancak düşünen insanlar, gerçekten görebilir, anlayabilir ve eleştiride bulunabilirler. Bunun için de yine eğitime ihtiyaç vardır. Kur'an-ı Kerim'de insanların uyarılmasının istendiği en önemli noktalardan biri budur. İnsanların çoğu baktığı halde görmeyen, davranışta bulunduğu halde düşünmeyen kimselerdir. Din öğretiminin görevlerinden biri, insanların gördüğünü gerçekten görür, düşünür, anlar ve eleştirdikten sonra kabul veya reddeder hale getirilmesidir. İslâm felsefesinde, insanların, anlamak amacına yönelik olmadan, ince ve derin düşünmeksizin bakışlarına "başgözü" ile bakış, ince ve derin düşünerek, anlamak amacı ile bakışlarına ise "kalpgözü" ile bakış denilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de insanların pek çoğunun başgözü ile bakışla yetindikleri belirtilmiş ve bu durum kınanmıştır:

"Onların kalpleri vardır ama anlamazlar
Gözleri vardır ama görmezler
Kulakları vardır ama işitmezler" 7 (A'raf) 179.

"Göklerde ve yerde nice belgeler vardır ki,
Yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler" 12 (Yusuf) 105.

"Kör ile gören bir olur mu?
Karanlıkla aydınlık bir midir?" 13 (Râd) 16.

Kur'an-ı Kerim'de görmek ve bakmak fiillerinden başka, akıl sahipleri, işitenler, bilenler, inananlar, diri olanlar deyimleri kullanılır ve Kur'an ayetlerinin ancak böyle kimseleri etkileyebileceği belirtilir. Dünyaya sadece başgözü ile bakan, heveslerini aşamayan kimseler, bilgileri yüzeyde kalmış olarak nitelendirilir. Böyle kimselerin düşünebileceklerini ummak boşunadır:

"Hevesini kendine tanrı edineni gördün mü?
Ona sen mi vekil olacaksın?" 25 (Furkan) 43.

"Bu onların ulaştıkları bilginin seviyesini gösterir" 53 (Necm) 30.

Kur'an eğitimin amacı olarak, insanların, sadece başgözü ile elde edilen bilgi ile yetinmemelerini, başgözünün yardımı ile kalpgözünün elde edeceği gerçek bilgiye yönelmelerini öğütler. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların, ayrıcalıkların temelinde, onların, görünüşlere bağlanmaları ve heveslerine kapılmaları yüzünden kalpgözlerini köreltmiş olmalarının yattığını belirtir. Yaratıklara, gören, duyan, anlayan bir gözle, kalpgözü ile bakmaksını öğrenen, bunu alışkanlık haline getiren, ibret alan, aklını kullanan, düşünen insanlar, aralarındaki anlaşmazlıkları yenebileceklerdir. Kur'an'da her gün bakıp durduğumuz şeylere gerçekten bakmadığımızı değilmiştir. Çünkü Kur'an'ın istediği bakış, aklın ve duygunun bakışıdır. Bu bakış bize, birinci bakışta göremediklerimizi gösterecektir:

"Bu insanlar,
Devenin nasıl yaratıldığına,
Göğün nasıl yükseltildiğine,
Dağların nasıl dikildiğine,
Yerin nasıl yayıldığına
Bakmazlar mı?" 88 (Gaşiye) 17–20.

Hilmi Ziya Ülken, "Eğitim Felsefesi" isimli eserinde başgözü ile kalpgözünü eğitim açısından şöyle değerlendirmektedir:

"Başgözü ile çevresini inceleyen, âletler, keşifler yapan, tekniği, sanatı, ilmi kuran insan, kalpgözünün verileriyle de ahlâkı ve dini kurar. İnsanın bu iki çeşit çalışmasında da, dıştan bakan gözle, içten yaşatan gözü birbirinden bütünüyle ayırmaya imkân olmaz. Ancak medeni insanda, teknik ve bilginin artması yüzünden, zekâ, irade ve ihtisas güçlerinin ağır basması ve yönelinen hedeflerin içten yaşanmasının ihmal edilmesiyle kalp gözünün bütün bütün tıkanmış olması mümkün olduğu gibi, iyi bir eğitim sonucunda, her iki kuvvetin ayrı ayrı gelişmiş ve kalp gözünün iyice açılmış olması da mümkündür".

Burada "iyi bir eğitim" deyiminin altını çiziyoruz. Ülken'e göre iyi bir eğitim, her iki gözü, her iki kuvveti birlikte işletecek metodla yapılan eğitimidir. Ülken şöyle devam ediyor:

"Öğretim, birikmiş asırların oluşturduğu insan bilgisini yeni nesillere vermek, eğitim ise bu bilgi ile birlikte ahlâka, adetlere, hukuka, dine ait değerlerin yeni nesillerce benimsenmesi, tekrar yaşanması ve adeta onların kendi yarattıkları dünya haline gelerek, huy ve karakterlerini onlarla yoğurmaları olduğuna göre, bu eğitim, aklın yanında ruhun bütün yetilerinin de birlikte çalışmasını, yani kafa ile kalbin birleştirilmesini gerektiriyor". (Ülken, 1967).

İşte eğitimin hedefini belirleyecek olan düşünce biçimi budur. Benzer değerlendirmeyi, ilkçağların düşüncelerini kendi çağı ile modernleştirerek dile getirmiş olan Farabi'de de bulmaktayız. O, "Mutluluğu Kazanma = Tahsilu's-Saâde" isimli eserinde (tercümesi Prof. Dr. Hüseyin Atay tarafından yapılarak Fakültemizde basılmıştır) şunları yazmaktadır:

"Öğretme, nazari erdemleri oluşturmak demektir. Eğitim ise ahlâki erdemleri ve sanatları oluşturma yöntemidir. Öğretim konuşmakla, eğitim, kişilerde bu işleri yapma istek ve iradesini harekete geçirmek, bunları alışkanlığa dönüştürmekle başlar. Bu işler, onların ruhlarını sarmalı ve onlar bu işleri, onlara aşkımsı gibi yapmalıdır" (Atay, 1974).

Farabi bu amacı gerçekleştirmede iki yol göstermektedir:

1– Varlıklar hakkındaki doğru bilgiyi kişilere, kesin delillerle, akılla kavratmak.

2– Bu bilgiyi onlara, hayalettirme ile, uygun misaller getirerek, inandırma yoluyla vermek.

Birinci yola felsefe, ikincisine din denmekte olduğunu söylüyor Farabi: "Eskilere göre din, felsefeye benzemektedir. Çünkü her ikisi de varlıkların, neden ve niçinine dair bilgi vermekte, insanın ve diğer yaratıkların gayesini belirlemektedirler. Bu açıdan bakılınca imam ve filozof, aynı amaç uğrunda çalışmaktadır.

Din, yaygın felsefe oluyor". Böylece Felsefenin vardığı ahlâk hayatı, dinin buyurduğu ahlâk hayatı oluyor. Pratikte bu iki yolun birbirini tamamlayarak, destekleyerek yürümesi eğitim felsefesinin çağdaş hedefidir.

2.2.2. Eğitim-Öğretim ve Özgürlük

Bugün eğitim sistemlerinin bir kısmına ilerici, bir kısmına muhafazacı, bir kısmına da gelenekçi denilmektedir. İlerici olanlar geleneğe, gelenekçiler yeniliklere cephe alabilmektedirler. Muhafazacılar ise durumu korumak istemektedirler. Bu sistemlerden hiçbirine, yalnız başına evet demek mümkün değildir. Medeniyet ve kültür tarihinin, sürekli bir gelişme içinde meydana geldiği hatırlanınca, geleneklerle bağları kesmek imkânsızdır. Çağın şartları ve insanların çabalarının sonucu olan bilimlerin gelişmeleri düşünülünce de ilerici olmamak imkânsızdır.

Özgürlük günümüzde eğitim felsefesinin ve hedef tasarılarının, gözden uzak tutmaması gereken çok önemli bir kavramdır.

Özgürlük şahsiyetsizliğe götüren her türlü baskıdan kurtulma anlamında kullanılmaktadır. Bir başka deyişle bu kavram kendi başına düşünebilme ve hareket edebilme, kendi kararını kendisi verebilme kabiliyetini ifade etmektedir. Anayasanın güvencesi altında bulunan bu hedefler, aynı zamanda genel eğitimin ve din eğitiminin de hedef aldıkları, vazgeçemeyecekleri tasarılardır. Bununla birlikte kavram, bugünkü kullanışı ile belirsizliklere sebep olabilmektedir. Özgürlük diye toplumda yaşayan her değeri eleştirme ve yıpratmanın, doğru-yanlış vs. değer hükümlerinin kesinliğinden kurtulmanın hedef alındığı, özellikle dini değerlerin ve din öğretiminin, kişiyi, aklına sığmayanı kabule zorladığı, böylece özgürlükleri kısıtladığı gibi iddialar, zihinlerde yanılmalar meydana getirebilmektedir. Bu yanılmardan hem genel eğitimin hem din eğitiminin hedefleri zarar görmektedir. Millet, eğitim politikasının belirlediği uzak hedefi benimser, onun gereklerini yerine getirirse huzurlu olur. Yine millet, gelenek ve göreneklerini, örf ve âdetlerini, tarihinden ve inancından gelen değerleri tanıyarak ve onlara uyarak yaşarsa, seviyesini yükseltecek yeni değerleri yaratacak güce erişebilir. Kendi kendisine karar verme seviyesine erişmemiş kimseler yetiştiren bir eğitim sistemi din açısından da geçerli değildir. Böyle biri sorumlu (mükellef) bile sayılmaz.

Çağımıza uygun düşen eğitici davranış, özgürlük hatırına geleneklerden veya geleneklere bağlılık hatırına bilimsel gelişmelerden uzak durmak değil, insana ait olan her iki tezahürü de devamlı gözönünde tutarak, geçmiş ile hâli birbirini tamamlayacak biçimde yanyana bulundurmaktır.

2.2.3. Eğitim-Öğretim ve İnanç

İnanç ve eğitim, insanca birlikte yaşama içinde birbiriyle sıkı sıkıya bağlı ve içiçe geçmiş durumdadırlar. İnançlar arasındaki ayrılıklar, davranış biçimlerin-

de değişiklikler meydana getirdiği gibi, eğitim uygulamalarında da değişiklikler meydana getirebilmektedirler. Eğitimin hedefi, hareket noktası, yürütme biçimi inançlardan derece derece etkilenmektedir. Bu demek değildir ki, inançlar, eğitimi her zaman için apayrı yönler ve biçimlere götürür. Aksine eğitimler arasında, her zaman, her yerde, şaşılacak derecede benzerlikler vardır. İnsan her yerde insandır ve insan davranışlarının etkilenmesi benzer özellikler gösterir. Fakat mesalâ müslüman bir çevre ile müslüman olmayan bir çevrede veya ideolojik olarak farklı iddialara sahip bir çevrede eğitim, ayırdedilebilir özellikler gösterebilmektedir. İnançın eğitici davranışı etkilemesi ve değişikliğe yol açması tabii bir olaydır.

Dini inanma kendiliğinden bir terbiye yolu belirlemektedir. İslâm inancında her şeyi yaratanın bir tek Tanrı oluşu, bütün insanların tek bir özden yaratılmış olması, ölümden sonra hayatın devam edeceği ve o hayattaki değerlendirmenin bu hayattaki amellere, hemcinsleri ile ve diğer yaratıklarla olan ilişkilere bağlı olacağı ilkeleri, birlik-beraberlik, cemaat-kardeşlik temelini oluşturmaktadır. İmanın sonunda, bilinçli olsun olmasın, ister istemez bir terbiye, bir sosyalleşme olmaktadır.

İman ile terbiyenin, eğitim-öğretimin bu tabii ilişkisi, din eğitimi şu iki soru ile karşı karşıya getirmektedir: 1— İman eğitim-öğretimi nasıl etkiler? 2—Eğitim-öğretim imanın oluşmasını nasıl etkiler? Şüphesiz iman planlı programlı öğretimin bir sonucu olamaz. Dinle ilgili bilgilerin verilmesi ve uygulamanın yaptırılması sonunda imanın oluşacağı iddia edilemez. Fakat pratikte bunlar içiçedirler, birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Eğitim-öğretim imanı etkilediği gibi, iman da eğitim-öğretimi etkiler. Acaba eğitim-öğretimin imana varmadaki katkısı ne derecededir? Bu konuda planlanabilir olan nedir, planlanamaz olan nedir? Yani elimizde olan nedir, olmayan nedir?

Bütün özel eğitim alanlarında olduğu gibi din eğitimi ve öğretimi alanında da planlı ve kasıtlı etkiler geçerlidir. Yani din eğitimi bilinçli ve planlı olarak yapılabilir ve denetlenebilir. Zaten kişi ailesi içinde ve çevrede, cemaat yaşantısı içinde, dini imanın davranış örneklerini bulmakta ve onları benimsemektedir. Çocukluk çağında oluşan bu benimseme, uzun süre etkisini sürdürecektir. Çocukluk çağında oluşan bu benimseme, uzun süre etkisini sürdürecektir. Böyle bir temel olmadan, sırf zihin bilgisi ile din terbiyesi gerçekleştirilemez. İşte bu eğitim-öğretim, yaşama-benimseme olayı üzerinde yapılacak araştırmalar ve bu araştırmalara dayanılarak geliştirilecek teori ve uygulamalar, dini yönden eğitim-öğretimin etkinlik derecesini belirleyebilecektir. Eğitimin, inanmadan bağımsız bir alan, bir dünya işi mi olması gerektiği, terbiye ile inanmanın asla birbirinden ayıramayacağı mı, yoksa bu ikisi arasında alışverişler olması gerektiği mi doğrudur? Felsefeciler ve eğitimciler,

bu konuda birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan bir kısmına göre, iman, bir irade, bir seçme işidir. Bu bakımdan çocukluk çağında din terbiyesi gereksizdir. Çocuğu bir türlü düşünceyi kabule zorlayarak onun ufkunu daraltabilir. Din eğitimini buluş çağından sonraya bırakmalıdır. Bir kısmına göre ise, eğitim, çocuğun gelişme basamaklarına uygun bir öğretim ile, onun bütün kabiliyetlerini geliştirmek durumundadır. Bu sebeple eğer çocuk, belli bir çağda, din duygusunun uyandığı belirtisini gösteriyorsa, bu duygu zamanında işlenmelidir. Aksi halde körelip kaybolabilir veya yanlış yönlendirmelerle yozlaşabilir.

Konu üzerinde değişik görüşlerin bulunması, onun önemini ve gözardı edilemeyeceğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrılık, eğitim teorilerinin değişik hayat görüşlerinden kaynaklanmasından ileri gelmektedir. Teorilerin ve onlardan kaynaklanan görüşlerin karşılaştırmalı olarak ele alınması, hem din eğitimi hem de genel eğitim açısından bir sorumluluktur. İslâm Peygamberi bu konuda şöyle söylemiştir: "Çocuklar fitrat üzere doğarlar, sonra anne babaları onları kendi dinleri üzerine yetiştirirler" (Müslim VIII, 11). Bu demektir ki, çocuklar din duygusu ile, inanmaya müsait olarak doğmaktadırlar. Bu inanmanın hangi dinin amacına uyarak yönlendirileceği ise, onları yetiştirenlerin inançlarına bağlı olacaktır. "Çocuğun antropolojisi" denilen yeni araştırmalar, çocukların pek erken bir yaşta, genellikle kendilerini ayrı bir varlık olarak algılayıp kişilik geliştirmeye başladıkları 3—4 yaşlarında, din alanından gelen cevaplarla karşılanabilecek soruları sorduklarını belirlemiştir. Bu sorular ciddiye alınır, doyurulursa, çocuğun din duygusu gelişmektedir. Aksi olursa, bütün bütün körleşmekte veya yanlış cevaplarla yozlaşabilmektedir. Verilmesi gereken bilgilerin miktarı, niteliği ve yöntemi ise ayrı araştırmaların konusudur. Böyle deneysel araştırmalarla desteklenen çalışmalara dayandırılmış olsa bile din eğitimi kişiyi ancak inanmanın sınırına kadar getirebilir. Yani onu imana limit derecede yaklaştırır, fakat onun imana ulaşmasını garanti edemez. İman kişinin Tanrı ile ilişkisinden çıkabilen sırlı bir sonuçtur. Böyle bir çalışmada dikkat edilecek ince nokta, imana vardırma zorlamanın, körükörüne uyumun ve düşünceyi dondurmanın asla sözkonusu olmaması, buna izin verilmemesidir. Aksi halde gelişmiş bir inanç hayatının ve gruplar arası hür iletişimin sağlanması mümkün olmaz.

Burada ortaya çıkan bir gerçek, dinin, cemaat yaşantısı içinde, eğitim-terim içindeki sorumluluğudur. Bu sorumlulukta büyük pay da cemaati yönlendiren camiye düşmektedir. Cami, çok amaçlı toplumda tek başına eğitimi yönlendirici bir rol oynayamaz. Böyle bir iddia hem onun altından kalkamayacağı işleri vadetmesi olur hem de toplumun bütününün beklentilerine uymaz. Camiye düşen, eğitimdeki sorumluluğunun bilincinde olmasıdır. Cami, sosyalleştirme içinde çocuğun yaşantısında aile yolu ile etkilemede bulunmaktadır. Çünkü çocuk, inancın uygulanışını, onun davranışlara yansıyan ilk örneklerini ailede ve yakın çevrede bulmaktadır. Uzunca bir süre, hiç eleştirilmeksizin taklit edilecek olan bu davranışlar, ileride topluma açılma ile, yeni davranış biçimleri ile karşılaştırı-

lacak, eleştiriden geçecek ve genç insan, kendisi için en uygun davranış biçimine kendisi karar vererek onu benimseyecektir. Fakat din, hiç işlenmemişse, ailede ve çevrede örnek davranışlar hiç izlenmemişse, bundan sonraki dönemde verilecek din eğitimi temelsiz kalacaktır. Yanlış yorumlamalar, aşırılıklar, körü körüne başkalarının peşinden gitmeler, böyle, temelde dini yaşantıya sahip olmayan kişilerde daha sıklıkla ortaya çıkmaktadır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan şu sonuca varıyoruz: Eğitim, insanı bütün kabiliyetleri ile geliştirme ve onu toplumun bir üyesi yapma yolundaki amaçlı ve planlı etkilemelerdir. Din eğitimi ve öğretimi de bilinçli olarak, sorumlulukla planlanabilir, yürütülebilir ve kontrol edilebilir.

İbadet Eğitimi

Din eğitiminin görevlerinden biri de ibadeti öğretme ve yönetmedir. İbadeti, müslümanlıkta mutlaka camide ve bir imamın önderliğinde gerçekleştirme mecburiyeti yoktur. Bununla birlikte cemaatle ibadetin, eğitim öğretim açısından önemi büyüktür. Din üzerinde konuşma kabiliyetinin gelişmesi, kendi kendine dua edebilir hale gelme, önce çevredeki konuşmaları dinleyerek, kalıp duaları tekrarlayarak başlar. Bunun yanısıra çocuklar mümkün olduğu kadar erken yaşta, en basit cümlelerle başlayarak, içlerinden geldiği gibi dua edebilmeyi öğrenmelidirler. Kalıp sözler ve ezberlenmiş dualar, ilahilerle birlikte, cemaati oluşturmada, duyguları doyurmada vazgeçilmez yere sahiptirler. Bu sebeple ezbere ve serbest, her iki dua biçimi birbirini tamamlamalıdır.

Kendi kendine Allah ile ilişkiyi kurmayı, dua edebilmeyi öğrenmemiş bir kişinin bağımsızlığı söz konusu olamaz. Günümüzde, hiç bir şekli ile ibadet eğitimi görmemiş kimseler arasında, hurafelere başvurmanın yaygınlığı görülebilmektedir. Çocuklarda, bu alana ilginin belirlediği çağdan itibaren, dini konular üzerinde, akıllarının erdiği kadarı ile konuşabilmeyi teşvik etme, dua etmeye özendirme, olgun bir ibadet hayatına hazırlık için gereklidir.

2.3. Din Eğitimi Bilimi ve Eğitim Bilimi

Dinin eğitim ve öğretimi söz konusu olunca, eğitim bilimi ile işbirliği kaçınılmazdır. Bunun için eğitim biliminin nasıl çalıştığının ve din eğitimi ile karşılıklı işbirliğinin nasıl olacağıın bilinmesi gereklidir.

2.3.1. Eğitim Bilimi

Bilimlerin başlıca görevi, olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini bulmak, gerçeğin açıklanmasını bu ilişki içinde geçerli kılmaktır.

Eğitim Biliminin görevi de eğitim olayını bütünlüğü içinde araştırmaktır. Eğitimcinin ocuk üzerinde hangi yolla etkili olması gerektiği, etkinin sınırlarının nereye kadar olduğu, eğitimin amaçlarının neler olduğu, yani amaçlar, etkiler, araçlar ve insan hayatındaki kuralların bütünü eğitim bilimi tarafından araştırılmak durumundadır. Eğitimcilerin deyimi ile, "eğitim üzerinde çalışmak, hemen hemen her Şey üzerinde çalışmaktır". Eğitim alanının böylesine geniş olmasından dolayı, bazıları eğitimin, özel bir bilim olamayacağını iddia etmişlerdi. Fakat işte bu diğer bilimlere ait bölümlerin bir araya gelmesi olayının kendisi eğitimi özel bir alan yapmaktadır. Eğitim bilimi bu alanı başka bir bilimin ele almadığı bir biçimde, kendine has bir bakış açısı ile incelediği için, yeni bir bilimi oluşturmaktadır.

Her bilim kendisi için geçerlilik sağlamak durumundadır. Yanılma ihtimali ne kadar çok olursa olsun, hiç bir bilim bundan vazgeçemez. Çünkü genel geçerlilik, gerçeğe mümkün olduğu kadar yaklaşıldığının işaretidir. Eğitim de böyle genel gereklilikler, temel kavramlar bulmak için çalışmıştır. Nasıl tabiat bilimleri, genel geçerliliği olan bir dizi tabiat kanunu koymuşlarsa, eğitim bilimi de, insanları etkileyebilmekte böyle genel geçerliliği olan kuralları aramakta ve bulmaktadır. Özellikle ocuklar, buldukları yere ve yaşadıkları zamana göre ne kadar çeşitli olurlarsa olsunlar, yine de ortak yaradılışa sahiptirler. Bunun içindir ki, bakım ve tedavi, alışkanlık kazandırma ve ğretim konusunda varılmış sonuçlar dünyanın her yerinde kullanılabilmektedir, kullanış biçimleri değişse bile. Eğitim bilimi araştırmaları iki yönlüdür. Bunlardan birinde o yetişkin insanın, yetişmekte olan insanın gelişmesine, ve olgunlaşmasına yönelik kasıtlı etkilemelerini, ikincisinde, yetişmekte olan insanın gelişme basamaklarını inceler. Bu durum, eğitim biliminde iki ayrı yöntemin işaret edilmesine yol açmıştır. Birinci yönteme "yukarıdan", ikinci yönteme "aşağıdan" denir. Bu iki deyim, eski eğitim ile yenisini ayırdetmeye yaramaktadır. Eğitim biliminin görevi, terbiye edici etkilerin mümkün ve yararlı olacağı Şartları ve ihtiyaçları araştırmaktır. Eğitim bilimi, eğitimin hedefini ve bu hedefe vardırarak ara hedefleri öyle belirlemek ve düzenlemek durumundadır ki, onlar hep birlikte birbirini tamamlayabilsinler ve uzak hedefe yaklaşabilsinler. Uzak hedef yetişkinler tarafından belirlenmek durumundadır. Bunun dökümü olan ara hedefler ise çocuğun tabiatının incelenmesinden ve bu incelemeyi yapan bilimlerden çıkarılacaktır. Böyle bir işlem, eğitimin araçlarını ve metodlarını belirleyecektir. Araçlar ve metodlar büyük çapta hedeflere göre belirlenmek durumunda olacağından, eğitim bilimi, genel olarak eğitimin hedefleri tarafından yönetilecektir. Yani eğitim bilimi hem yukarıdan aşağıya (dedüktif, tümden gelimci, nazari) hem aşağıdan yukarı (indüktif, tme varımcı, deneysel) alışarak bilgi toplayacaktır. Sadece aşağıdan gelen bilgiler, eğitimin başarılı olmasına yetmez. Eğitim bilimi, olay araştırmasından ibaret değildir. Onun temelini eğitimin hedefleri oluşturur. Fakat eğitilenin tam tanınması, eğitimin hedeflerinin değişik yaş dönemlerine göre nereye kadar ve nasıl gerçekleştirilebileceğini ayrıntıları ile gösterecektir. Böylece Şunu söyleye-

biliyoruz ki, eğitim bilimi hem felsefidir (nazaridir) hem tecrübüdir (deneyseldir). Tecrübi psikoloji psikolojinin bütünü olmadığı gibi, tecrübi eğitim de eğitimin bütünü olamaz. Bunun için, gerekli olan, felsefi yan ile tecrübi yan geçerli ilişkilerle birbirine yaklaştırmaktır.

Eğitim bilimi, tek tek eğitimcilerin tecrübelerinden, onlardan herbirinin, yetişmekte olan insanı etkilemenin en iyi yolları hakkındaki sübjektif görüşlerinden ibaret değildir. Eğitim bilimine yön veren temel zihniyet, felsefe, tek tek kişilerin kendileri için kurdukları veya seçtikleri dünya görüşü olarak anlaşılmalıdır. Tek tek kişilerin tecrübeleri ve sezgileri bir dünya ve hayat görüşü kurmaya yetmediği gibi, eğitime esas olacak temel zihniyeti kurmaya da yetmez. Eğitim bilimi, tarih boyunca birikmiş insan tecrübesinin sistemleştirilmesi ile deneysel araştırmaların sonuçlarından çıkarılmış, genel geçerliliği olan kuralların belirlenmesi ve bu ikisinin birbirine bağlanması ile meydana gelir.

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, eğitim bilimine yön veren felsefe ve zihniyet ile, eğitim araştırmalarından elde edilen bulguların, metodların, araç ve gereçlerin doğru kullanılabilmesi ve birbiriyle uyum sağlayabilmesidir.

2.3.2. Din Eğitimi Biliminin Mahiyeti ve Görevi

Din Eğitimi Bilimi ve Mahiyeti

Din eğitimi teoride ilâhiyatın bir yan disiplini olarak düşünülebileceği gibi, eğitimin bir yan disiplini olarak da düşünülebilir. Ayrıca o, hayatın bütünü ile ilgilenen çok boyutlu bir problem alanı olarak da düşünülebilir. Pratikte ise din eğitimi, bir okul görevi olarak düşünülebildiği gibi, bir aile görevi olarak, bir cami görevi ve cemaat etkileşimi olarak da düşünülebilir. Fakat bütün bunların üzerinde birer vakıa olarak durulup da, din nedir?, din eğitimi nedir?, din dersinin dini ne olmalıdır? gibi sorulara cevap aranınca, adı geçen teorik ve pratik düşüncelerin ve uygulamaların açıklığa kavuşmamış yanları ve onların çözümü ihtiyacı ile karşılaşılır.

Kutsal kitaplar, inanışları, bu inanışlara dayalı ilke ve kurallarla insan davranışını yönlendiren öğütleri ihtiva ederler. Kur'an-ı Kerim de böyledir. Bu ilke ve kurallarla öğütler, insanın Tanrı'yı, Tanrı'nın insanı arayışının, Tanrı-insan ilişkisinin insan tarafından anlaşılışının tecrübeleridir. Bunlar, inananlar için çok büyük değer taşır. İnsanın varoluşu ile ilgili sorunun cevabı, Tanrı'nın olmadığı, insanın bir tesadüf ürünü olduğu, onun yeryüzünde terkedilmiş bir durumda bulunduğu şeklinde bile olsa, yine de bir cevaptır ve cevapların farklılığı sorunun mevcut ve henüz açık olduğunu gösterir. İnsan bu sorunun peşindedir ve söyle veya böyle onu cevaplandırmaya çalışmaktadır. İlkçağlardan beri insanın varoluşu

ile ilgili sorulara verilmiş cevaplar titizlikle korunmuş ve bir sonraki çağa ulaştırılmıştır. İşte bütün bunlar ancak müstakil bir çalışma alanı ile tesbit edilir, değerlendirilir ve eğitim konusu yapılabilir. Bu çalışma alanı "Din Eğitimi Bilimi"dir.

Din Eğitimi Bilimi, dinin mahiyetine uygun olarak, insan varlığının bütünü ile ilgilenir, insanın hayatını, hayatın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alır, yani insanla insan olarak ilgilenir. Allah sorusu dinin asıl sorusudur. Din Eğitimi Bilimi bu soruyu bilinçli olarak sorar. Bu soru canlı tutulduğu sürece, onun cevabı daima bilgi üstü, bilgiyi aşan bir mânâ taşıyacaktır. Bu aşkınlık insan varlığının imkânlarını da aşkınlatacaktır. Çünkü bilgiyi aşan her düşünce, yeni bilgi alanlarının açılmasına yol açar. İnanma da bilgiyi aşar ve bilgiye kendi kendini aşma imkânı yaratır. Demek oluyor ki, Din Eğitimi Bilimi, Tanrı'yı, insanın menşei, yeryüzündeki mânâsı ve geleceği (kaderi) ile ilgili bir problem olarak öğretime müsait kılmaya çalışır. Bu amaçla metodlar arar, onları dener, geliştirir.

Din Eğitimi Biliminin Görevleri

Bugün Tanrı probleminin güç durumda olduğu kanaati vardır. Eski usuldeki, Allah'ın varlığı isbatları, artık bugünün insanına yetmemektedir. Bu güçlük ise yeni değildir ve tarihte yaşanmış benzer güçlükleri hatırlatmaktadır. İnsanlardan, yıldızlardan, taş, ağaç ve heykellerden tanrılar edinildiği dönemlerde de Tanrı problemi güç durumda kalmıştır. Yaratıklardan edinilen tanrılar varlıklarını sürdürmeyi yok olmuştur. Fakat varlığı bir sebebe bağlı olamayan, kendisi varlıkların sebebi olan gerçek Tanrı, hurafelerden arınmış olarak, yaşamaya devam etmiştir.

Allah, bilimsel problem çözme metodları ile ve deneyle varılan bir bilgi objesi değildir. Fakat o, bütün bütün bilinmez de değildir. Çünkü insan, henüz kendi varlığını açıklayamayışının farkındadır. İşte bu farkında oluş, Tanrı sorusunu canlı tutmakta, onu, hayatın bütününe mânâsı olarak göstermektedir. Eski usul Allah isbatları, bugünün insanına yetmiyor, demiştik. Dahası vardır. Artık Allah'ın gökyüzünde olduğu da düşünülmemektedir. İbadetler de güçlkle yerine getirilmekte veya getirilmemektedir. Bugün Tanrı'ya iman daha çok insancılıkta aranmaktadır. Dindarlık ve dindarlar bu açıdan eleştirilmektedir. Fakat bu tutum da sanıldığı kadar korkunç değildir, aksine dinin özünün meydana çıkarılması için arayışlara sebep olmaktadır. İslâm dininde Allah sevgisi ile hemcinsine sevgi birleştirilmiştir. Allah'ı seven O'nun kullarını da sevecektir. (Buhari T.I, 32). Allah, ziyaret edilen hastanın yanında, doyurulan açın yanında, giydirilen yetimin yanındadır (Edebulmufred I, 526). Birleşen üç kişinin dördüncüsüdür (58 Mücadele 7). Komşusu, zulmünden emin olmayan kimse, iman etmiş sayılmaz (Buhari T. 12, 13). Komşusu aç iken tok yatan iman etmiş sayılmaz (Edebulmufred I, 125). Hz. Muhammed (S.A.S.) demiştir ki: "Cebrail komşu ile ilgili o kadar çok öğütte bulundu ki, sonunda komşunun mirasa da ortak edileceğini sandım"

(Buhari 12, 130). Allah'ı sevmek, insanı sevmekle, Allah'a hizmet insana hizmetle bağlanmıştır. Yol üzerinde gelen geçene eza veren bir taşın, bir dikenin kaldırılıp kenara çekilmesi, imandan cüz sayılmıştır (Buhari, 2, 613). Allah'a giden yol, insana hizmet yolu olarak gösterilmiştir. Demek oluyor ki, din eğitimi tam anlamı ile insanlık eğitimidir. "Allah insanı kendisine hizmet etsin diye yaratmıştır" (51 Zariyat 56). İnsan, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir. İnsan, Allah için insanı koruyacaktır. Doğrudan doğruya insanın insana hizmeti olarak görünmeyen kişisel ibadetler, aslında bu amaca hazırlayıcı, inceltici amaçlar olarak tarif edilmiştir. Hz. Muhammed (S.a.S.), namaza devam ettiği halde davranışlarında olumlu değişme görülmeyen bir genci kendisine şikâyet ettiklerinde, biraz beklebilmesini tavsiye etmiştir. Eğer o genç, namazı bir gösteriş olarak kılmıyorsa, davranışlarında mutlaka olumlu yönde bir değişme olacaktır. Beklemişlerdir, gerçekten de bir süre sonra o gençte beklenen olumlu gelişme görülmüştür. Şüphesiz ibadetlerine devam ettiği halde olumlu davranış değişikliğini kazanamayanlar da vardır. Fakat onların ibadetleri makbul değildir. Makbul olmadığı da onların kendi davranışları ile isbat edilmektedir. İbadetlere dikkatle devam edilmesinin tavsiye edilişi, etkilerinin sürekliliğini sağlamak içindir. Şu halde bütün bunların mânâsını sormak, soruları canlı tutmak, mânâlarını unutturmamak din eğitiminin görevi olmaktadır.

Allah sorusunun iki yönü vardır: Birincisi bu sorunun bizde nereden oluştuğudur ki, bu, konunun insani, yani bütün dinlerle ortak yanıdır. İkincisi onun ilâhiyat, yani dinlerden her birinin kendi inancı ve ibadet sistemi ile ilgili yanıdır.

Açıklayacak olursak Din Eğitimi Bilimi şu görevleri üstlenecektir:

1— Din Eğitimi, hayatın mânâsını aramaya çağırarak ve bu arayışı canlı tutacak, onun sürekliliğini sağlayacaktır. Bu genel bir tutum olup, belli bir dinin hayat görüşünü, inanç ve ibadet esaslarını öğretmek demek olmayacak, hatta bunun için dini inanca sahip olmak bile şart olmayacaktır. Önemli olan bu yolun, düşünmenin yolunun açılması, bu alanda bir gelişmenin sağlanmasıdır. Böyle bir gelişme kendi haline bırakılmayınca ise, din eğitimi yoluna girilmiş olacaktır. Ancak bundan sonra belli bir dinin öğretimi sözkonusu olacaktır.

2— Din eğitiminin asıl başladığı zaman, kendini aşmanın, kendi dışına yönelmenin başladığı zamandır. Bu alana geçiş olmadıkça, yapılan iş faydacılıktan ibaret kalacaktır. Din eğitiminin sağlaması gereken geçiş, bencilliğin irdelenmesi, başkasını düşünmeye ve toplumsal sorumluluğu yüklenmeye hazırlanmadır, yani "güzel ahlâktır".

3— Allah tasavvurunun oluşmasında geleneklerin, naklin ve kişisel tecrübenin rolü birliktedir. Allah tasavvurunun menşeyini araştıran kişi, kendisindeki ilk tecrübeyi, kendisine imanda veya inkârda aracılık etmiş olan ilk etkiyi hatırlar: Allah kimdir? Din Eğitimi hem bu soru ve onun cevabı hem Allah fikrinin tarih içindeki gelişmesi üzerinde düşünmek durumundadır. Gelenek ve nakiller, eğiticinin onları bilinçli olarak eğitim-öğretim konusu yapmadığı, çocuğu kendi ha-

line bırakmak amacını güttüğü hallerde bile önemini yitirmez. Çünkü eğitici çocuğu kendi tabii gelişme seyrine bırakmaya niyet edebilir, fakat bunu gerçekleştiremez. Çocukta soru sorma doğduğu anda o, bunun cevabını arayacaktır. Dini gelişme isteniyorsa, bu ancak eğitim yolu ile olabilir. Gelişigüzeleğe bırakılan duyuların yozlaşma tehlikesi vardır. Bu durum iyi-kötü, doğru-yanlış gibi ahlâk kavramları için de böyledir, onlar da terbiye yolu ile yönlendirilir ve gelişirler, aksi halde körelebilir veya yozlaşabilirler. Çocuklar başlangıçta başkalarının düşüncelerine ve davranışlarına katılırlar, onları taklit ederler. İlerde gelişmelerinin devamı sırasında, kendi başlarına sorumlu olacakları inanca ve davranışa sahip çıkıp şahsiyet geliştirirken kriz geçirmeleri normaldir ve kaçınılmazdır. Geleneği iyi devralmış bir genç bu krizi sağlıklı biçimde atlatabilir. Din eğitimi gelenekleri sürekli hesaba katacak, gözden uzak tutmayacaktır.

4— Din eğitimi ancak inanılan dinin eğitimi olarak mümkündür. Yani müslüman için bu müslümanlık eğitimidir. Çünkü din eğitimi ancak dini yorumlayarak verilebilir ve yorum ise doğruluğuna inanılan dinin Allah anlayışına dayalı olacaktır. Bu bakımdan yorumların tesbiti din eğitimi için önemlidir. Allah kavramı, dinler ve mezhepler sayısınca, hatta tek tek insanlar sayısınca açıklanabilir. Çünkü açıklama, kişisel tecrübe ile, alışılmış konuşma biçimi ile ve kazanılmış kültür ile yapılabilir. Bunlar da kişiden kişiye farklılık gösterir. Din Eğitimi Bilimi bunları ayıklar, sistemleştirir, öğretime müsait hale getirir.

5— Din Eğitimi, zorunlu olarak sosyal bir eğitimidir. Öğretime konu olacak malzeme ve yorumlar kişisel bulgular değil, onların çoğunlukça geçerlik kazanmış, gelenekleşmiş olanlardır. Yani din eğitimi bireysel bir iş değil, bir cemaat işidir. İslâmî din eğitimi, ona inananların topluluğu içinde gözle görülür hale gelir. Bu bakımdan okul eğitiminden başka cami eğitimi ve yaygın eğitim önem taşır. Din eğitiminde düzensizlik varsa, bunda mutlaka cami eğitiminin de rolü vardır. Her türlü din eğitimini, elyordamı, deneme-yanılma uygulamalardan kurtarmak, onu kendiliğindenliğe bırakmamak, fikir kısırlığını önlemek için çalışmak, din eğitiminin bu alanlardaki araştırmalarını ve önerilerini beklemektedir. Alandaki memnuniyetsizlikler ve şikâyetler olumlu işaretlerdir. İnsan, görevli olduğu ve inandığı ile tutarlı olmak ister. Dinin, her çağın insanı için, özünden kaybetmek-sizin yorumlanması, derece derece yaşama imkânları getirilerek insanların bütünü-nü içine alması bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç din eğitiminin ilâhiyat araştırmaları ile yakın teması ve onlarla, şüphesiz aynı zamanda bütün diğer bilimlerle birlikte çalışması ile karşılanabilir.

6— Din eğitimi çalışmaları, mevcut bilimleri ve teknik gelişmeleri iman ile ilişki içine sokmak durumundadır. Her yeni gelişme, dini açıdan yorumlanacak ve uygulamaya öneride bulunulacaktır. Böyle geniş boyutlar kazanınca, din eğitiminin bir tek fakülte veya enstitü içinde başarılı olabilmesi düşünülemez. Çok

yönlü hayatın hızla artan ve çözüm bekleyen problemleri, ancak, din eğitiminin, üniversitelerin, yüksek okulların ve araştırma enstitülerinin ilgili bölümleri ile, din eğitiminde söz sahibi olan bakanlık, başbakanlık ve diğer ünitelerle iyi ilişkiler içinde birlikte çalışması ile çözümlenebilir.

Bir başka ihtiyaç din eğitimi çalışmaları arasındaki koordinasyondur. Koordinasyon eksikliği sadece birlikte hareket etmekten doğacak gücü engellemekle kalmamakta, gerçeğe uymayan eksik karar ve uygulamaları da ortaya çıkararak güçlüklerle sebep olmaktadır. Gerçeklere yer vermeyen, sosyal olmayan her eğitim-öğretim, çok soyut ve yapma önerilerle ortaya çıkar ve daha doğarken ölmeye mahkum olur. Bunları benimseyen kişiler ise, birlikte yaşadıkları kişilerle sağlıklı ilişkiler kuramazlar. Onlar sadece kendi zihinlerinde kurdukları bir dünyada mutlu olurlar ve bunun dışındaki bütün gerçekleri reddederler. Din eğitimi bilimi, din eğitimi ve öğretimini meslek edinecekler, vahiylerin nasıl sosyal açıdan etkili bir biçimde öğretim konusu yapılabileceği konusunda tavsiyelerde bulunacak, örnekler geliştirecektir. Yalnızca tarih ve nakil bilgisi ile yetinen, hal ve gelecekle karşılaşma konusunda ise az gelişmişlik gösteren bir öğretmen, bir din görevlisi, bir ilâhiyatçı, bu tutumunu sürdürdükçe ne huzurlu olabilecek ne huzur verebilecektir.

Hayatın dinle ilgili problemleri, diğer problemlerden meselâ bir edebiyat metninden veya bir matematik probleminden daha az karmaşık değildir. Onun çözümlenmesi için de konusuna uygun bilgiler ve metodlar gereklidir. Dini hükümlerin eğitim-öğretimdeki önemi tanınacak ve onlara yaşanan hayatın gerçekleri içinden bakabilmek öğrenilecektir. Bunun için eğitim teknolojisinden yararlanılacak, öğretim sanatının incelikleri kullanılacaktır. Dini bilinç, daima yeni bilgilere yönelik, esnek ve açık olacak, sürekli öğrenme gereği prensip edinilecektir.

7— Din Eğitimi temel eğitime, orta öğretime ve öğretimin değişik hedeflerine göre farklılaşmak durumundadır. Öğrenilecek ortak esaslar olduğu gibi okulların hedeflerine göre ve öğrencilerin seviyelerine göre seçilebilecek özel konular da vardır. Bunun için şunların belirlenmesine ihtiyaç vardır:

- a— Dersin ve öğretimin din için önemi,
- b— Din dersinin geçmişteki ve haldeki organizasyon biçimleri, ortak problemler,
- c— Din eğitiminin temel sorunları ve bunların çağın teorileri ile ilgisi,
- d— Din eğitiminin metodları, çocuk-genç ve yetişkine dönük irşad.
- e— Bölgelere göre dini yaşama biçimleri, özellikler.

Bu çalışmalar yapılırsa, din eğitiminin geleceğe dönük önerilerde bulunabilmesi mümkün olacaktır. Çünkü böylece tarihi ve sistematik bilgilerle deneysel bulgular birleştirilmiş, çağdaş öğretim tekniğinden yararlanılarak hayata yaklaşılmış olacaktır.

8— Bir başka görev de teori-pratik bütünleşmesine yani meslek uygulamalarına aracı olmaktır. Meslek uygulaması, öğrenilmiş teorik bilgilerin, karmaşık bir sonuca cevap verecek şekilde kullanılması anlamındadır ve son derece gerekli bir faaliyettir. Sadece öğretmen olacaklar için değil, her türlü faaliyet alanı için, alanın özelliklerine uygun davranışı kazanma ve dini hükümleri pratikte değerlendirebilme bir sanat olarak öğrenilebilir. Böyle bir öğrenime ihtiyaç duymamak, sorumsuzluk olur. Uygulamasız olarak göreve başlayanların çevrelerinde huzursuzlukların meydana geleceği tabiidir.

9— Hizmet-içi eğitim, tamamlayıcı kurslar, seminerler, hafta sonu toplantıları, öğrencilerle ve velilerle görüşmeler, görüşmelerde hangi konuların ele alınabileceği ile ilgili kısa ve uzun vadeli programlar, din eğitiminin süreklilik getirmesi gereken faaliyetlerdir.

Karşılıklı işbirliği

Eğitilebilir ve eğitime muhtaç bir varlık olarak insan, pek çok bilimin, tabii bu arada din eğitimi biliminin de hem kurucusu hem konusudur. İnsanın bütünlüğünün gözden uzaklaşmaması için, bilimsel araştırmaların sonuçlarının birbiri ile ilişki içine sokulması ve bütünleştirilmesi bir ihtiyaçtır.

Dinin eğitim açısından incelenmesi ve eğitici davranışta dinin yeri henüz yeterince araştırılmış ve bir eğitim teolojisi meydana getirilmiş değildir. Bunun için ortam da mevcut değildir. Buna rağmen, boşluğu doldurmak üzere, bilimler arası karşılıklı alışveriş ve işbirliği her zamankinden daha fazla dikkati çekmektedir.

Din Eğitimi Bilimi, bütün deneysel araştırmaların sonuçlarına açıktır, açık olmak durumundadır. Çünkü din, insanla ilgili bütün alanlara girmiş bulunmaktadır. Eğitim Biliminin bunlar arasında özel bir yeri vardır. Çünkü onlar temelde birleşmektedirler.

Din Eğitimi Bilimi, Eğitim Bilimlerinden bilimsel araştırmaların sonuçlarını alıp kullanırken bir hususa dikkat etmek durumundadır. Bu husus, bilimsel sonuçları alıp kullanmanın, onların yorumları ile birlikte hazır olarak alınıp kullanılması şeklinde anlaşılmasıdır. Din eğitimi bilimi, sonuçları nötr olarak alacak, yorumlamasını kendisi yapacaktır. Yorumlama onun kendi ihtiyaçları doğrultusunda olacaktır.

3. İLGİLİ BİLİMLER

Din eğitimi, hayatın gerçeği, bütünü hakkında gerekli ve güvenilir bilgiler olmaksızın çalışamaz. Bunun için onun, çalışma alanına yakın olan diğer bilimlerle işbirliğine ihtiyacı vardır. Bu işbirliği nasıl olacaktır?

Her bilim, kendisinin ortaya attığı soruları araştırır ve onlara cevap verir. Bu nedenle ayrı ayrı bilimlerin sonuçları, onların kendi özel metodları ile ölçülebilecekleri ve değerlendirebilecekleri olaylar için geçerlidir. Deneysel araştırmalar insanın neliği, onun yeryüzündeki varlığının anlamı, dünyanın ve evrenin varlığının anlamı, ile ilgili sorulara cevap vermezler. Başka bir deyişle deneysel bilimler, değer olanı belirlerler, fakat insani açıdan değer olması gerekeni belirlemezler. Olanı tesbit ederler, onun iyi veya kötü olarak değerlendirmesini yapmazlar. Şu da bir gerçektir ki, ön kararlar, varsayımlar olmaksızın deneysel araştırmalar yapılamaz. Araştırmacılar bir fikir geliştirmeden sadece konuları ile çalışmazlar. Daima konularına kendilerini de katarak, bir varsayımla işe başlarlar. O varsayım doğrulanır veya doğrulanmaz, onu sonuç gösterecektir. Sonuç ifade edilirken, daima, ifade edenin ilgileri ve değer ölçüleri de ona katılacaktır. Sibernetik dilinde bu şöyle ifade edilir: Haber verme, aynı zamanda haberi yorumlamadır, yani seçmedir, değiştirmedir, değerlendirmedir. Bu durum göz önüne alınınca hiç bir nötr işlem veya değerlendirmeden soyutlanmış bilgi olmayacaktır. Bundan dolayı peşin hükümsüzlük veya objektiflik, bilim adamının bu durumun farkında olması, onları açıkça ortaya koyması ve tartışmaya açık tutması ile mümkün olacaktır. Subjektiflik ise onun bunlardan hiç birisini yapmayarak kendi bulgusunu ve bulgusuna bağlı olarak yaptığı kişisel değerlendirmesini tek doğru olarak ileri sürmesidir. İşte yakın bilimlerle araştırma alanlarının yöntem ve sonuçları alınırken, o bilimlerde araştırmaya yön veren temel düşünce daima göz önünde bulundurulmak durumundadır. Özellikle insanın neliği, insan hayatının anlamı gibi manevî alanlardaki teorilerin, antropolojik ön-kararların söz konusu edildiği durumlarda, bu tutum çok önemlidir.

Din eğitimi biliminin diğer bilimlerle böyle bir ilişki içinde olması, onu, yeni sonuçlara eleştirisiz olarak bağlanmaktan koruyacağı gibi, içine kapanarak onlara karşı savunmaya geçmekten de koruyacaktır. Eleştirme ve eleştiriye açık olma, ilâhiyat-eğitim ortak değerlendirmeleri ile varılacak yeni sonuçlar, din eğitimi bilimini yaşatacak ve geliştirecektir.

Din eğitimi bilimi ile ilgili bilimleri şöyle sıralayabiliriz:

3.1. Din bilimleri:

Din bilimleri, dinin tezahürlerinin ve gelişmesinin, diğer bilimlerin metodları ile incelenmesinden doğmuş bir dizi bilim dalıdır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Dinler Tarihi: Dinlerin tarih içindeki gelişmelerini inceler.

Din Psikolojisi: Dini olayların ve yaşayışların belirtilerini psikolojinin metodu ile araştırır.

Din Sosyolojisi: Sosyal ve kültürel çevre ile dini davranış biçimleri arasındaki karşılıklı etkileri araştırır. Bunun için sosyolojinin metodlarını kullanır.

Din Fenomenolojisi: Dini olayları ve dini yaşayışın belirtilerini objektif olarak açıklamak ve anlaşılır kılmakla görevlidir.

Din Felsefesi: Tek tek olaylardan kalkarak dinin neliğini, onun, insanın kendisini anlaması için ve kültür için önemini araştırır.

3.2. Psikoloji:

Vardığı yeni gelişmelerle psikoloji, gündelik hayatla ve uygulama alanları ile yakın işbirliği içine girmiştir. Eğitim kurumlarından ruh sağlığına ve diğer klinik çalışmalara, ekonomiye, reklamlığa ve film yapımına kadar, onunla işbirliği yapmayan kurum yok gibidir. Din eğitimi biliminin psikoloji ile ortak çalışmalarından da Gelişim Psikolojisi, Öğrenme Psikolojisi, Öğretim Psikolojisi, Okul Psikolojisi gibi yeni alanlar doğmuştur.

3.3. Sosyoloji:

İnsanın toplum içindeki davranışlarının bilimidir. Toplum içindeki davranış, bireyle toplumsal gruplar ve resmi kuruluşlar arasındaki etkileşim sonucu belirlenir. Yaşamak isteyen bir toplum kendisini değiştirebilen eğitim olayına sahip çıkmak durumundadır. Sosyolojinin, psikoloji ve eğitim ile etkileşiminin sonucu yeni yöntemler ve yan ürünler doğmuştur. Din eğitiminin bu imkânlardan faydalanacağı tabiidir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Sosyal Psikoloji: Fertlerle gruplar arasındaki etkileşimi ve bu etkileşim sonunda ortaya çıkan tutumları ele alır.

Sosyometri: Küçük gruplarda kişiler arası duygusal ilişkileri ve özellikleri sayısal olarak inceler. Böylece grupların daha olumlu ve verimli çalışma ve gelişme içine girmesini sağlamak ister.

Sosyolizasyon: Yetişmekte olan nesil sosyalleştirmeyi, yani onları toplum yaşayışına hazırlamayı ve toplum kurallarına uygun hareket edecek şekilde eğitmeyi konu edinir. Sosyalizasyon, kişilerin ve grupların kendilerini aşmalarını, gelişmelerini ve yeni imkânlarla açılmalarını hedef alır.

Fırsat eşitliği: Sosyalizasyonun bir parçasıdır. Bir ülkenin ve genel olarak dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan topluluklar arasında önemli ayrılıklar bulunur. Bu ayrılıklar, toplumların içinde buldukları sosyal ve ekonomik şartlardan doğar. Bu şartlara paralel olarak maddi birikimin yanında kültür birikimi de oluşur. Genellikle maddi birikimle kültür birikimi birbirinden pek ayrılmaz. Çünkü, kişilerin istediği eğitimi yapabilmeleri, bilgilerini düzenli olarak geliştirmeleri ve kendilerini sanata verme vb. durumlar ekonomik bağımsızlığı gerektirir. Gelişmiş yerleşme bölgeleri ile gelişmemiş yerleşme bölgeleri, gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler arasındaki açıklık giderek büyüyebilir. Böyle bir durumda grupların sınıflar halinde donması sözkonusu olabilir. Bir insanın ömrü boyunca aynı işin bir küçük ayrıntısını yapmaya, toplum içindeki belli bir rolün dışına çıkmamaya mahkum edilmesi (Manipulation), onun gelişmesini engelleyecektir. Aynı şekilde din ile, dünya ile, politika ile v.s. ilgili görüşlerin ve doktrinlerin kişilere zorla kabul ettirilmesi (İndoktrinasyon) ve buna yol açabilecek ortamın düzeltilmemesi de kişilik gelişimini engelleyecektir. Bu engellerin genel eğitime ve din eğitimine zararı pek açıktır. Din eğitimi, korkmadan tartışmayı, eleştirerek kabul etmeyi, dini olgunluğu, bilinçli imanı, kişisel sorumluluk geliştirmeyi, bu gelişmeyi kolaylaştıracak uygulamaları (amel) teşvik eder. İslâm dininin, Allah'ın tek yaratıcı olduğu, bütün insanların, hangi ekonomik ve sosyal düzeyde olursa olsun, hangi ırk, renk ve dille olursa olsun, tek bir nefesten türemiş olduğu vb. ilkeleri, bütün bu engelleri aşmakta, insan ruhunun derinliklerine incek temeller atmaktadır. Denilebilir ki, sosyalizasyon, din eğitimi ile birlikte çalışıldığında, fırsat eşitliğini sağlamada ondan büyük ölçüde yararlanabilir. Ondandır yararlanmayı ihmal etmesi halinde ise bu engellerden kurtulması büyük ölçüde şüpheye düşebilir.

3.4. İletişim (kominikasyon):

Davranışlarda değişiklik meydana getirmeyi amaçlayan bilgi alışverişi demektir. İletişim, bilimlerin birlikte çalışması sırasında ortaya çıkan bir faaliyet düzenidir. İletişimle ilgili bilgilerin ve kuralların öğretici için önemi, öğretim sürecinin de bir bilgi alışverişi, bilginin işlenmesi, değerlendirilmesi ve tepki göstermesi veya cevaplandırılması olayı olmasındandır. İnsanca birlikte yaşama ve toplu öğrenim, iletişim olmadan mümkün değildir. İnsan ilişki kurmadan yaşayamadığı gibi davranışta bulunmadan ve tartışmadan da yaşayamaz. Derste öğretmen ile öğrenci grupları ve tek tek öğrencilerle gruplar arasındaki ve onların kendi aralarındaki karşılıklı etkileşim, bir etkiler manzumesi içinde oluşur ve bu etkilerin bütünü ile bağımlıdır. İletişimin aksadığı durumlarda, ders verme o kadar güçleşebilir ki, bu aksaklık çözümlenmedikçe, pek çok çaba yetersiz kalabilir. İletişim bilgisi öğreticiyi bir çok yanlış anlaşılmalardan ve yanlış tutumlardan koruyabilir.

İletişimle ilgili bazı ayrıntılar şunlardır:

Sözlü iletişim

Daha önceki bölümde de söylediğimiz gibi, bir haberi veya bilgiyi veren kişi, daima ve aynı zamanda onunla ilgili kanaatini ve davranış modelini de birlikte verir. Yani sırf nesnel bir anlatım hiç bir zaman mümkün değildir. Sözle yapılmayan bir anlatım, mimiklerle ve ses tonu ile yapılabilir. Din ile ilgili eğitim-öğretim ve haberleşme çalışmalarında da değer hükümsüz, sırf nesnel bir bildiri imkânsızdır. Bu durum objektifliğin amaç edinildiği zamanlarda bile kaçınılmazdır. İletişim araştırmalarının bize bildirdiğine göre gerçek objektiflik, öğreticinin, kendi kanaatini ve davranış modelini, onun kendisine ait olduğunu vurgulayarak söylemesinde ve ortaya koymasındadır. Derste geçen bir metnin, bilginin veya haberin yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde öğreticinin: -Ben buna bu açıdan bakıyorum! -Bu bence önemlidir! -Ben bunu kabul etmiyorum! ... gibi ifadelerle kanaatini bildirmesi, öğrenciler için bir ihtiyaçtır. Ayrıca, sizinle bu konuda konuşmak benim için çok yararlıdır! vb. ifadelerle öğrencilerin, kabul, red ve kuşkularını ortaya koymalarına imkân tanımak ve böylece konunun çok yönlü yorumlanmasını ve değerlendirilmesini sağlamak da bir ihtiyaçtır. Böyle bir tutum öğreticinin de iletişimle ilgili bilgilere sahip olmasını ve bu bilgileri ustalıkla kullanmasını gerektirir ve sağlar. Dersin sadece nesnel ve sırf bilimsel olmasına çalışıldığı durumlarda ise, özellikle böyle durumlarda, kontrolsüz etkilenmelerin, istenmedik davranışların gelişmesinin ve başıboşluğun tehlikesi söz konusudur.

Sözsüz iletişim

Konuşan kişinin, öğreticinin ve öğrencinin tavır ve hareketleri, yüz ifadeleri ve tüm vücudun ifadesi, öğrenim işine, yani bilginin verilmesi, alınması, işlenmesi, değerlendirilmesi, cevaplandırılması ve bütün bunların sonunda davranış gelişmesi işine katılır. Genel olarak bilinç dışı ve kontrolsüz dediğimiz iletişim biçimini oluşturan bu haller, etkilerin yüzde ellisini oluşturmaktadır. Böyle sözsüz, bilinç dışı ve kontrolsüz etkileşimin, sözlü ve bilinç dışı etkileşimi doğruladığı, onunla paralel yürüdüğü durumlarda etkiler en büyük olur. Aksi durumlarda, yani sözsüz iletişimin, söylenilenin tam tersini gösterdiği durumlarda tehlike büyüktür. Samimiyetten ve iyilikseverlikten söz eden bir öğreticinin, davranışları ile riyâkârlık ve düşmanlık ifadeleri göstermesi, onun sözlerinin yalan olarak algılanmasına sebep olabilecektir. Din dersinde öğretmenin inanılır oluşu önemli rol oynar. Öğrenciler onun yüzündeki her çizgide, sesinin tonunda, bakışında, yürüyüşünde hep bunu ararlar.

Kavramlar ve Deyimler

İletişimde kavramlar ve deyimler, bilgiyi veren ile onu alanın ortaklaşa kullandıkları mânâlar ve işaretlerdir. Bilgi veya haber ancak, alan onu anladığı

ve doğru yorumlandığı zaman amacına ulaşmış olur. Aksi halde yanlış anlaşılma- larla iletişim bozulacaktır. Öğretim olayında öğretmen, çoğu zaman farkına varmaksızın kullandığı kavram ve deyimlerin, öğrenci tarafından kolaylıkla anla- şılıp anlaşılmadığını devamlı sınamak durumundadır. Bu sınamayı yapmayan bir öğretmen, öğrencilerindeki anlama güçlüğü'nün sebeplerini başka yerlerde araya- bilir ve yanılabilir. Özellikle din dersinde bu konu çok önemlidir. Ayet ve hadis metinlerinde, dualarda ve ilâhilerde kullanılmış olan dilin, hiçbir anlaşıldığı hiçbir zaman kesinlikle kabul edilmemelidir. (Yetişkin bir dinleyici ile ilgili şu olay bu konuya iyi bir örnektir: Dinleyici mevlüt dinlerken bir beyitteki "Her işi âsân eder Allah ana" ifadesini farkedince, birdenbire endişeye kapılmış, -Biz Allah'a "ana" diyoruz, bu bizim dinimizde olmaması gereken bir şeydir, diye düşünmüş, heyecanla konuyu tartışmaya gelmişti. Beyitteki "ana" ifadesinin "ona" anlamında eski bir söyleyiş biçimi olduğunu anlayınca rahatlamıştı). İletişim bilgisini iyi kullanan bir öğretici, metinlerdeki kavramları ve deyimleri, dinleyenlerin anlayabileceği günlük dile dökmeyi asla ihmal etmeyecektir.

Bilginin işlenmesi

Öğrencinin bilgiyi doğru olarak anlamış olması yeterli değildir ve herşeyin yapılmış olduğu anlamına gelmez. Onun bu bilgileri nasıl karşıladığı da önemlidir. Öğrencinin şimdiye kadarki tutumu ile uyuşan bilgiler kolayca benimsenir. Üzerinde hiçbir fikir olmayan bilgiler de kolayca benimsenir. Fakat şimdiye kadarki tutumlara ters düşen bilgiler problem çıkarır. Bu konuda, öğrencinin ilgili olduğu grupların ve akımların büyük etkisi vardır. Eğer o gruplar içinde bu konu ile ilgili kesin bir fikir ve yorum ortamı oluşmuş ise, bilgi seçime tabi tutulur, ya ona kulak asılmaz ya anlamından saptırılır ya da ona karşı tavır takınılır. Öğretmen karşı görüşleri kolaylıkla aldedebileceğine hiçbir zaman güvenmeme- lidir. Bilgi baskı olarak algılanırsa, karşı fikri güçlendirmesi pek mümkündür. Böyle bir durumda en uygunu, hipotezler, yani muhtemel fikirler üzerinde görüşüp tartışmak ve birlikte yeni sonuçlara varmaya çalışmaktır.

Bilginin cevaplandırılması

İletişim, tek yanlı bir bildirmeden ibaret değildir, cevaplandırma ve karşı tavır sağlanmadıkça tamamlanmış sayılmaz. Özellikle okullarda öğretmenlerin öğrencilerden gelecek cevaplar için hazırlıklı ve anlayışlı olması, hatta bu konuda eğitilmiş olması gerekecektir. İletişim eğitimi almış bir öğretmen, mümkün tutumların ipuçlarını, sözsüz davranışlardan anında farkedebilir ve onları doğru olarak değerlendirebilir. Direniş, tepki, huzursuzluk, anlaşmazlık gibi durumları o, öğrencilerin gözlerinde ve mimiklerinde, daha onlar söze ve davranışa geçmezden önce yakalayabilir. Hatta öğretmen bazen bir adım daha ilerleyebilir ve kendisi önce davranarak, öğrencileri, tutumlarını açığa vurmaya yönleltebilir. Böylece gizlideki huzursuzluk, tam zamanında ifadeye dökülebilir ve karşılıklı hoşgörü içinde çözümlenebilir. Giderek öğretmen, gelişen öğrenci gruplarını, kendi arala-

rındaki sözlü ve sözsüz tavır alışları keşfetmeye de alıştırebilir. Böyle bir alışkanlık, konuşma eğitimi için son derece önemli ve yardımcıdır.

3.5. Dil Eğitimi:

Din eğitimi, birlikte yaşama içinde, yaparak ve konuşarak gerçekleşmektedir. Bu sebeple o, bir yandan öğretimdir, diğer yandan yapıp etmedir, uygulamadır ve bu ikisi birbiriyle içiçedir, birbirinden ayrılmaz.

Genel olarak son yıllarda dil fakirliğinden ve kültür çöküşünden söz edilmiştir. Bir yandan otomatizmin artması sonucu, insanların giderek daha az konuşur olmaları, diğer yandan sloganlarla anlaşmanın yaygınlaşması, gerçeğin derinliğine araştırılması zahmetine katlanılmaması dille iletişimi geriletmektedir. Ayrıca din öğretiminde, öğretim dilinin sırf açıklayıcı ve bildirici mi yoksa inandırıcı ve sevdirci mi olması gerektiği tartışması vardır. Din öğretiminin aynı zamanda dini koruması istendiğinde, inandırıcılık olmaksızın başarılı olunamayacağı açıktır. Dini korumanın sözkonusu olmaması gerektiğini savunanlar ise, öğretimin sırf açıklayıcı ve bildirici olmasını istemektedirler.

Öğretimde konuşma biçimi önemlidir. Fakat onun inandırıcı veya bildirici olmasının sınırını belirlemek kolay değildir. Çünkü bunlar birbirine yabancı veya karşı kavramlar değildir. Öğretimin düşünmeyi oluşturması, herhalde hiçbir derste sırf bilgi aktarmakla mümkün değildir.

Din öğretiminde, matematik veya tabiat bilgisi derslerinde olduğu anlamda, bir açıklayıcılık sözkonusu olamaz. Din öğretiminde tasavvurlar, sezgi ve inanma rol oynar. Öğreticinin içtenlikle konuşması, derece derece çocuğun ve gencin içine yol alabilir. İnanç konularında, inanç ilkelerini en iyi nakledenler değil, adetlere en bağlı olanlar değil, fakat gerçekten samimi olanlar en kalıcı etkileri yapabilmektedirler. Gerçekten samimi olmanın ölçüsü ne olabilir acaba? Bunu belirlemek kolay değildir. Fakat en önemli ölçü, gerçekten samimi olanın bunun farkında olmamasıdır. Samimi olmayarak öğretenler ise, öğretimi çekilmez hale getirebilmektedirler. İnanç ve ibadet esasları, kendiliklerinden değil, onları nakledenlerin tutum ve davranışları ile etkili olabilmektedir.

Türkiye'de din eğitimi ve ilâhiyat alanında yeterli araştırmanın yapılmamış olması, ayrıca özgürlük-özgür düşünce gibi kavramların din eğitimi ile ters düşer gibi algılanması bu eğitimin ailelerde de çekingenlikle karşılanması ve din ile ilgili olarak pek az konuşulması, dildeki sürekli arılaştırma ve değişme, din alanındaki iletişimde güçlülere sebep olmaktadır. Alanındaki kaynak ve okuma kitaplarının dilinin pek eskimiş olması da güçlüğü artırmaktadır. Güçlük, sürekli aynı çevrede yaşayanlarda belki daha az hissedilmektedir, fakat çevre değiştirme halinde şiddetle hissedilmektedir. Meselâ yurt dışına giden işçilerimizle çocukları uzun süre Türkiye'deki değişimlerden uzak kalmaktadırlar. Yıllar sonra oralara Türkiye'den öğretmenler gönderilince, bu öğretmenler Türk çocukları ile ve onların aileleri ile

anlaşmada güçlük çekebilmektedirler. Bu tipik bir örnektir fakat tek değildir. Bu nedenle din eğitimi ve öğretimi çalışmalarına dil çalışmaları da eklenmelidir. Dini anlama, büyük ölçüde kişilerin dil yeteneğine, yani onların kelime ve kavramları doğru anlamalarına bağlıdır. Dil yeteneğini din açısından geliştirmeye, öğretimin her kademesi için ihtiyaç vardır. Özellikle okul öncesi ve okul döneminde bu ihtiyacın karşılanması bir görevdir. Dil öğrenimi, konuşma öğrenimi ile birlikte oluşur. Konuşmayı öğrenmenin en uygun yolu ise konuşmaktır. Çocuklar din ile ilgili konularda da konuşmalı, konuşmaya alıştırmalıdır.

Şüphesiz dil çalışmaları, kalıplaşmış geleneksel dini terimleri değiştirme yoluna gidemez. Fakat onları anlaşılabilir ve konuşulan dile aktarabilir ve aktarmak durumundadır. Öğrenciler, dini tasavvurları, duyguları, tutum, davranış ve tecrübeleri kendi kelimeleri ile ifade edebilmeyi öğrenmelidirler. Bu konuda dini şiirler, ilâhiler, hatıralar gibi din dilini aksettiren metinler, eğer iyi seçilirse, çok yararlı olabilirler.

Dil sosyolojisinin bulgularına göre, çocuğun yakın çevresi ile iletişimi sonucu kazandığı ilk konuşma biçimi ve kavram bilgisi, onun daha sonraki tutum ve davranışlarında önemli rol oynamaktadır. İleri yaşlarda bile, hiç unutulmayan bilgilerin, hayatın en erken çağına ait olduğu bilinmektedir. Bir hadis şöyledir: "Çocuklar ortak bir yaradılışla fitrat üzere doğarlar. Anne babaları onları kendi dinlerince yetiştirir" (Müslim VIII, II.). Bir başka hadis, yetiştirmenin dile bağımlılığını şöyle ifade etmiştir: "Çocuğa inancını kelimelerle ifade etmesi öğretilinceye kadar o, İslâm fitratı üzeredir" (Müslim I, I). Bu demektir ki, çocuk, yaradılış olarak dini öğrenmeye müsaittir. Fakat bu hangi dindir? Bunu belirleyecek olan, yakın kişilerin dili ve konuşma biçimidir. Dil öğrenimi tamamlanmaya kadar çocukların dini belirlenmiş sayılmaz.

Sosyal bakımdan az gelişmiş tabakaların çocukları, konuşma gücü bakımından da az gelişmektedirler. Okullarda ise orta tabakanın dili ile öğretim yapıldığından, bu durum onların başarılarını etkilemektedir. Bunun için okul, dile bağlı engelleri, imkan nisbetinde gidermekle görevlidir. Şüphesiz bu, okulda öğretimi yapılan bütün branşlar için ortak bir sorumluluktur. Fakat sırf dil ihtiyacının giderilmesi ile başarı sorununun çözüleceği ve fırsat eşitliğinin gerçekleştirileceği söylenemez. Ayrıca bu gerçekleştirildiği zaman da çocukların ailelerine yabancılaştığı gözlenmiştir. Böyle hassas alanlarda ne kişisel ölçüler ne aşırı uyum baskıları istenen sonuca vardiaramamaktadır.

3.6. Davranış Bozuklukları

Davranış bozukluğu gösteren öğrenciler, bazı toplumlarda bugün ortalama yüzde beş olarak gösterilmektedir. Bu önemli bir orandır. Davranış bozukluklarına

sebepler olarak, beyin zedelenmelerinden sonra en çok üzerinde durulan, düzensiz veya sarsılmış aile ilişkileridir. En önemli olarak da anne-çocuk ilişkisi, özellikle ilk çocuklukta yakınıksı eksikliği gösterilmektedir. Duygusuzluk, düşmanca tavırlar, aşırı sertlik, baskı, sevgisizlik gibi noksanlıkların ve olumsuz tavırların yanında kötü alışkanlıklar, aşırı ihtimam, aşırı duygusallık, baskı altında tutma gibi tutumlar da davranış bozukluklarına sebep olabilmektedir.

Huzursuzlukların ve davranış bozukluklarının başlıca belirtileri, uyumsuzluk, okul düzenini bozma, öğretmene ve arkadaşlarına düşmanca tavır takınma, karşı gelme, herkesten ayrı olmayı isteme, görev kabul etmeme, yalan söyleme, okuldan kaçma, derbederlik vb. dir. İlk bakışta zararsız gibi görünen bu tür davranışlar, okulu terke, serseriliğe ve suç işlemeye kadar varabilmektedir.

Öğrenme bozuklukları da genellikle davranış bozuklukları ile birlikte görülmektedir. Ancak bunlar ayrı şeylerdir ve ayrı önlemler ile giderilebilir. Okul-aile işbirliği, evleri ziyaret etme, velilerle konuşma saatleri ayırma vb. arzu edilen fakat kolay gerçekleştirilemeyen girişimlerdir.

Eğitimi güç çocuklar da vardır. Böyle çocuklara yardımın, onların içinde yaşadıkları sosyal çevreye ve bu çevredeki geçerlilik ve kabul edilebilirlik şartlarına göre yapılması gerekir. Yani eğitimci davranış bozukluklarını öfke ile, gücenme ile veya cezalandırma ile karşılamayacak, aksine olgunlukla, sükunetle, sevginin de yer aldığı bir anlayışla ve eğitsel yardımla karşılayacaktır. Alınacak tedbirler arasında ilk sırayı erken teşhis almaktadır. Bu ise uyanıklığı ve uygunsuz davranışın ilk belirtisini doğru değerlendirmeyi gerektirir. Şüphesiz her bozuk davranış polislik bir vakaya dönüşecekmiş gibi düşünülmemelidir. Böyle düşünmek öğrenciye haksızlık olabilir. Böyle bir davranışı tesbit eden öğretmenin, sınıf öğretmeni ile ve diğer branş öğretmenleri ile işbirliği yapması gerekir. Eğer varsa rehber öğretmen ve okul danışmanına danışılır. Daha sonra okul dışı kuruluşlar, gençliğe yardım dernekleri, sosyal hizmetler danışmanlığı, eğitim danışmanlığı gibi yollar denenir.

Okuldan uzaklaştırma da bir yoldur. Fakat bu, sürme ve başından atıp kurtulma değil, öğrenciyi başka bir ortamda deneme ve izleme olarak uygulanmalıdır. Çünkü okuldan uzaklaştırılan çocuk nasıl olsa yine toplumun bir ferdi olarak yaşamaya devam edecektir. Daha güç durumlar olan nevrozlar ise ancak uzman tedavisi ile iyileştirilebilir. Bunların vaktinde tedaviye alınması, hem okul hem çocuk için önem taşır. Eğitimcilerin ve öğretmenlerin bu konularda uyanık olmaları, ilgili kuruluşlarla ilişkilerini gerçekleştirmeleri ve yardımlaşmaları gereklidir.

4. OKULDA VE CAMİDE DİN EĞİTİM-ÖĞRETİMİ

Bütün büyük dinlerde olduğu gibi İslâmiyette de ibadet evleri mescit ve camiler, aynı zamanda dinin eğitim ve öğretiminin yapıldığı yerler olmuştur. Başlangıçta din bilgisinin hayat bilgisi ile içiçe olduğunu, cami ve mescitlerdeki eğitimin sadece din eğitimi değil, genel eğitim olduğunu söylemiştik. Camilerin ve mescitlerin öğretim yerleri olma özellikleri bugün de devam etmektedir. Okullardaki din öğretimi ile cami ve mescitlerdeki din öğretimi ayrı kuruluşlara bağlı olmakla birlikte aynı amaca yönelik olarak çalışmaktadır. Şüphesiz bu çalışmalar birbirinin aynı değildir, fakat birbirinin zıddı da değildir. Onlar birbirine paralel, birbirini tamamlayıcı durumdadırlar.

Okullardaki din dersi öğrencisi de camilerdeki cemaat da genel olarak birbirinin benzeridirler. Onlar aynı çevreden gelmekte, aynı çevrenin şartlarından etkilenerek şekillenmektedirler. Benzer görüşleri, peşin hükümleri, eğilimleri veya itirazları beraberinde getirirler. Bu açıdan bakılınca aralarında büyük farklar yoktur. Aynı durum bu kurumlardaki öğretimin amacı için de geçerlidir. Var gibi görünen ayrılık, öğretimin amaçlarının bölünebilir veya bölüşülebilir olduğu düşüncesinden gelmektedir. Sanılmaktadır ki okullardaki din dersi kuru bilgiyi, haber-bilgiyi vermekte, öğrencilerin bu konularda mukayese yapma, soru sorma ve eleştirme yeteneklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece onlar problem çözmeyi ve hüküm vermeyi öğreneceklerdir. Camilerdeki din dersi ise duygusal yönü ağır basan, görüş veren, davranış geliştiren ve inancı uygulamaya dönüştüren bir amaçla çalışmaktadır. Böylece onlar dini yaşamayı öğreneceklerdir. Gerçekte böyle bir ayrım düşünülemez, düşünülse bile gerçekleştirilemez. Çünkü öğretimin zihinsel amaçları ile duygusal amaçları birbirinden ayrılamaz. Okuldaki din dersi öğretmeni öğrenciyi inancını uygulamaya zorlayamaz, buna izinli değildir. Camiye gelen ise zaten bu uygulama için gelmektedir. Zorlama sözkonusu değildir. Bunun dışındaki din öğretiminin, kişinin arzu ve iradesine rağmen onu inanmaya ve uygulamaya zorlaması halinde, bu zorlamanın sonucuna güvenilebilir mi? Uyumun gerçeği ile sahtesi ayırılabilir mi? Okulda bunları öğrenen öğrencinin, uygulamaya zorlanmadığı halde inancını yaşamayacağı ileri sürülebilir mi? Özellikle İslâm dininde esas olan tebliğdir, yani dini bildirme, açıklama ve sevdirmeye çalışmadır. Zorlama için kimseye izin verilmemiştir. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'e Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir ki, o, sadece bir haber vericidir, bir zorlayıcı değildir (88 Gaşiye 21–22). Allah İsteseydi bütün insanları tek bir yol-

da, tek bir davranış biçiminde birörnekleştirebilirdi. Fakat O, insanları kendi iradelerine bırakmış, onlara, yol gösterici peygamberlerle ve doğru yola özendirilen öğütlerle yardım etmiştir. Her öğretici ve eğitici de bu yoldan yürümüştür, yürüyecektir.

Çevre-okul-cami üçlüsünün öğretim amaçlarının birliği, yetişmekte olan neslin çalışmalarını ve başarılarını etkileyen çok önemli bir husustur. Öğretimin muhtevası açısından da bu birlik gereklidir. Çünkü Kutsal Kitap Kur'an-ı Kerim'in âyetleri, okulun din dersinde, din ile ilgili herhangi metinler olarak, camide ise kutsal, bağlayıcı vahiyler, Allah'ın sözleri olarak verilecektir gibi bir uygulama gerçekleştirilemez. Aynı inancın ürünü olan metinler, bir yerde sırf haber ve açıklayıcı bilgi, diğer tarafta bağlayıcı bir değer olarak ortaya konulup işlenemez. Her iki yanda da ders, inanılan dinin dersidir ve böylece işlenir. Dersi dinleyip öğrenen, dinine olan inancını pekiştirebilir veya onu sırf bilgi edinmek için dinleyip öğrenmekle kalabilir, bu onun meselesidir. Buna öğretici karışamaz.

Ayrılık, bir dereceye kadar belki her iki kurumun hitabettiği topluluğun ilgi alanlarında bulunabilir. Okul, ilgi alanı çok çeşitli olan toplumun bir uzantısıdır. Buraya değişik eğilimleri benimseyen ailelerin çocukları gelmektedir. Cami ise, İslâm dinini, davranışlarına yön verici olarak kabul etmiş olan İslâm cemaatinin yeridir. Bu açıdan cami cemaati genellikle bir örneklik gösterir ve bu durum cami çalışmalarına iki imkân vardır. Birincisi, burada biraraya toplanan kişiler, inancı, değişik derecelerde de olsa yaşayan kişilerdir. İkincisi, buradaki görevli cemaatin hem iç yaşantılarını hem toplumsal yaşantılarını etkileyerek davranış geliştirici katkıda bulunma durumundadır. Bu imkânları ile cami dersleri, dini, cemaat terbiyesi ile birlikte yaşatarak öğretmektedir. Okullarda ise inancın, dualar, toplu namazlar ve benzer faaliyetlerle uygulamalı olarak öğretilmesi, onun eleştirici olması gereken amacını gerçekleştirmesini güçleştirebilir. Bu konular zaten okulun görevi değildir. Şu da bir gerçektir ki, yetişmekte olan neslin din ile ilgili görüşleri ve davranış biçimleri üzerindeki en güçlü etkiler ne okuldan ne camiden gelmektedir. Daha çok okulun ve caminin dışındaki bazı faaliyetlerden gelmektedir. Çünkü onların yöntemlerine baskı ve inandırıcılık hakimdir. Hürriyeti esas alan bir din eğitimi ve öğretimi, sınırlı imkânlara sahiptir, fakat gerçek hayata daha yakındır. Çünkü baskıların er geç ortadan kalkması söz konusudur. Öğrenci yine gerçek hayatla yüz yüze gelecektir ve hazırlıksız olacaktır. Bu sebeple öğretmenin daima sınıftan dışarı bakması ve baktırması, verilen bilgilerin yaşanan gerçek hayat içinde değerlendirilmesi gereklidir. Öğrenci için bu bir ihtiyaçtır. Öğretmen bunu yapmasa da öğrenci yapacak ve büyük ihtimalle yardım gördüğü başka kişilerin etkisi ile yanlış yapacaktır.

Cami eğitiminin de aynı şekilde, camiden dışarı bakması gereklidir. İçinde yaşanan hayatın gerçekleri gözönüne alınmadan verilecek bilgilerin ve öğütlerin, yüzyıllar öncesinin yorumlarının, bugünün dindarına yeteceğini düşünmek, sadece gerçekleri görmemek için gözlerini kapamak olabilir.

5. OKULDA DİN DERSİ

5.1. Din Dersinin Teorisi

Din dersinin teorisi, çok amaçlı (pluralist) toplumun, onun bir uzantısı olan okulun ve dinin amaçlarının birlikte düşünülüp değerlendirilmesi ile geliştirilebilir. Başka bir ifade ile, böyle bir teori için devletin eğitim felsefesinin (uzak hedef), okulların genel amacının ve dinin özel amacının birbirini zedelemeyecek bir biçimde bir araya getirilmesi gereklidir.

Din dersinin, okulun öğretim teorisi içindeki yeri açısından da şu soruların üzerinde durulması gerekecektir: 1. Din dersi, okulun, genel öğretimdeki amacına erişmesinde hangi katkıda bulunabilir? 2. Bu katkı ne derecede gereklidir veya kaçınılmazdır? Önce birinci soruyu ele alalım. Din dersi, okulun genel eğitimdeki amacına erişmesinde hangi katkıda bulunabilir?

Okul, toplumun genel eğitim politikasını gerçekleştirmekle görevlidir. Bu politikanın gereği olarak okul, toplum içindeki çeşitli grupların beklentilerinin, iddialarının ve ihtilâflarının karşılaştığı bir alan olmaktadır. Herkese açık olan devlet okullarının, her türlü dünya görüşüne, din ve mezhep özgürlüğüne hak tanınması gereklidir. Bütün bunlarla birlikte okul yine de temelde yer alan ikili görevini yerine getirmek durumundadır. Yani toplumun devamlılığını sağlamak için onun yaşamasına hizmet edecek vatandaş yetiştirmek ve yine onun devamlılığını sağlamak için onu yenileyecek şartları hazırlamak, bu yaratıcı güçte vatandaşlar yetiştirmektir. Şu halde okul, hem her türlü dünya görüşüne, din ve mezhep özgürlüğüne hak tanıyacaktır hem de bu özel görüşlerin üzerinde birleştirici, bütünleştirici, toplumun devamını ve yenilenmesini sağlayıcı bir kültür beraberliğini garanti edecektir.

Okulun görevi, toplumun çok amaçlı özelliğini hiçe saymak, onu görmezlikten gelmek veya ideolojik olarak yıpratmak gibi uygulamalarla bağdaşamaz. Okul, dini bir tavır da takınamaz, buna yetkili değildir. Çok amaçlı toplumun okuluna uygun olan, ideolojik bir öğretim amacı değil, fakat öğrencilerin, gerçeğin bütünü ile karşılaşmasını hedef alıcı bir öğretimdir. Bu bütünlük içinde okul öğrencilere, İslâm dininin getirdiği dünya görüşünün temel ilkelerini tanıtmak, onlara gerçeğin dini açıdan nasıl yorumlandığı konusunda da bilgi vermek durumundadır. Okul, din ile ilgili sorular yokmuş gibi davranamaz, onları kendiliğinden veya başka branşlar yolu ile de cevaplandırılmaz. Toplum politikası açı-

sından din dersi, okulda, dinin toplum içinde sahip olduğu yere uygun bir biçimde temsil edilmek durumundadır.

İkinci soru, bu katkının ne derecede gerekli veya kaçınılmaz olduğu idi. Dinin genel eğitimdeki yeri ve okul böyle bir disiplini ihmal ederse, görevini tam olarak yapmamış olacağı konusunda üç amaç ileri sürülebilir. Bunlar, insani amaç, kültürel amaç ve toplumsal amaçtır. İnsani amaç, genel eğitimin, insanı, bütün kabiliyetleri ile bir bütün olarak yetiştirmek görevinden kaynaklanmaktadır. İnsan, hayatı yorumlamak ve yaşantısına bir anlam kazandırmak ihtiyacındadır. İnsanın bu duygusunun karşılanması, doyurulması ve geliştirilmesi gereklidir. Bu anlamda, İslâm dininden gelen cevaplar, İslâm dininin mümini olan kişilere verilmek durumundadır. Onlar bu cevabı diğer alanlardan öğrenecekleri cevaplarla karşılaştıracaklardır.

Kültürel amaç, sahip olduğumuz ve sahip olmak durumunda bulunduğumuz kültürümüzü büyük ölçüde etkilemiş olan İslâm dinini, yetişmekte olan nesle tanıtmaktır. Edebiyatımızda, musikimizde, mimarimizde, hatta niçin öyle değil de böyle hareket etmekte olduğumuzda ve konuşma biçimimizde, dinle ilgili motifler, sembolik ifadeler, çok yönlü izler vardır. Dini öğrenip bilmek, bütün bunları anlamak için kaçınılmazdır. Din bilgileri, okullardaki, Türkçe, Sosyal Bilgiler, Tarih vb. derslerin işlenmesinde de yardımcıdır ve gereklidir. Tarih dersinde bir olayın yorumlanmasında, Türkçe dersinde bir fıkranın, bir şiirin anlaşılmasında din bilgilerine daima baş vurulacaktır. Ders öğretmenleri arasındaki alışverişte, din öğretmeni de üzerine düşeni yapacaktır.

Toplumsal amaç, davranışlarımızla sorumlu olduğumuz ve davranışlarını tanımak durumunda olduğumuz toplumsal çevreye, İslâm ahlâkı yolu ile yaklaşabilmektir. Hangi görevde ve sosyal faaliyette bulunursak bulunalım, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde bile davranışlarımıza yön veren inanışlarımızı karşılıklı tanımak ve onları hesaba katmak durumundayız. Bu bakımdan sadece kendi inandığımız dini değil, çevremizde yaşayan dinleri de tanımak ve hesaba katmak durumundayız. Türk vatandaşı olarak herkes Türkiye’de yaşanan dinler hakkında bilgi sahibi olmak durumundadır. Zaten din dersi müfredat programlarında bu bilgilere yer verilmektedir. Bunlar daha da geliştirilebilir.

Din dersi okula, onun eleştirici özelliği açısından da yardımcı olabilir. Değişik felsefi görüşler ve ideolojiler, insanın varlığı, geleceği ve mutluluğu ile ilgili değişik yorumlar getirirken, dinin getirdiği yorum, bir imkân olarak onların yanında yer alacak, onların da eleştiri konusu yapılabileceğini ortaya koyacaktır. Böylece gerçeğin henüz çözümlenmemiş olduğu, ona bakışların ve onu yorumlayışların bir türlü olmadığı vakıası ortaya konularak, tartışma konusu yapılmakla yeni yetişenlerin ufkunun açık olduğu, onların da bu konuda düşünüp katkıda bulunabileceği belirtilmiş olacaktır.

Okulun genel amacı ile dinin özel amacının uzlaştırılması uzmanların görevidir. Bunun için ilâhiyatla ilgili araştırmalar yapan ve bu araştırmaların sonuçla-

rına dayanarak görüşler geliştiren kuruluşlar, okulun çalışmalarına katılmak durumundadırlar.

5.1.1. Din Dersinin Tarihi

Din dersinin tarihi, dinin ortaya çıkışından itibaren geçirdiği toplumsal, kültürel, bilimsel gelişmenin bütünü ile ve onun okuldaki ve camideki öğretim biçimi ile içiçedir. Dersin birbiri ardına uğradığı değişiklikler ancak bu içiçelik içinde anlaşılabilir.

Dinin derslerden biri oluşu

Yeni kurumların öğretim sistemine katılmasına kadar, öğretim kurumlarında din, ayrı bir branş olarak değil, temel öğretimde öğretimin bütününe oluşturacak, mesleki ve yüksek öğretimde ise, öğretimin bütününe sinecek şekilde ve ibadet hayatı ile sıkı bir ilişki içinde bulunuyordu. 19. yüzyılda açılmaya başlanan yeni okullarda ise din öğretimi artık öğretimin içinde bir birim, dersler arasında bir ders olmuştur. Bu durumu şöyle ifade etmek mümkündür: Eski öğretim sistemi eğitimi "dini eğitim" olarak görüyordu. Yeni öğretim sistemi ise dini, genel eğitim içinde bir birim, bir branş, yani "dinin öğretimi" olarak görmektedir.

Dinin ayrı bir ders olarak uygulanması önce askeri yüksek okullarda başlamıştır. Tıbhane, Mühendishane, Harbiye gibi yüksek okullar kendilerine kaynaklık edecek orta ve ilköğretim kurumları henüz teşekkül etmemiş olduğu için, bünyelerinde hazırlık sınıflarını da oluşturmuşlardı. Hazırlık sınıflarında, müsbet bilimlerle temel bilgilerin verilmesinin yanısıra iki sorun daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri din diğeri dil öğretimi idi. Ders kitaplarının yabancı dilde oluşu yabancı dil öğretimini gerekli kılıyordu. Öğrenciler ilköğretimi dahi almadan bu okullara geldiklerinden din öğretimi de gerekiyordu. 1773 yılındaki bir yeniden düzenleme programında (islahat lâyhiası) bu konu ile ilgili şu kaydı buluyoruz:

"... Elhâletü hâzihi mektebi mezburda mevcut olan şâkirdânın ekserisi sabi olup henüz Kur'an-ı Kerim okumaya ve sülüs yazmaya muktedir olmadıkları cihetle, bir müddet onların talimi ile vakit geçirilmekte olduğundan bundan böyle mektebi mezbura yazılacak şakirdanın ondört yaşından onaltı yaşına kadar hatm-i Kelâmî Kadim eylemiş ve sülüs hattını öğrenmiş olması ve ... şakirdanın sınıfı rabiden sınıfı saniye kadar dersleri tefrik olunmayarak cümlesine ilmihâl ve arabi ve hesap ve usulü hendese ve cebir ve sanatı ressamiye ve lisanı Fransa talim ve tahsil ettirilip ..." (Ergin, 1977, 319).

Din öğretiminin serbest bırakılışı

Sivil alanda değişen politika, "Osmanlılık" kavramının "İttihad-ı Anasır" şeklinde anlaşılması ve devletin din açısından tarafsız kalması ile birlikte dinin öğretiminde de değişiklik olmuştur. 1869 yılında çıkarılan "Maarifi Umumiye Nizamnamesi"nde Sübyan mektepleri ve Rüşdiyelerin din dersleri ile ilgili şöyle bir not yer almıştır:

"İşbu derslerden Umur-ı mezhebiye ve Fünun-ı mezkureye dair olan dersler, her milletin kendi lisanı üzere takrir olunacak ve kendi lisanları dahi okutturulacaktır. Gayri müslim etfalın umur-ı mezhebiye dersleri ıruesayı ruhaniye marifetleriyle bittayin tedris olunacaktır".

Yine Maarifi Umumiye Nizamnamesinde, Osmanlı tebasını birbirine yaklaştırmak ve ortak bir kültür ile yetiştirmek amacına dönük olarak, çift öğretim dilli mektepler düşünülmüş, İdadiye ve Sultaniyeler kurulmuş, bunların öğretim programlarında din derslerine yer verilmemiştir.

Din öğretiminde krizlerin başlaması

1877–78 den 1908'e kadar yaşanmış olan mutlakiyet döneminde, uygulamada yapılan değişikliklerle öğretimin her kademesinde din ve ahlâk öğretimine yer verilmiştir. Amaç, yenilgiler ve suikastlerle dolu bir dönemde, geleneklerin, dolayısıyla ahlâkın korunmasıdır. Bu anlayışla yazılmış olup Padişah'a bilgi veren ve öneride bulunan bir belge şöyledir (Akyüz, 1982, Ek 4):

"Okullarda din ve ahlâkça arzulanan niteliklere sahip öğrenci yetiştirilmemektedir. Bu nedenle bütün okulların programları değiştirilmiş, din ve ahlâk dersleri arttırılmış, İlmi Eşya (tabiat bilgisi) gibi lüzumsuz bazı dersler kaldırılmıştır. Yüksek ve Orta dereceli okullara din adamlarından ikinci müdürler tayin edilmiştir... Okullardan din ve ahlâkça özlenen niteliklere sahip öğrenci yetişmesi, ilk olarak, Galatasaray Lisesinin açılmasıyla, yönetimin ve öğretimin sadakatı şüpheli kişilere verilmiş olması, daha sonra diğer okullarda da bu yola gidilmiş olmasındandır. Bundan sonra okul açılması işine ilkokullardan başlanmalı, okulların tüm memur ve öğretmenlerinin iyi ahlâklı ve dindar kişilerden olmalarına özen gösterilmelidir ..."

Eğitim kurumlarındaki yetersizliklere, din öğretimi öne sürülerek tedbirler getirilmesi, bundan sonraki başarısızlıklarda din öğretiminin sürekli gündemde bulunmasına sebep olmuştur.

1908 inkilâbından sonra, Meşrutiyet döneminde, milleti aydınlatmak, milli kültüre ve dini eğitime önem vermek konuları çok yönlü olarak işlenmiştir. Bilhassa Ziya Gökalp, Mehmet Akif, Şemsettin Günaltay bu devri ve bundan sonraki cumhuriyet dönemini etkilemiş yazarlardır. Meşrutiyet döneminin ilk siyasi teşekkülü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara gelince, eğitim işlerinde birliğe doğru bir faaliyeti başlatmıştır. Bu faaliyette din öğretimi serbest bırakılıyordu. Cemiyet, yayınlanan siyasi programının 42. maddesinde bu prensibi şöyle ifade etmişti:

"Kanuni Esaside musarrah olduğu vechile, Osmanlı milletinin terbiyeyi siyasiye ve ehliyeleri siyâki vahidede cereyan etmek için, hususi ve cemaat mektepleri üzerinde nezaret ve teftiş hakkı bulunmak, fakat hiç bir unsurun lisanı

maderzâdı ile itikâdiyât ve edyanına müdahale etmemek kaziyesi umde ittihaz olunmuştur ..."

Bu dönemde okullardaki din öğretiminin iyi gitmediğini öğreniyoruz. Müsbet bilimlerle manevi bilimlerin alanlarını henüz yeterince kavrayamamış din öğretmenlerinden şikayet edilmektedir. Ziya Gökalp şöyle yazmıştır:

"Yetiştirilmesine itina edilmeyen uzuvlardan biri de ulumu diniye muallimleridir. Bu muallimlerin ulumu riyaziye ve müsbeteden biraz nasip almış olan talebeler karşısındaki vaziyetleri gayet acıklıdır. Bunlar ekseriya talebenin suallerine makul ve mantiki bir cevap itasından aciz kalarak, — Sus, kafir oldun! demekten başka bir şey yapamamakla, talebe nazarında dinin kadrini küçültmektedirler. Genç yaşta bulunanlar, cevaptan aciz kalanın bizzat dini İslâm mı, yoksa muallimin kendisi mi olduğunu idrak edemez. Bu suretle din mualliminin cehaleti talebenin tezelzüli itikadına sebebiyet verir. Binaenaleyh mekteplerde itikâdâtın tezelzül etmesi, akâidi İslâmiye ile ulumu müsbetenin kabili telif bulunmamasından değil, ulumu diniye muallimlerinin iki cihete de vâkıf olamamasındandır".

Anlaşılmaktadır ki, yeni mekteplerde yeni metodlarla öğretimi yapılan birçok ders arasında, geleneksel metodlarla öğretilen din bilgileri yetersiz kalmıştır, fakat sebep sadece din dersleri değildir. Muallim Cevdet'in Tedrisat Mecmuasında (Nisan 1919) yayınlanmış "Mektep ۛ Matbuat Aleminde İslâmiyet" isimli makalesinde şunları okuyoruz:

.... Osmanlı mekteplerinde, muhtelif derslerin, İslâmiyete karşı vaziyetine şaşmamak ve teessüf etmemek kabil değildir. Her ne kadar Osmanlı hükümeti, din muallim ve muallimelerini senelerden beri iyi seçmekte kusur ediyorsa da diğer derslerin muallimleri ve bilhassa müdür ve müdireler daha az mesul değildirler. Bir yandan din öğrencilerinin felsefi bir nazar sahibi olmayışı ve idare heyetlerinin henüz manevi kuvvetlerin önemini kavrayamamış olmaları, diğer yandan tarih, fizik ve benzeri derslerin hocalarının, derslerinde bazı kereler pot kırmaları ve nihayet matbuatta görülen acı tenkitler, genç mektepçilerde o derece bedbinlik yapıyor ki, istikbal namına bundan ürkmemek ve gençlerle millet arasında açılan bu derin fikir ayrılığının ne korkunç bir tesanütsüzlüğe götürdüğünü görerek acı duymamak elden gelmiyor. İhtisas ve selâhiyet hakkı tanımamak, birçok muallimlerin, muharrirlerin en müthiş kusurlarındandır. Bundan dolayı olacak, hayvanat dersinde meselâ Darwin Nazariyesi mevzubahis iken, dini bir endişe izhar eden talebelere, dinin ve fennin tarz-ı mimari ve vazifeleri ayrı ayrı olduğunu ve din metinlerinde tabii hükümlere tesadüf edilirse, her asrın seviyesine göre tefsiri lâzım geldiğini söylemek ve talebenin gerek tabiiyyâta, gerek İslâmiyete hürmetini muhafaza eylesine yardım icabederken; -Din eski çağ yadigârıdır, fen karşısında iflâs etmiştir! denildiği vâki ve çoktur. Aynı sual akâid muallimine tevcih edilince de fen aleyhine bir hüküm işitildiği, sık sık tesadüf edilir hallerdendir. Mektep müdür ve müdirelerinin ise tedris ve terbiye aleminde yaşayan fikirlerin tezadını yatıştırmak manevi vazifesini ifâ etmedikleri bellidir. İfâ edenler de enderdir. Zavallı gençler! Selâhiyetini tecavüz eden tabiiyyat mualliminin,

asrın zihniyetini bir türlü anlamayan din hocasının muarazaları ortasında mahvoldular. Sonra da zamane gençleri değil mi, dinsizdirler! deniliyor. Böyle vahdetten mahrum dersleri biz alsaydık daha başka türlü mü yetiştirdik?"

Dini eğitim-millî eğitim tartışması

Osmanlılık ideolojisinin devleti kurtaramayacağını anlaşıldığından sonra, devlet politikasında başka ideolojiler denenmiş, tabii olarak bunlar eğitim öğretim faaliyetlerinin de yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Eğitimin dini mi millî mi yoksa hem dini hem millî mi olması gerektiği bu dönemin başlıca tartışma konuları arasındadır. Bir yandan birinci dünya savaşının sıkıntıları yaşanırken, bir yandan da devletin devamını sağlayacak yeni neslin nasıl yetiştirilmesi gerektiği ile ilgili tartışmalar hem mecliste hem basında sürüyordu. 1917 yılında Maarif bütçesi müzakere edilirken mebuslardan biri (Basra mebusu Hilmi bey) şöyle konuşmuştu:

Efendiler, terbiyei içtimaiye noktai nazarından memlekette üç grup, üç cereyan hasıl olmuştur: Bu cereyanlardan birincisi, Fransız tarzı tefekkürüne mağlup olan gençlerimiz, garp medeniyeti ananâttan tecerrüt etmedikçe terakki etmemiştir, binaenaleyh biz de dînden ve ananâtı milliyeden tebaüt edersek terakki ederiz, fikrini memlekette yaymışlardır. Tabii bu fikrin ne kadar muzır ne kadar fena olduğunu heyeti celile ve millet takdir eder. İkinci grubu teşkil eden medrese mutaassıplarıdır. Bendeniz de medreseli olduğum halde medrese mutaassıpları diyorum. Bunlar da fûnunu cedideden, hakayıktan gafil oldukları için, garp medeniyetinin İslâmiyetle telif olamayacağına zâhip olarak garptan uzaklaşmak cihetini gaye ittihaz etmişlerdir. Üçüncü grubu, hakiki mektep ve medrese görmüş, münevver tabaka teşkil ediyor ki, onlar Diyaneti İslâmiyenin hiçbir vakitte mâniî terakki olmayıp, belki âmîli terakki bulunduğu ve medeniyetle ulum ve fûnun ne kadar terakki ederse, hakaiki İslâmiyenin o nisbette takdir ve tebci olunacağına ve o nisbette hikmeti celile-i İslâmiyenin anlaşılacağına kanaat eden zevattır. Memlekette bu üç cereyan birbirine mültezat olarak devam edip gidiyor. Halbuki hükümetin ve milletin muhtaç olduğu şey vahdeti fikriyedir. Zaten diyaneti İslâmiyenin esası vahdettir. Hükümetin arzusu ve milletin iştiyaki da budur. Vahdeti fikriyeyi temin edebilmek için Maarifi Umumiye Nazareti celilesine pek büyük bir vazife isabet ediyor. Bendeniz Nazır beyefendiden rica edeceğim ki, vahdeti fikriyeyi temin etmek için ne gibi tedâbir düşünüyorlar ve ne gibi teklifler hazırlıyorlar? .. Efendiler, memlekette verilecek terbiyei umumiye de gaye ne olmalı? Zannediyorum ki bunda ihtilaf edecek bir cihet yoktur. Çünkü kongrede millî ve dini bir terbiye esasının kabul edilmesi takarrur eylemiştir".

Ziya Gökalp'in, İttihat ve Terakki Partisinin 1917 yılındaki kongresinde, eğitim ve öğretimin millileştirilmesi için vermiş olduğu lâyihada ileri sürdüğü fikirler arasında din öğretimi ile ilgili hususlar da vardır.

Ziya Gökalp, millileşmenin din alanında da gerçekleştirilmesini bazı şiirlerinde, ezanın, namazın dua bölümlerinin ve okullarda okunan Kur'an dersinin Türkçe olması gerektiğine bağlayarak işlemiştir. Bir şiiri şöyledir:

Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar mânâsını namazdaki duanın
Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes anlar buyruğunu Hüdânın,
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın.

Terbiyenin milli veya dini olup olmayacağı münakaşa edilirken milli ahlâk ve dini ahlâk ta sözkonusu oluyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşının meydana getirdiği sıkıntılar ve bunların sonucu olan türlü ahlâksızlık sebebiyle bu konular tartışılmaktaydı. Ahlâk terbiyesi konusunda başlıca iki fikir akımı vardı. Bunlardan birine göre ahlâkın temeli dindir, Allah korkusudur. Vicdan dini inanıştan ayrılmaz. Mekteplerde ahlâk terbiyesi din terbiyesi ile birarada verilebilir ve verilmelidir. İkincisine göre ise, ahlâk terbiyesi din terbiyesi ile ilgili değildir. Bütün terbiye işlerinde olduğu gibi ahlâk terbiyesinde de yapılması gereken, batı pedagoglarının mütalaalarını bilmek ve onları tatbik etmekten ibarettir. Pedagoji, çocuğun ve gencin psikolojik türlü kabiliyetlerinin dengeli bir şekilde geliştirilmesinin yolunu gösterir. İkinci fikir Satı bey vasıtasıyla Darulmuallimim'de kuvvet bulmuş ve oradan yayılmıştır. Satı bey demiştir ki:

"Ananelere meclubiyet hisleri ile teceddüde meclubiyet hislerini, vatan endişeleri ile millet endişelerini ve milliyet muhabbetlerini telif etmek, siyasi, milli, dini, şahsi, mesleki mefkureler arasında makul' bir terkip ve muvazene kurmak ... İşte milli ve ahlâki terbiye deyince anlaşılacak meseleler bunlardır. Öğretmenler, hastalarını zehirle tedavi eden doktorlara benzerler. Terbiye işlerinde de zehirle tedavi işlerinde olduğu gibi, en büyük ehemmiyet, nisbet ve kemmiyettedir" (Satı Bey, 1927. 134). Satı Bey'e göre, eğer bir insanın bütün kabiliyetleri dengeli olarak gelişirse, ahlâk karakteri de kendiliğinden meydana gelecektir.

Bu iki türlü fikir akımı, olayların bilimsel olarak incelenmesinden doğmuş değildi. Daha çok siyasi ve hissi idi. Birinciler, Tanzimattan beri olup bitenlerden memnun olmayanlarca daima söylenegelen fikirlereydi. Dini inançların zayıflaması üzerinde duranlar, dini inançların niçin zayıfladığı, dini ibadetleri yapanların niçin azaldığı, bunların sosyal sebeplerinin ne olduğu ve bu sebepler üzerinde hangi yollar ve araçlarla etkili olunabileceği konusunda araştırma yapıyor değillerdi. Onlar sadece, hükümetlerin din öğretimine önem vermesiyle, ahlâkın kendiliğinden düzeleceğini iddia ediyorlardı.

İkinciler, psikolojideki gelişmelerin pedagojiye tatbiki hakkında yazılmış Fransızca kaynaklara dayanıyordu. Psikolojinin bir bilim olarak bulguları, dengeli bir toplumda yaşayan, normal bir insan için geçerliydi. Türkiye ise kaynaşmakta

olan bir toplumdur. İçerde ve dışarda ayrılma, parçalanma hali hüküm sürüyordu. Memleket ölüm kalım savaşıydı. Böyle bir dönemde, insanlara, yönecekleri bir istikamet, bir ideal göstermek gerekiyordu. Her yönden dengeli, her değeri eşit olarak gören, kendi halinde insan yetiştirme bu devre yetmiyordu.

Ziya Gökalp bu fikir cereyanlarının aksayan yönlerini göstermeye çalışmıştır. Ona göre memlekette bir ahlâk buhranının olduğu doğru idi. Bu buhranın sebebini dini inaçların zayıflamasında görenlerin fikirlerinde de doğruluk payı vardı. Hayatın değişmesi, iş bölümünün artması yüzünden din işlerine ve dini ahlâka (zâhitlik) bağlanış, pek az insana ait bir iş olmaya başlamıştı. Bunun yanı sıra yeni medeniyete gösterdiğimiz aşırı bağlılık, dünya savaşının sıkıntıları manevi duyguları yıkmış, ruhlar ve vicdanlar ahlâk endişelerinden boş kalmaya yüz tutmuştu. Ziya Gökalp diyor ki:

"Fakat bu önüne geçilmez bir durumdur. İş bölümü artmış, zühdi ahlâk gevşemiştir. Bunu bilmeyerek, yine de dine dayanan bir ahlâkı tekrar kurmaya çalışanlar, yalnız olmayacak işin peşinde koşmuyorlar, çok zararlı işler de yapıyorlar. Çünkü ahlâklılık, vicdanlarda yaşayan duygulara istinad edebilir. Yaşamayan bir ahlâk zorla kabul ettirilmek istenildiği nisbette, buna karşı sosyal mukavemet mahiyetinde olan ahlâksızlık ve fertçilik cereyanı da o kadar kuvvetlenmiş olur. Bu hal yalnız bizim memleketimizde görülmüş bir şey değildir. Diğer memleketlerde de bir zamanlar zühdi ahlâk dar bir zümreye münhasır kalmıştı. Yalnız onlar, sarsılmakta olan zühdi mukaddesatın yerini boş bırakmayarak onların yerine sosyal mukaddesatı ikame etmişlerdi ... Onlar bir takım büyük rehberler sayesinde zühdi bir diyanet yerine ahlâki bir diyanet, zühdi bir ahlâk yerine içtimai bir ahlâk koyarak sosyal buhranı kolayca geçirmişler ve en az zamanda normal hale gelmişlerdi".

Ziya Gökalp, bugün bizim yapmamız gereken çalışmanın, dini ve manevi duyguların nasıl oluştuğunun, bunların hizmet ve faydalarının neler olduğunun müsbet bilimler çerçevesinde araştırılması, sonuçlarının ortaya konulması olduğunu belirtmiştir. Bunu yapacak ilim sosyolojidir. Ziya Gökalp'e göre, ahlâk buhranının tedavisini, bu ilmin irşadlarından bekleyebiliriz (Gökalp, 1917, 122).

Öğretimin birleştirilmesi ve din dersleri

Cumhuriyetle birlikte değişimin ağırlığı bütün bütün hissedilir olmuştur. 1924'de çıkarılan Öğretim Birliği Kanunu ile medreselerle mektepler birleştirilmiş, birlikte Milli Eğitim Bakanlığının kontrolüne verilmiştir. Yeni politika içinde din dersinin yeri de belirlenmiştir. Buna göre okullardaki din dersi devam ediyor, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere bir İlahiyat Fakültesi, halkın din ile ilgili hizmetlerini göreceklemanları yetiştirmek üzere İmam Hatip Mektepleri açılıyordu. Araya giren değişik uygulamalara rağmen günümüzde devam eden

durum bu kanuna göredir. Üniversitelere bağlı İlahiyat fakültelerinde yüksek din öğrenimi verilmekte, İmam Hatip Liselerinde din görevlileri yetiştirilmekte, okullarda da "Din kültürü ve ahlâk bilgisi dersleri" ile genel eğitime dini açıdan katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte din dersi üzerindeki tartışmalar sürmektedir. Tartışmaların mahiyeti üzerinde bir miktar durmakta yarar görüyoruz.

Öğretim Birliği Kanunu İle İlgili Tartışmalar

Cumhuriyet dönemi, Tanzimattan beri gelmekte olan dini eğitim-millî eğitim tartışmalarını eğitimin birleştirilmesi ilkesi ile bir çözüme kavuşturmak istemiştir. Fakat medreselerin kapatılması şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Maarif bütçesinin müzakeresi sırasında maarif vekili tenkitlere cevap verirken durumu şöyle açıklamıştır: "Arkadaşlar, eskiden medreselerimiz hiç şüphesiz, iki üç asır evvel bir çok kıymetli adamlar yetiştirmiştir. Müessesâtı ilmiyemiz, medrese nâmı altında mevcut idi. Bilâhère medeniyetin, fennin ve ulumun mütemadî tekâmülü karşısında biz, yüz-yüz elli seneden beri aynı tedrisat mecburiyetinde kaldık. Ondan sarfı nazar olunursa, bugünkü vaziyette, mevcut olan talebe için iki yol vardır. Biri askerlikten kaçmak, diğeri medreseye ismini kaydettirerek dışarda sanatla iştiğal etmektir. Arzu buyurursanız bunun için istatistikler arz edeyim. Medreselerde 18 bin talebe okumaktadır. Bu onsekizbin talebenin altıbin kadarı mekteplerde mevcuttur. Geri kalan onikibini medreseye ismini kaydettirmiştir, vesikasını almıştır, ondan sonra bakkallık, esnafılık yapmaktadır. Arkadaşlar, tedrisi dini bu mudur?.." (Sungu, 1938, s. 430 vd.).

Açıklamalara rağmen öğretimin birleştirilmesi kanununun, bazı çevrelerde tepki görmeye devam ettiğini Başbakan İsmet İnönü'nün Muallimler Cemiyeti genel kongresindeki nutkundan öğreniyoruz. İnönü, bu nutukta Tevhidi Tedrisatla ilgili olarak şunları söylemiştir:

.... Evvelâ Tevhidi Tedrisatın bazılarınca suitefsir ve suitelâkki edildiğini gördük, bu işin müteşebbisleriyle muakkiplerinin elbette yeknazarda dinsizlik ithamına mazur kalacakları tabii idi. Tevhidi Tedrisatı düşündüğümüz zaman, avamfiribâne iğfâlâta vesile yapılacağını tahmin etmiyor değildik. Bizim için bunların hepsi malum idi. Kapanan bazı müesseselerin hiç olmazsa harfleri ve hareketleri tanıtmak gibi bir faydası vardı, şeklinde nazariyeler ileri sürüleceğini, Tevhidi Tedrisatla bir takım müesseseleri kapatmak yerine, onları ıslah etmek faydalıdır, gibi fikirler ortaya atılacağını, bu gibi itirazların ne gibi netayici olacağını hep biliyorduk. Fakat T.B.M.M. kararını verdi

Yaptığımız işi dine münafi görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, azimle ve muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüyelim, on sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muâriz olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler göreceklendir ki, müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli eylemiştir (Muallimler Mecmuası, IV, 14)".

Medreselerin kaldırılmasından sonra imam ve hatip yetiştirmek üzere İmam-Hatip mektepleri açılmış, yüksek diniyat mütehasısları yetiştirmek için de Darülfünuna bir İlahiyat Fakültesi ilâve olunmuştur. Ancak bu müesseseler uzun ömürlü olamamışlardır. Medreselerin yüksek kısım öğrencilerinin İlahiyat Fakültesinde, orta kısım öğrencilerinin de İmam Hatip Mekteplerinde öğrenimlerini tamamlamalarından sonra, bu kurumlar öğrenci bulmakta güçlük çekmeye başlamışlardır. Gittikçe azalan ilgi karşısında hiçbir şey yapılamayınca kapatılmışlardır.

Öğretim Birliği kanunundaki düzenleyici maddelere rağmen, mesleki ve yüksek din öğretiminde başarılı olunamayışı, onu dine karşı bir sistem olarak yorumlayanların işine yaramıştır.

Atatürk'ün din öğretimi ile ilgili görüşleri

Atatürk 1 mart 1922'de T.B.M.M.nin açış konuşmasında temel eğitimdeki din öğretimine şöyle değinmiştir.

"Hükümetin en feyizli ve en mühim vazifesi maarif umurudur. Bu umurda muvaffak olabilmek için, öyle bir program takip etmeye mecburuz ki, o program milletimizin bugünkü haliyle, içtimai, hayati ihtiyacı ile, muhitin şeraiti ile ve asrın icabâtı ile tamamen mütenasip ve mütevakıf olsun ... Bu memleketin sahibi ve heyeti içtimaiyemizin unsur-u esasısı köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar nur-u maariften mahrum bırakılmıştır. Binaaleyh, bizim takip edeceğimiz siyasetin temeli evvelâ mevcut cehlî izale etmektir. Teferruata girmekten ictinaben bu fikrimi birkaç kelimeyle tavih için diyebilirim ki, alelittlak umum köylüye okumak, yazmak, vatan ve milletini, dinini, dünyasını tanıttak kadar, coğrafi, tarihi dini ve ahlâki malumat vermek ve âmâli erbaayı öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir. Bu hedefe vusul, tarihi maarifimizde mukaddes bir merhale teşkil edecektir (Milli Eğitimle İlgili Sözler ve Demeçler, I, 5—6). Bu sözlerden anlaşılma-
taydı ki, din öğretimi temel öğretimin içinde düşünölmektedir.

27 Ekim 1922 de Atatürk Bursa'da, Şark Tiyatrosunda, kendisini ziyarete gelen İstanbul ve Bursa öğretmenlerine hitap ederken, maarif programının iki esasını şöyle belirtmişti:

- 1— Hayatı içtimaiyemizin ihtiyacına tetabuk etmesi,
- 2— İcâbâtı asriyyeye tevafuk etmesi.

Birinci esas, bir önceki konuşmasında belirttiği üzere her Türk vatandaşına okuma, yazma, vatan ve milletini, din ve dünyasını tanıttak bilgiler ile matematik bilgiler verilmesidir.

İkinci esası Atatürk şöyle açıklamıştır:

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilâkis müterakki ve mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.

Hiçbir delil-i mantığıye istinad etmeyen bir takım ananelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur. Belki de hiç olmaz. Terakkide kuyut ve şurutu aşamayan milletler, hayatı makul ve ameli müşahede edemez; hayat felsefesini vasi gören milletlerin taht-ı hakimiyet ve esaretine girmeye mahkumdurlar" (Aynı eser, s.7—8).

Atatürk'ün bu konuşmasında yer alan "Hiçbir delil-i mantığıye istinad etmeyen bir takım ananelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur" cümlesi, daha sonraki uygulamalarda tartışmalara yol açmıştır. Burada sözkonusu olan "birtakım akideler"den kastın dini inançlar olduğunu öne sürenler bulunmuştur. Bugün de bu fikirde olanlar mevcuttur. Böyle anlayanlar, dinin öğretim alanında hiç yer almamasını, eğer yer alırsa, milletimizin ilerlemesinin çok güç olacağını iddia ederler. Oysa Atatürk'ün "birtakım ananeler ve akideler" deyimi, dinin özünü değil, din gibi görünen yanlış akide ve ananeleri kasdetmektedir. Nitekim aynı konuşmanın baş kısmında "Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır" demiştir. Maarif siyasetinin gayesi olarak bu kuvvetleri artık muhafaza etmemeyi değil, bunlara arız olan hastalıkları tedavi etmeyi, onları bilim yardımı ile asıl sağlıklı şekillerine döndürmeyi göstermiştir. Konuşmasının bir bölümü şöyledir:

"Bir milletin maruzu felâket olması demek, o milletin hasta, mariz olması demektir. Binaenaleyh halas, heyeti içtimaiyedeki marazı teşhis ve tedavi etmekle elde edilir. Marazın tedavisi, ilmi ve fenni tarzda olursa şifabaş olur. Yoksa bilâkis maraz müzminleşir ve gayrı kabili tedavi bir hale gelir. Bir heyeti içtimaiyenin marazı ne olabilir? Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır. Fikir kuvvetleri ve içtimai kuvvetler. Fikirler mânâsız, mantıksız safsatalarla mali olursa, o fikirler marizdir. Kezalik hayatı içtimaiye akıl ve mantıktan âri, bifaide ve muzır bir takım akideler ve ananelerle meşbu olursa, mefluç olur.

Evela fikir ve içtimaiyat kuvvetlerinin menbalarını tathirden başlamak lazımdır ..."

Atatürk yine aynı konuşmada, sözlerindeki hakikatlerin doğru olarak anlaşılması ve hazmedilebilmesi için cahillikten kurtulunması gerektiğine işaret etmiştir:

Bütün bu hakikatlerin milletçe hüsnü telâkki ve hüsnü hazmedilmesi için her şeyden evvel, cehli izale etmek lâzımdır. Binaenaleyh maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı, cehlin izalesidir. Bu izale edilmedikçe yerimizdeyiz, yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor demektir".

1923 yılında Atatürk bu görüşlerini, halkla yaptığı konuşmalarda daha da açmıştır. Ocak 1923 de Alaşehir'de hükümet avlusunda toplanan halkla konuşurken şöyle söylemiştir:

"Arkadaşlar, bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisad ve ilmi irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar istihsal ettiği muzafferiyetleri, memleketimizi halâsi hakikiye sevk etmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak müstakbel zaferimiz için kıymetli bir zemin hazırlamıştır. Muzafferiyatı askeriyemizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.

Her fert dinini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır, orası da mekteptir.

Milletimizin, memleketimizin darulirfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı, kadın ve erkek, aynı suretle oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki, her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzım ise, dinimizin hakikat-ı felsefesini tetkik, tettebbu ve telkine, kudreti ilmiye ve fenniyesine tesahup edecek güzide ulemayı kiramı dahi yetiştirecek müessesâtı âliyyeye malik olmalıyız" (Aynı eser 10).

Atatürk bütün öğretmenleri, yeni maarif siyasetinde canla başla hizmete çağırıp onları "irfan ordusu" diye nitelendirirken, görevleri arasında "kutsallık" kavramını unutmamaları gereğini hatırlatmıştır. Nisan 1923 te Kütahya Sultani-sindeki çay ziyafetinde öğretmenlere yaptığı konuşmadan bazı cümleler şöyledir:

Yalnız siz, irfan ordusu mensupları, sizlere, mensup olduğunuz ordunun kıymet ve kutsiyetini anlatmak için şunu söyleyeyim ki sizler, ölen ve öldüren birinci orduya, niçin öldürüp niçin öldüğünü öğreten bir orduya mensupsunuz" (Aynı eser, s.17).

5.1.2. Bugünkü Din Dersi Tartışması

Din dersinin tartışmalı bir alan oluşturması, onun değişen eğitim sistemi içinde, müstakil bir branş oluşundan itibaren başlamıştır. Yani bu, Tanzimat inkılabından da evvel ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte tartışmalar günümüze kadar uzanmıştır. Laik düzene geçişle birlikte ortaya çıkan farklı yorumlar, din

dersini yeniden gündeme getirmiştir. 1928–1946 arasında bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Bu sürenin son 1939–1946 yıllarında, okullarda din dersi hiç yer almamıştır. 1946 dan itibaren, çok partili hayata geçişle birlikte artık din öğretiminin, politikanın merkezinde yer alan canlı bir konu haline gelmiş olduğunu görüyoruz.

Halk, ihtiyaçlarını siyasal yollarla duyurmayı denemektedir, siyasilere de bu denemeyi benimsemişlerdir. Artık her siyasal görüş ve kuruluş bu konu ile herhangi bir yolla ilgilenir olmuştur. Olumlu çalışmalarla menfaatçilik birbirinden ayırılmaz biçimde karışmıştır. Bu karışıklık, giderek, dil yönünden de belirsizleşen dini kavramların gelişi güzel kullanılması ile bir kargaşaya dönüşmüş, kavram kargaşası, 20. yüzyıl Türkiye'sinin özelliği olmuştur. Siyaset, üniversite, basın, halk, herkes birbirini belli kalıplarla değerlendirme alışkanlığına tutulmuştur. İlericilik, gericiilik, yobazlık, mukaddesatçılık, laiklik, hatta milliyetçilik ve Atatürkçülük, kullanan kişilere göre değişik anlamlar taşıyan belirsiz kavramlar haline gelmiştir. Bugün din hem üniversite hem orta ve temel öğretim seviyesinde hem meslek liselerinde işlenerek kültürün bütünlüğü içinde yerini almış olmasına rağmen kavram kargaşası devam etmektedir.

Tartışmalar arasında din dersinin nasıl anlaşıldığı ve uygulandığı ile ilgili olarak şu tespitler yapılabilmektedir:

1. 1946 yılında, T.B.M.M. nde Öğretim Birliği kanununun ruhuna dönüş çabalarından olarak, okullarda din derslerinin okutulması teklif edilince, bu ders bir "ahlâk ve moral dersi" olarak düşünülmüştür. Ahlâki önlemler, dünya milletlerinin ortak endişeleri ve çalışmaları olmuştur. Komünizm ise o sıralarda Avrupa'yı tehdit eden en önemli tehlikedir. Din dersinin bu tehlikeye karşı da yararlı olabileceği düşünülmektedir (T.B.M.M. Tutanak Dergisi III, 444.). Fakat laik devletin okuluna din dersinin sokulamayacağı itirazı ile bunun yerine, Fransız örneğine uygun "Muhasabat-ı Ahlâkiye" dersinin konulabileceği kararlaştırılmıştır. Bu karar dokuzuncu eğitim Şurasının uygulamasına kadar gecikmiştir. Bu süre içinde "Yurttaşlık Bilgisi" dersinin benzer konuları işleyerek yeterli olabileceğine inanılmıştır.

2. 1948 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına konulduğundan itibaren din bilgisi dersinin bir çeşit "İlmihal", günlük yaşantı ile ilgili dini bilgiler şeklinde değerlendirilmiş olduğunu öğreniyoruz. Fakat bu ilmihal, Kur'an-ı Kerim'in ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiş olacaktır. Prof. Yusuf Ziya Yörükân bu konuda şöyle yazmıştır: "Müslümanlık ruhunu ve hakikatini bilmekten doğan aldanişları gidermek için her ferdin Kur'an-ı Kerim ayetleri ile tespit edilen İslâm esaslarını yakından ve açıkça bilmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç müslümanlığı müphemiyetten kurtaracak, hakikati olduğu gibi gösterecek bir İlmihal'i

zaruri kılmaktadır. İnsanın bunu ana kaynaktan, Kitabullah'tan bizzat çıkarması ve okuması gerektir" (Yörük, 1952, b). 20 Mart 1956'da din derslerinin ortaokullara da konulması Hükümetçe kararlaştırılınca bu değerlendirme benimsenmiş ve şöyle bir açıklama yapılmıştır. "... Ortaokullarda Türk öğrencilerine verilecek din derslerinde, İslâmîliğin iman, ibadet ve ahlâkla ilgili esasları öğretilmektedir" (Taliim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 19.9.1956 tarihli genelgesi).

3. 1949 yılında İlähiyat Fakültesinin açılmasından sonra din öğretiminin bir "problem alanı" olarak ele alınmış olduğunu görüyoruz. Hilmi Ziya Ülken "İki Menfi Zihniyet", (Yeni Sabah Gazetesi, 2 Haziran 1952) isimli makalesinde şöyle yazmıştır: "... Manevi terbiyesini almamış, iç hayatı ve şahsiyeti gelişmemiş insanların, tam anlamı ile bir millet haline gelmeleri güç olduğu için, millileşme yolundaki bir toplumda böyle bir terbiyeyi ihmal etmemek, bu terbiye tarihte iyi verilmemişse, bütün gayreti ile bu ihmali gidermeye çalışmak önemlidir. Bu ihtiyaç, bütün dünya milletleri için mevcuttur. Din kitaplarını ana dillerinde tahsil etmemiş, milli dillerini tam anlamı ile yaratmamış, düşüncenin bütün şekillerini ana dili ile, kuvvetle anlatacak hale gelmemiş toplumlar, karşılarında bu iki menfi zihniyeti bulacak ve onunla uğraşacaklardır..." Yazarın iki menfi zihniyet dediği, dini, yaşanan hayat içinde bir gerçeklik olarak görmemek veya görmezlikten gelmekle, onu, bugünün gerçeklerine rağmen, belli devirlerin yorumları içine hapsedmek zihniyettir. Makalede bu görüşler geniş olarak işlenmiştir.

İlähiyat Fakültesinin 1957 yılında çıkan dergisinde, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun "Dine Doğru" isimli bir makalesi yer almıştır. Bu makalede özetle şöyle denilmiştir: "Son yıllarda Türkiye'de herkesin gözüne çarpan bir din coşkunluğu var... Din kişiliği, milliyetten ayrı, ek bir kişilik değildir. Meşrutiyet bu gerçeği anlayamamıştır. Cumhuriyet devrinde, laiklik adına neler yapıldığını biliyoruz. Cumhuriyet devri, ilk yıllarında, din kişiliğini milliyet kişiliğinden apayrı bir kişilik gibi düşünmüş, yıllar sonra ilkokullara önce ihtiyari, sonra mecburi din dersleri koyarak bu sert tutumdan vazgeçmiştir... Atatürk devri din politikasının amacı, taassubu ortadan kaldırmak, halkı softaların elinden kurtarmak, onu bir vicdan işi durumuna getirmektir. Ne yazık ki Atatürk devri bu amaca erişememiştir... Şimdi ne yapmak gerekmektedir? Herşeyden önce din problemini bütün açıklığı ile ortaya koymak.. Türkiye'de din konusu, hiçbir devirde, hiçbir bilim adamı ya da devlet adamı tarafından metotla incelenmiş, düşünülmüş değildir. Türkiye'de din yaşayışı, yönsüz, yönetimsiz kalmıştır. Önce şu sorular sorulmalı ve bunların doğru cevapları bulunmaya çalışılmalıdır:

- Din nedir, nasıl bir varlıktır?
- Sosyal kurumlar arasında dinin yeri nedir?
- Mürteçilik nedir, softalık nedir?
- Dini var etmek ya da yok etmek elimizde midir?
- Tarihte reforma denilen hareket nedir?
- Dünya uluslarının dine karşı durumu nedir?"

Baltacıoğlu, adı geçen makalesinde bu soruların cevaplarını verdikten sonra Şu hũkme varmaktadır: "... Dinsizce milliyetçi olmak elimizde değildir. Şu gerçeği unutmayınız ki, dinin kutluluğu gibi korkunçluğu da kuvvetinden ileri gelir. Din, gũcũnũ, insan benliğinin gayriŐuuri tabakalarından alır. Din teknik gibi insanın yalnız aklını, sanat gibi yalnız gũnlũnũ saran bir Őuur değildir. Din insanın bũtũn benliğini saran bir Őuurdur. Kansız yaŐanamayacađı gibi dinsiz de yaŐanmaz." Baltacıoğlu daha sonra, din probleminin, politika-idare, iktidar-muhalefet çekiŐmeleri, parti kavgaları dışında, din problemi olarak dũŐũnũlmesi gerektiğini, ilâhiyat Fakũltesinin, Őbũr fakũlterler arasındaki yerinin ve gũrevinin ne olduğunun bilim adamları yũnũnden dũŐũnũlũp açıklanması gerektiğini ileri sũrmũŐtũr. Daha Önemli olarak da Kur'an-ı Kerim'in, bũtũn Tũrklerin, sũzluđe bakmadan okuyup anlayabileceği bir dille tercũmesinin ve Tũrke olarak felsefesinin yapılılmasının gerektiğini belirtmiş, bunun kalkınmamızdaki Önemini Őũyle işaret etmiştir: "Ancak bunlar yapıldıktan, Tũrk halkı, Allah'ın ne dediğini anladıktan sonra, ulusal kişilik denen normal yaratıcı benliğe kavuşacaktır. O zaman Tũrkiye'de, bilimin, endũstrinin, eğitimin, politik rejimlerden hiç birinin sağlayamadığı, sağlayamayacağı bir kalkınma olacaktır".

Hilmi Ziya Őlken "Değerler ve İnanma Problemi" isimli makalesinde de (İlâhiyat Fakũltesi Dergisi, Ankara 1960) Şunları yazmıştır: "Tũrkiye'de aksiyon adamının Őnderlik ettiği bir ideolojiler dũnemi yaşanmıştır. İdeolojiler aksiyonun istediği hıza ve dinamizme uymak mecburiyeti ile ideal değerlerden ve gerçekten, daima bir kısmını budayarak, Şeklini değiştirerek hayata girmektedir. Eğitimin ise geçici sloganların ũzerinde, bũtũn ideal değerleri kuşatan bir gũrũŐ ile ele alınması ve buna gũre bir eğitim sistemine giderek geçmişi, hali ve geleceği kuŐatması gerekir. Özellikle hızlı deđiŐmeler geçiren ũlkelerde bu deđiŐmelere ayak uyduracak Őzellikte kişilerin yetiştirilmesi dũŐũnũlũrken, onların, bu deđiŐmelerden doğacak problemleri karŐılayabilecek Şekilde donatılmalarının ihmal edilmemesi gerekir. Aksi halde değerlerde meydana gelecek sarsıntı ve dağılma sonucu, neye inanacaklarını ve ne için mũcadele edeceklerini tayin edemeyerek tereddũtte dũŐen fertler, birlikte dũŐũnme ve hareket etme gũlerini kaybedebilirler."

4. 1958 yılından itibaren din derslerinin bir "genel kũltũr ve sosyalleştirme aracı" olarak değerlendirildiğini gũrũyoruz. Bu tarihte Tũrk eğitiminin mevcut durumunu ele almak amacı ile kurulan "Milli Eğitim Komisyonu" dinle ilgili gũrũŐlerini "Dinle ilgili eğitim-Őđretim" başlığı altında bir raporla belirtmişti. Bu raporda, Őđretmen okullarındaki din derslerinin daha sağlam bir Őđretimle takviye edilmesi tavsiye edilerek Őũyle denilmektedir: "Bũylece ilkokul Őđretmeni, Özellikle kũylerde, hitabedeceği halkın dini hakkında kâfi bilgi ile techiz edilmiş olacaktır. Bunun, Őđretmenlerin çalışmasını, muhiti içindeki durumunu ve itibarını kuvvetlendireceğine, bu alandaki zararlı telkin ve temayũlleri karşılamak bakımından faydalı olacağına inanıyoruz."

5. 1960 yılında, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, ilköğretmen okullarının ikinci devresi için tavsiye ettiği bir kitabı yayınlamıştır. Bu "Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler" isimli kitaptır. (Neda Armaner-Zeki Ökmen, İstanbul 1960). Burada din dersleri, dinin, "ruhi hayatın bir tezahürü" oluşu gerçeğinden hareket edilerek değerlendirilmektedir. Bu özelliği ile dinin, nasıl öğretim konusu yapılabileceği ele alınmakta ve şöyle denilmektedir: "Sistemli bir din eğitimi yolu ile kişiye en yüksek bir ahlâk ve insanlık duygusu benimsetmek mümkün olabilir... Biz bu kitapta İslâm dininin öğretim ve eğitim imkânları üzerinde duracak ve onun ne şekilde ele alınabileceğini izaha çalışacağız... Metodlu ve disiplinli bir din eğitimi, genel eğitimin yardımcı ve en önemli yapıcısıdır". 1960 tan sonra, eğitim planını hazırlamakla görevlendirilen komisyonun çalışmaları sırasında bir de "Din ile ilgili eğitim ve öğretim komitesi" teşkil edilmiş, hazırlanan rapor 1962 yılında toplanan Yedinci Milli Eğitim Şurasına verilmiştir. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığınca din eğitim ve öğretiminin hedefi şöyle tespit edilmiştir: "Öğrencilere, gelişim ve anlayış seviyelerine uygun olarak, karakter ve ahlâk eğitimi de tamamlamak üzere, dini duygularla inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmak..." Burada "Duygu" da hedeflerin arasına katılmış bulunmaktadır.

6. 1973 yılında, Cumhuriyetin 50. yıl dönümü dolayısıyla İlahiyat Fakültesinde yayınlanan "50. yıl" kitabında, liselerde okunmakta olan din dersleri ile ilgili bir alan araştırması yer almıştır (Beyza Bilgin, Liselerde Din Eğitiminin Bugünkü Durumu). Bu araştırmada, Türkiye'de din eğitimi ve öğretiminin nasıl problem durumuna geldiği belirtildikten sonra, Ankara'nın değişik semtlerinden seçilen 19 lisenin öğretmen, öğrenci ve yöneticilerinden, derinliğine sohbet yolu ile toplanan bilgiler, kişinin yetişmesi ile milli birlik ve bütünlük açısından değerlendirilmiştir. Din eğitiminin bir vicdan konusu oluşu gerçeği ile okullarda dinin öğretiminin yeri şöyle temellendirilmiştir: "Dinde zorlama olmaz, o bir ferdi vicdan meselesidir. Fakat bir değerın vicdan konusu haline gelebilmesi için bilgisinin kazanılmış olması gereklidir. Bilgi olmayınca vicdana bırakılan ne olacaktır?... Çocukluğun ve gençliğin özelliklerini birarada bulunduran lise çağı, mevcut değerlerin eleştirisi konusu yapıldığı, özellikle dinle ilgili olanların hararetle tartışıldığı bir çağdır. Bu çağın ihtiyaçları gereğince ele alınmaz, milli-dini-insani açıdan yorumlar kazandırılmazsa, onlar bunu başka yollarla elde etmeye şüphesiz çalışacaklardır". Araştırmada daha sonra, bu başka yolların aranılışına canlı örnekler verilmekte ve şu sonuca varılmaktadır: "Bugün için, her çağda ve her görevdeki vatandaşın, hiç değilse ilk bilgilerle donatılmış olması gerekmektedir. Bu bakımdan okullardaki din derslerinin geliştirilmesinin yanında, vaizlik konusunun da ciddiyetle ele alınması, yayınların kontrol edilmesi, halkın anlayabileceği dilde ve özellikle, doğru bilgi veren yayınların çoğaltılması gerekmektedir".

Liselerdeki din dersleri ile ilgili alan araştırması, 1976 yılında daha geniş çapta yapılmış, bu defa bulgular, Türkiye liselerinin bütününe yayılan geniş bir

anketin verilerine dayandırılmıştır (Bilgin, 1980). Bu araştırmada din eğitimi, genel eğitim ve insani eğitim açısından şoye değerlendirilmiştir: "Dinden gelen değerlerin, din kültürünün, kısacası dinin, kişinin ve toplumun hayatındaki yeri, hem tartişma gerektirmeyecek kadar açık, hem her zaman tartişıldığı gibi, tartişmaya açık bir konudur. İnsanlığın, kendi ötesi ile ilgili arayışlarına cevap veren din, ne bilimler gibi varlıkların yalnız bir bölümü ile ne felsefe gibi bütünü ile ilgilenir. O, bu varlıkların başlangıı ile, bu varlıkları yoktan yaratan varlığın varlığı ile ilgilenir. Bu nedenle getirdiği değerler, bilim ve felsefeninkinden daha yaygındır, daha çok kimseyi ilgilendirir. Bilim mevcudu açıklamakla birlikte kendiliğinden bir değer yaratmamakta, insanın sonu gelmeyen 'neden'lerine cevap verememektedir. İnsanın ise, herşeyin nedenini niçinini bilimsel olarak öğrenmek için beklemeye yetecek ömrü yoktur. O, kendisine bir hayat görüşü seçmek ve yaşayışını ona göre düzenlemek ister. İşte böyle bir durumda insanın başka bir kabiliyeti imdada yetişir ve bugün için zaman ve mekân dışı olan şeyleri ona sezdirir. Felsefede başlı başına bir metoda kaynaklık eden bu kabiliyet din dilinde, Gazali'nin deyişiyle "kalp gözü", Muhasibi'nin deyişiyle: "İnsanın şeylerle ve vakalarla doğrudan doğruya ve bütünlüğü ile temasa geçmesi"dir. İnsan bu kabiliyetini kullanmayı ğrenmemişse, dini imanını da kaybetmişse, bir gün onun yerini dolduracak başka bir iman aramakta, özlediği doyumunu vadeden herhangi bir akıma, ona çok ihtiyaçı olduğu anda kapılıvermektedir. Din için "zayıf insanların sığınağı" deyip geçmek yetmemektedir. Psikoloji bakımından asıl zayıflık, bütün insanlardaki zayıf yanları tanımamaktır. Toplumun fertleri, böyle en çok ihtiyaçları olduğu anda, önlerine çıkacak tesadüfi akımlara kapılmak üzere mi bağımsız (objektif) düşünce ile yetiştirileceklerdir?

Yazar, 968 ğretmenin cevap vererek katıldığı araştırmanın blgularına ve kendi kanaatlerine dayanarak vardığı sonuçta, din dersinin genel eğitimdeki yerini doldurması ve kendisinden beklenenleri gerçekleştirmesi için bazı öneriler getirmiştir. Bu önerilerde, kısmi bir anketle kendilerine müracaat edilmiş bulunan velilerin ve öğrencilerin görüşleri de mevcuttur:

– Dersin konuları ve amaçları, öğrencilerin içinde buldukları yaşın ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilmeli, bunların davranışlara nasıl dönüştürüleceği ve ğretmen tarafından nasıl gözlenebileceği açıklıkla yorumlanmalıdır.

– "İsteğe bağlılık" şartı, din dersinin amacını zedeleyici anlayışlara ve keyfi uygulamalara meydan vermeyecek açıklıkta yorumlanarak prensiplere bağlanmalı ve bu prensipler yaygınlaştırılmalıdır.

– Din dersi, programın içinde yer almalı ve branş öğretmenine okutulmalıdır.

– Dersin saati, dinin toplumumuzdaki etkinlik derecesine ve ona duyulan ihtiyaa yetecek bir seviyeye çıkarılmalıdır.

– Yazılı yoklama sayısı, saati az olan dersler için ve din dersi için öğretmenin takdirine bırakılabilir.

– Ders sadece teorik olarak işlenmekten kurtarılmalı, belli gün ve saatlerde okula tahsis edilebilecek, yakın mescit ve camilerde, gözlem, araştırma ve uygulama çalışmaları yapılabilir.

– Sure ezberlemek, abdestin ve namazın şekilleri gibi uygulamalar temel eğitimde tamamlanmalı, lise devresinde bunlar, öğrenciden, isteğinin dışında beklenmemelidir.

– Türkçe anlamlı Kur'an-ı Kerimler, yardımcı ders kitabı haline getirilmeli, özellikle lise devresinde öğrenciler onu büyük ölçüde okuyup tanımış olmalıdırlar.

– Okul kitaplıklarında birkaç takım Kur'an-ı Kerim tefsiri ve mealleri ile doğru hadis kitapları, dini hikâye ve romanlar bulundurulmalıdır.

– Başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, ilgililer ve imkân sahiplerince, yalnız Türkçe anlamı içine alan, tek ciltlik, plastik kapaklı, taşıma ve kullanma kolaylığı olan Kur'an-ı Kerim'ler bastırılmalı ve ucuz fiyatla her kitapçıda satışa hazır bulundurulmalıdır.

– Ders kitapları, pek çok konuyu kısa olarak işlemek yerine, belli konuları derinliğine işlemelidir. Bu kitapların hazırlanmasında, çerçeveyi çizmek ve metodu belirlemek açısından eğitim uzmanları ve uygulayıcılarla işbirliği yapılmalıdır. Bundan sonra yazma işi, inancı, bilgisi ve genel kültürü yeterli branş uzmanlarına verilmeli, metinlerin, baskıdan önce bir redaksiyon heyetinden geçmesi ihmal edilmemelidir. Yazma işi aceleye getirilmemeli, din dersi öğretmeni yetiştiren yüksek öğretim kurumları ile, Diyanet İşleri Başkanlığının bu iş için fikir birliğine varmaları sağlanmalıdır. Bu birlik, emeklerin ve harcamaların boşa gitmemesi bakımından önem taşımaktadır.

– Hizmet-içi eğitim çalışmaları, konferans dinletmek biçiminden çıkarılmalı, seminerler, bölge öğretmenler toplantıları, meslek gezileri, hafta sonu toplantıları biçiminde daha esnek bir yapıya kavuşturulmalıdır. Kurslarda işlenecek konular, önceden öğretmenlerle ilişki kurularak, onların ihtiyaçları tespit edilerek kararlaştırılmalıdır.

– Sadece din dersi öğretmenleri arasında değil, genel olarak öğretmenler arasında kültür birliğinin sağlanmasına önem verilmelidir. Öğretmen yetiştiren kurumların ve öğretmenlik formasyonu çalışmalarının gözden uzak tutmamaları

gereken nokta, manevi değerlerle maddi değerlerin bütünlüğünün bozulmamasıdır. Dini din, bilimi bilim olarak değerlendirerek her ikisine de saygı gösterilmesini temin edecek bir tutum benimsenmelidir. Ortak değerlerin ve branşlar arasındaki karşılıklı saygının kazanılmış olması, geleceğin olgun kişilerini yetiştirmek durumunda olan öğretmenler için kaçınılmazdır.

5.1.3. Okul ve Din Dersi

Okul bir sosyal kuruluştur, toplumun şartları, imkânları ve ihtiyaçları ile belirlenir, onunla etkileşimde bulunur. Okul, toplumun eğitim politikasını gerçekleştirmekle görevlidir. Bu politikanın gereği olarak devletçe denetlenir ve korunur. Okul, toplumun içindeki grupların beklentilerinin, iddialarının ve ihtilâflarının karşılaşma alanıdır. Okul idaresi, aileler, partiler, dini kuruluşlar, ekonomik durum, iş çevreleri onu etkiler ve farklılaştırır.

Herkese açık devlet okulları, toplumun farklı beklentilerine, farklı dünya görüşlerine, din ve mezhep ayrılıklarına, vicdan özgürlüğüne hak tanımak durumundadır. Bununla birlikte, ikili görevini yerine getirmeyi ihmal etmeyecektir. Yani hem toplumun birlik ve beraberliğini garanti edecek hem onun yenilenmesini ve gelişmesini sağlayacak şekilde çalışacaktır.

Okul, sosyal ilerlemenin, kalkınmanın bir aracıdır. Bu amaca uygun olarak hem seviyeyi yükseltici hem seçici görevi vardır. Her öğrenci, kabiliyetine uygun olarak yönlendirilmeli, fırsat eşitliğinden yararlanmalıdır. Bunun için ana sınıflarından itibaren tedbirler alınır, temel eğitim boyunca bu doğrultuda çaba harcanır. Fakat ne kadar çaba harcansa, farklı sosyal çevreler ve kabiliyetler yine de farklılıklarını sürdürecektir. Seçicilik buradan gelmektedir ve hayatın bir gerçeğidir. Toplumdaki farklı ihtiyaçlar ve hizmet alanları düşünülürse, bunlardan herbirine sahip olacak kişilerin bulunması kaçınılmazdır. Önemli olan, seçiciliğin âdil bir biçimde işlemesi, herkesin önünün açık tutulmasıdır. Öğrencilerin, velilerin ve yönetimin güçlendirilmesi ve herkesin kabiliyete göre en üst düzeye erişebilmesi için imkân sağlanması, hiç kimsenin toplumun dışına itilmemesi, okulun görevlerindedir.

Günümüzdeki din dersi tartışmaları, onun okul içindeki yerinin yeniden belirlenmesini gerekli kılmıştır. Din dersinin okullarda, diğer derslerle eşit haklara sahip olarak yer alması ve bu yeri koruması için şu soruların sorulması ve onlara cevap verilmesi gerekmiştir: 1. Niçin din dersi?, 2. Niçin okulda din dersi? Okulun genel amacı ile dinin özel amacının uzlaştırılması uzmanların görevidir. Bunun için ilâhiyatla ilgili araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçlarına dayanılarak geliştirilecek görüşlerle bu görüşleri geliştiren kuruluşlar, okulun çalışmalarına katılmak durumundadırlar. Böyle olursa din dersi, okulun ve toplumun kendisinin-

den beklediğini gerçekleştirebilir. Devletin, toplumun etkin kuruluşları ile birlikte çalışması onun objektifliğine ve tarafsızlığına bir zarar getirmez. Aksine eğer o, bu etkin kuruluşları, eğitim işine katılmaktan alıkoyacak olursa, tarafsızlık özelliğini zedelemiş olacaktır. Böyle bir görüşsüzlük ve belirsizlik, vatandaşın "görüşe sahip olma" ihtiyacını görmezlikten gelme tutumu, vicdan özgürlüğünü de laikliği de koruyamaz. Olsa olsa dinin de özüne uymayan bir din egemenliğine yol açar ki, bu da ne din ne toplum açısından hiçbir gerçek ilerlemeye aracı olamaz.

5.1.4. Laiklik ve Din Dersi

Cumhuriyetin eğitim ve öğretim esaslarının en önemlisi ve en çok tartışılanı laiklik olmuştur. Batı dillerinden alınan, bir türlü yerine oturtulamayan tabirlerden biri olan laiklik hakkında cumhuriyetten önce sadrazam Müşir Ahmet İzzet Paşa "Din ve İlim" isimli eserinde şöyle açıklama yapılmıştı:

"Lâdini tabiri Fransızca Laik kelimesine mukabil olarak Ziya Gökalp tarafından vaz edilmiştir. Halbuki Latince'den melhuz olarak laik lâfzının iştikak itibariyle mânâyı lugavisi, herhangi bir fen ve meslekte yabancı demektir. Hatta Almanlar "lai" şeklinde olarak bu kelimeyi sureti umumiyede gayri mütehasıs ve acemi manasında kullanırlar. Fransızlar ise heyeti ruhbanıyeye dahil olmayanlara tahsis etmişlerdir. Şu halde laik kelimesi lâdini yerine lâruhbanı diye tercüme edilseydi daha sahih olur ve "lâ ruhbanıyete fil-İslâm" mısâdâkı munifince, dinimizde bu hal esasen mevcut olduğundan, laik olmak için dinsiz olmaya mahal kalmazdı" (Ergin, 1977, 1668).

Türkiye'de dinin devlet işlerinden ve din işlerine bakan memurların devlet teşkilâtından uzaklaştırılıp uzaklaştırılmaması meselesi önce 1908 inkılâbı sırasında söz konusu olmuş, "Şeyhülislâm Efendi kabine âzâsından bir sorumlu üye midir, değil midir?" soruları sorulmuştu. 1909 da da, Patrikhanenin imtiyazlarını kaldırmak için teşebbüs edildiğinde Rum Patriki, Şeyhülislâmın Vekiller Meclisine girmekte olduğunu öne sürerek, karara itiraz etmişti. Türk Maarif Tarihi yazarı Osman Nuri Ergin, Tanzimattan önceki İslâm Cemaatini ve eğitim şeklini öne sürerek, "Osmanlı Hükümetinin Tanzimattan önce hem idare hem din bakımından oldukça laik olduğunu" yazmaktadır. O bu durumu şöyle anlatmıştır:

"Tanzimattan önce birer ilim, ibadet ve toplantı yerleri olan camileri, medreseleri, mektepleri ve tekkeleri halk istediği gibi yapar, ondan istifade şartlarını ve programlarını arzu ettiği tarzda tanzim eder ve bu müesseselerin idaresinin ne şekilde olmasını istiyorsa, onu Vakfiye adı altında bir statüde tesbit ederek en büyük Mülkiye, Adliye ve Belediye memuru olan Kadıya takdim ile birer noter defteri demek olan mahkeme siciline kaydettirmekle iktifa ederdi ... Vâkıfın hükümlerine ve şartlarına harfiyen riayet edilmesi, adeta nass, yani Kur'an ayeti gibi telâkki

edilirdi Yaptığı ilmi müessesede istediği dersi okutan, istediği adama imamlık, vaizlik ve müezzinlik memuriyetleri veren hayır sahibine hükümet asla karışmazdı. Hatta bizzat padişahlar, onların anneleri, eşleri, oğulları ve kızları bile bu türlü ilim ve ibadet yerleri ile benzeri müesseseleri yaparlardı. Fakat onlar bu müesseseleri hükümdar veya hükümdar sülalesine mensup bir kimse sıfatıyla değil halk veya bir fert sıfatıyla yaparlar ve şartlarını da yine halk gibi en büyük mahkeme siciline kaydettirirlerdi. Hükümet, vakıfların tayin ettiği memurlar arasında yalnız hatiplere karışır ve hatibi vâkif seçse maaşını o verse de, hükümdarın izni olmadıkça hiç bir kasabada, hiçbir camide, hiç bir kimse minbere çıkıp hutbe okuyamazdı. Çünkü hutbe bir konferanstır. Bundan dolayıdır ki Cuma namazının, yani haftalık toplantının hangi şehir ve kasabalarda, ne şekil ve ne tarzda kılınacağı, fakihler yani hukukçular tarafından asırlarca evvel tesbit edilmiş ve hükümetlerce mütemadiyen ve harfiyen tatbik edilmekte bulunmuştur. Tıpkı şimdi polisten ve müftülükten vesika almayanların halka vaaz ve nasihatta bulunmadıkları gibi... Hülâsa Osmanlı Hükümeti Tanzimattan önce hem idare hem din bakımından oldukça laik idi (Ergin, 1977, 1682–85.)

Osman Nuri Ergin, Tanzimattan sonra, garplılaşmak isteyerek Avrupai şekilde hükümet daireleri kurulduktan ve çeşit çeşit mektepler açıldıktan sonra, medreseleri eski bir hükümet dairesi olan Evkafa, mektepleri de yeni bir hükümet dairesi olan Maarife vermekle, mekteplere din dersleri koymakla, laikliğin esaslarından uzaklaştırıldığı kanaatini de eklemiştir. Onun kanaatine göre bu durum, Osmanlı İmparatorluğundan Türk Cumhuriyetine miras kalan dertlerden çözümünü en çetin olanıdır. Bu çetin durum sebebiyle 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun yedinci maddesinde "Şeriat hükümlerinin tenfizi B.M. Meclisinin vazifelerinden olduğu" şeklinde bir ifade girmişti. Atatürk Büyük Nutukta bu durumu şöyle anlatmıştır:

"İlk Teşkilâtı Esasiye Kanununu hazırlayanlara bizzat riyaset ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, Ahkâmı Şeriye'nin bir münasebeti olmadığını anlatmaya çok çalışıldı. Fakat bu tabirden, kendi zuumlarınca, bambaşka mânâ murad edenleri ikna mümkün olmadı. 1924 Teşkilâtı Esasiyesinde ise, Cumhuriyetin ilânından hoşnut olmayan ve bunda, bütün hurafelere ve batıllara karşı yürütülecek kanunların pişdarlığı mânâsını sezen aynı zümrenin, daha bir zaman için tatmini ve Teşkilâtı Esasiye'de Cumhuriyetin kolaylıkla tesbiti düşüncesiyle, "Devletin dini İslâm dinidir" hükmünü taşıyan ikinci madde kabul edilmiştir Kanununun gerek ikinci gerek 26. maddelerinde zâid görünen ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin asri karakteri ile kabili telif olmayan tabirler, inkılâp ve Cumhuriyetin o zaman için, beis görmediği tavizlerdir ... Millet Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan bu zevâidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır".

Çok zaman geçmeden bu tabirler Teşkilâtı Esasiye'den kaldırılmıştır (10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanun). 1924 Anayasasının din ve vicdan hürriyetini düzenleyen maddeleri 1937 yılında şöyle düzenlenmiştir:

75. madde: "Hiç kimse, mensup olduğu içtihat, din veya mezhepten dolayı muaheze edilemez. Asâyîş ve muâşeret âdâbına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini âyinler yapılması serbesttir".

Laiklik prensibinin Anayasada yer alması ve daha önce belirtildiği gibi laikliğin kamuoyuna lâdini terimi ile tanıtılması, din derslerini olumsuz yönde etkilemiştir. T.B.M.M.'den konu ile ilgili herhangi bir karar veya direktif çıkmamış olmasına rağmen, önce şehir, sonra köy okullarında din dersleri yavaş yavaş kaldırılmıştır. Öğretmenlerin kadroları başka alanlara kaydırılınca, dersi okutacak eleman kalmamış, zaman içinde durum kendiliğinden yaygınlaşmıştır. Hasan Ali Yücel "Türkiye'de Orta Öğretim" kitabında (s.236) durumu şöyle açıklamıştır:

"Laisizmin ilânından sonra din dersleri, devletin mesuliyetine mevzu olmaksızın çıkarılmıştır. Vatandaşlar, bu vicdani duyguyu istedikleri gibi evlâtlarına telkin edebilirler. Fakat bunu fert olarak kendileri yaparlar. Devletin bir müessesesi olan mektep, devlet gibi, bütün dinler ve manevi telâkkiler karşısında tamamıyla bitaraftır. Onunla alâkadar olamaz, kendi bütçesiyle ne eskiden olduğu gibi mektebin camisinde imam, ne de sınıfında ulum-i diniye muallimi bulunduramaz".

Cumhuriyet maarifinin laik özelliği, "Onbeşinci Yıl" kitabında (s.160) şöyle belirtmiştir: Cumhuriyet devrinde kültür sahasında yapılan inkılâpların en önemlisi Türk Kültürünün laikleştirilmesidir Zira imparatorluk, açmak zaruretinde kaldığı okulların hiçbirine laik ruhu sokamamış, yetiştirdiği talebeye sağlam bir ilmi zihniyet vermeye muaffak olamamıştır. Meşrutiyet devrinde yapılan programlarda bile bir takım derslerde batıl hurafelere yer verilmiş, din derslerinde mucizelerin fennen isbatı gibi fen derslerinden alınan fikirlere taban tabana zıt olan bahislerle talebenin zihinleri altüst edilebilmiştir (Dâver, 1956, s. 135).

1946 yılına kadar din öğretimsiz bir öğretim sistemi tecrübesi yaşanmıştır. Ancak burada yaşanan güçlükler ve biriken ihtiyaçlar konunun yeniden görüşülmesine yol açmıştır. Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte parti programları bu alanla ilgili yeni düzenlemeler getirilerek halka sunulmuştur. 1946 yılında meclis grubunda oluşturulan bir komisyon, çalışmaları sonunda kanaatini şöyle belirtmiştir:

"Muasır milletlerde dahi olduğu gibi, ilkokul öğrencilerine ihtiyari olarak din dersleri verilmesinin laikliğe münafi olmadığını ..."

1949 yılında "ihtiyari din derslerinin" okullara konulması ile, laiklik ve din dersi için ikinci tür tecrübe yaşanmıştır.

Karara rağmen din derslerinin laiklik prensibi ile bağdaşıp bağdaşmayacağı, T.B.M.M.'inde, basında ve kamuoyunda uzun tartışmalara yol açmıştır. Bir kısım

hukukçular " ...kilise teşkilâtı gibi, din dersi verebilecek, mabedleri idare edecek elemanları bulunmayan memleketlerde, halka istediği dini terbiyeyi vermek, Diyanet İşleri Teşkilâtını kurmak, devlete düşen bir dünya işi sayılabilir" (Ceza Huk. Prof. Nurullah Kunter, Din Dersleri Meselesi, Cumhuriyet Gazetesi 22.2. 1953) görüşünde birleşirken; başkaları, "dini faaliyetler amme hizmeti mahiyetini kaybetmiş bulunmaktadır laik bir devlette idarenin din konusunda müsbet faaliyet icra etmesine sebep ve lüzum bulunmamaktadır" görüşünü savunmuşlardır (İdare Huk. Prof. Sıddık Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları). Laik devlet din ile ancak, onun, devletin kurumları ve toplum hayatı aleyhine propaganda aracı ve tahrik unsuru olarak kullanılması halinde, genel intizamın bozulmasını önlemek ve güvenliği sağlamak açısından meşgul olabilecektir" denilmiştir ('İsmet Giritli, Türkiye ve Laiklik Prensibi, Vatan Gazetesi 12 Ocak 1956). Din dersleri devlet şurasında dava da edilmiştir. Bu hususta mütâlaası istenen Danıştay Baş Kanun sözcüsü konuyu laiklik prensibi ve vicdan özgürlüğü açısından inceleyerek şöyle değerlendirmiştir:

"Laiklik mefhumu, sayın davacının ileri sürdüğü veçhile, Avrupa ve Amerika ölçülerine göre, ısmarlama suretiyle, Teşkilâtı Esasiye Kanununa ithal edilmek için imal ettirilmiş değildir. Hiçbir zaman müstağni kalamayacağımız medeniyet aleminin müşterek malı olan esaslardan alınmış ilham ile milli tarihimizin ıstırap ve felaketlerinden süzülerek milli bir mânâ taşımak üzere şekillendirilmiş bir mefhumdur. Din derslerinin vicdan hürriyetine aykırılığı iddiasına gelince, bu dersler mecburi olmadığı için din hürriyetine bir aykırılık söz konusu değildir (Kemal Galip Balkar, 15.5. 1953 tarihli mütalaa).

Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik konusunu geniş bir şekilde işleyen Siyaset Hukuk Doktoru Bülent Daver 1955 yılında aynı isimle yayınlanan kitabında görüşlerini şöyle belirtmiştir:

"Sayın Balkar'ın, Devlet okullarında din dersleri verilebilmesini laiklik prensibine uygun görmesi, fikrimizce sağlam bir mesnede dayanmamaktadır. Zira Türk Kanun Vâzısı, dinlerin camilerde ve mabedlerde kalmasını, maddi hayat ve dünya içine çıkmamasını isterken, dini taassub içerisinde asırlarca boğulup kalmış olan Türk Kültür sistemini, tamamıyla dünyevi, beşeri, akılcı ve hakikatçi bir istikamete doğru sürüklemek ve ona hür tefekkürün bereket vadeden kapılarını açmak istemiştir. Esasen Cumhuriyetin kurucusu Kemal Atatürk'ün fikirleri ve o devirlerde çıkarılmış bulunan inkılâp kanunları, Türk Devrim hareketinin hayatçı, pozitivist akışını bütün kıvraklığı ve canlılığı ile adeta haykırmaktadır" (s.149).

Görüldüğü gibi lehte ve aleyhte konuşan ve yazan tarafların her ikisi de Türkiye'nin gerçeklerinden hareket etmektedirler. Türkiye'nin, din eğitimi verecek, devletten bağımsız dini kuruluşları yoktur. Öyleyse vatandaşın her alandaki ihtiyaçlarına hizmet vermek durumunda olan devlet, din alanında da bir yolla bu ihtiyacı karşılayacaktır. Öte yandan Türkiye bir inkılâp geçirmiştir. İnkılâp Türki-

ye'nin çağdaş medeniyet içindeki yerini almasını amaç edinmiştir. Bunun için her türlü taassuba ve batıl inançlara karşı savaş açmıştır. Birçok batıl inanç ve taassub hareketi ise dine sığınarak inkılâpları engellemeye çalışmaktadır. Bu hareketlerin tekrarına yol açılması elbette istenmeyecektir. Türkiye'nin bu tartışmalar arasında zayıf kalan sesi bilim alanında olmuştur. Eğitim, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe açısından konunun değerlendirmesi yapıp, halkın vicdanlarına ulaştırılmamış, vicdan özgürlüğü, Türk-İslâm Tarihi içindeki uygulaması ile sistemleştirilerek yeni yorumlara kavuşturulmamış, yöneticilere önerilerde bulunulmamıştır. Böylece din derslerinin okullarda yer almadığı dönemde, dini ellerinde tutarak hizmet vermiş olan illegal kuruluşlar, laikliği dinsizlik olarak yorumlarken, okullara yeniden din dersleri konulmasını hoş karşılamayanlar, bu yeni uygulamayı, Atatürk ilkelerinden dönme, irtica olarak yorumlamışlardır. Meselenin boyutları bu kadarla da kalmamaktadır. Din derslerinin devlet eli ile verilmesini, dine bir müdahale olarak değerlendirenler de vardır. "Herkes istediği dini, dinin istediği mezhebini, kendi seçtiği yolla çocuğuna verebilmelidir, devlet buna karışmamalıdır diyenler vardır. Değişik görüşlerin bulunması demokrasinin özelliğidir. Devlet kendi güvenliğini ve vatandaşın ihtiyacını düşünmek durumundadır ve yapılması gereken iş hangi yolla en iyi şekilde yapılıyorsa elbette o yolla yapılacaktır. Bülent Daver adı geçen kitabında, "Din dersleri meselesine sosyolojik ve siyasi açıdan bakış" başlığı altında şu bilgileri vermektedir:

"Din dersleri Türk halkı tarafından nasıl karşılanmıştır?.. Bu hususta elimizde Maarif Vekâletince hazırlanmış bir istatistik bulunmaktadır. Bu istatistiğe göre din derslerine devam nisbeti şöyledir:

	Devam Edenler	Devam etmeyenler	
		Müslim	Gayrimüslim
1949—1950	414.477 = % 99	2797	3002 = % 1
1950—1951	418.953 = % 99,3	1437	1598 = % 0.7

Bu tablonun tedkikinden de anlaşılacağı üzere gerek program dışı din dersleri, gerekse program içi din dersleri rejiminde velilerin çok büyük bir çoğunlukla (% 99 ve % 99,3) çocuklarının din dersleri almalarını istedikleri görülmektedir."

Yazar "Münevverler ve Din Dersleri" başlığı altında da bir yabancı araştırmacının yaptığı anketin sonuçlarına dayanarak şu bilgileri vermiştir:

"Cornell Üniversitesi öğretim görevlilerinden Dr. Thomas Matthews'ün genç Türk idarecileri ve üniversite öğrencileri arasında, resmi okullarda din öğretimi konusunda yaptığı anket dikkate şayan neticeler vermiştir:

Resmi okullarda Din öğretimi hususunda tepki

Tepki	Genç İdareci	Üniversite Öğrencisi
Uygun buluyor	% 70	% 59
Uygun bulmuyor	% 15	% 15
Kararsız	% 15	% 36
Mecmu nisbet	% 100	% 100
Mecmu vakıa	(92)	(270)

Bu tablo bize laik bir öğretim ve eğitim sistemi içerisinde yetişmiş bulunan münevverlerin, çoğunluk itibarıyla okullarda din dersleri verilmesini tasvip ettiklerini göstermektedir".

Yazar okullardaki din derslerinin inkılâpları korumak açısından değerlendirilişini de şu cümleleriyle ifade etmiştir:

"Cumhuriyet Gazetesinin açmış olduğu ve konusu "İnkılâplarımızı nasıl koruyabiliriz?" olan makale müsabakasına gönderilen cevaplarda da, bilgili ve münevver din adamları yetiştirmenin ve köylü vatandaşa dinin hakiki mânâsını öğretmenin inkılâpları korumak ve irticayı önlemek hususunda müessir bir tedbir olacağı kanaati izhar edilmektedir" (s.150–152).

1958 yılında, Türk eğitiminin mevcut durumunu ele almak amacıyla "Eğitim Millî Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyon Din Eğitimi konusunda da inceleme yapmış ve görüşlerini "Din ile ilgili eğitim ve öğretim" başlığı altında belirlemiştir (Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu, Ankara 1971). Komisyon, tartışmaları sonunda vardığı kanaati şu cümlelerle belirtmiştir: "... Netice itibarıyla komisyonumuz, okullardaki din bilgisi öğretimiyle Türkiye Cumhuriyetinin temel prensipleri arasında herhangi bir tezat görmüyor. Bu dersleri okutan öğretmenler ise esasen laik müesseselerden yetişmiş buldukları için dersin mânâ ve mahiyetine aykırı bir yolda değildirlir". Bu karar 1961 anayasasının 19. maddesinin 3. fıkrası ile kanuni bir hüviyet kazanmıştır.

5.1.5. Anayasa ve Din Dersi

1961 deki düzenlemeye kadar, T.C. Anayasalarında din dersi ile, din öğretimi ile ilgili bir madde bulunmuyordu. 1948 yılından itibaren, okulların değişik kademelerinde din dersine yer verilirken, her defasında, böyle bir uygulamanın, Anayasa'ya, laikliğe, Atatürk ilkelerine, vicdan özgürlüğüne ve modern hayatın şartlarına uygun olup olmayacağı tartışılmıştır. Bu durum din dersini ve din dersi öğretmenini sürekli şüphe altında tutmuş, öğretmen-öğrenci ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca uygulanış biçimi ve muhtevası ile derslerin amaçlarda

belirlenmiş esaslara, milli birlik ve bütünlüğü sağlamaya, insanı bütün kabiliyetleriyle çok yönlü ve dengeli bir biçimde geliştirmeye, maddi ve manevi değerler arasındaki sıkı bağlılığı kavratmaya gerçekten hizmet etmiş olduğunu savunmak da güçtür. Dersin isteğe bağlı oluşu, isteyen ve istemeyen öğrencinin belirlenmesinde yöntemlerin sık sık değişmesi, programın dışında veya içinde okutulmasının okul idarelerine bırakılması, seçmeyen öğrencilerin boş kalan saatlerinin, nasıl değerlendirileceğinin belirlenmemiş olması disiplinsizliklere yol açmıştır. Dersin okutulmasından yararlar umulduğu, bunun için öğretmen yetiştirilip tayin edildiği halde, hiçbir geçerli sebep göstermeksizin, sırf "istiyorum" veya "istemiyorum" kelimelerinin telaffuzuna bağlanan derse devam meselesi, isteğe bağlılığı keyfiliğe dönüştürmüştür. Dersi okuyanla okumayan, okumayı isteyenle istemeyen arasında meydana gelen zıtlaşmalar, eğitimde ortadan kaldırılmasına çalışılan "menfi zihniyet" lerin yeniden oluşmasına yol açmış, Tevhid-i Tedrisat'ı zedeler hale gelmiştir (Bilgin, 1980) Bu durum 1981 yılına kadar böylece devam etmiştir.

12 Eylül 1980 hareketinden sonra Türkiye'de başlayan yeni Anayasa düzenlemesi çalışmaları eğitim-öğretim alanında etraflı incelemeleri başlatmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinin hazırlayıp bastırdığı "12 Eylül öncesi ve sonrası " isimli kitapta, eğitim alanında yapılanlar, "Atatürkçü Eğitime Dönüş" başlığı altında anlatılmıştır. Anlatılanların bir bölümü şöyledir:

"12 Eylül'den önce Eğitim-öğretimin esasları, plan ve programları belirsiz yönlerle kaydırılmış ve Atatürkçü doğrultadan saptırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı teşkilâtlar, çağdaş görüşlerin, gelişmelerin ve teşkilatlanma kurul ve ilkelerinin çok gerisinde, işlemez ve ihtiyaçları karşılayamaz halde kalmıştır. Belirli ve uzun vadeli bir Milli Eğitim Politikası ise bulunmamaktaydı.

Eğitim sistemi Atatürkçü bir görüşle ve bir bütünlük içinde ele alınarak, sorunlara bilimsel bir yaklaşımla, günün koşullarına uygun ve etkili çözümler getirmek amacı ile yasa tasarıları hazırlanmış, tüzük ve yönetmelikler geliştirilmiş ve icraya yönelik ilkeler tesbit edilerek uygulamaya geçirilmiştir" (12 Eylül, Öncesi ve Sonrası, Ankara 1981).

Devlet Başkanı Kenan Evren yurt gezilerindeki konuşmalarında din konusuna değinmekte, halkın dini duygu ve inanışından devletin güvenliği ve milletin kalkınması açısından yararlanılabileceği inancında olduğunu belli etmektedir. Diyarbakır'daki konuşmasında (14 Ekim 1980) kız çocuklarının okutulmasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Çocuklarınızı okutunuz. Onlar istikbalin anneleridir. Bir evlât ile en çok uğraşan, onunla her gün meşgul olan kişi annedir. Eğer anne okumuş yazmış ise, evlâdını ona göre yetiştirir. Kız çocuğunu okula göndermek günah değildir. Bunu size böyle söyleyenler yalan söylüyorlar. Çünkü Peygamberimiz "İlim Çin'de de olsa, gidin oradan öğrenin" demiştir (s.266).

1981 Atatürk yılının açılışı münasebetiyle T.B.M.M. de yaptığı konuşmada (5 Ocak 1981), laiklik ve din ilişkisiyle ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Laiklik dinsizlik demek değildir, laiklik vicdan özgürlüğüdür. Laiklik dinin devlet işlerindeki sınırının çizilmesidir. Atatürk'e göre, İslâm dini akla, bilime, fenne uygundur. Atatürk 1923 lerde "Bizim dinimiz en makul ve en tabii dindir, ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin doğal olması için akla, fenne, bilime, mantığa uygun olması gerekir. Bizim dinimiz bunlara tamamen uyar" demiştir. Atatürk'ün laiklik ilkesinde dinin siyaset aracı olarak kullanılması akıl ve mantık dışıdır" (s.273).

17 Ocak 1981'de Kahramanmaraş'ta mezhepçilik ile ilgili olarak şöyle söylemiştir:

"Bizim dinimizde mezhepçilik yoktur. En son din, en iyi din olan dinimizi bize emanet eden peygamberimiz, bize mezhepçilikle mi teslim etti bu dini? Sonradan gelenler bu mezhepçiliği çıkardılar ... Hepimiz bir Allah'a inanıyoruz, bir peygamberimiz var. Aynı Kur'an'ı kullanıyoruz, aynı Kur'an'ın sureleri ile namaz kılıyoruz, o halde ayrılık neden? Hepimiz inancımızda hürüz. Onun için Atatürk laiklik ilkesini bu memlekete koydu. En büyük iyiliklerinden birisi de budur. Eğer laikliği kabul etmemiş olsaydı, o zaman düşününüz ki, bu dini ayrılıklar devletin içerisine de girecek, maazallah paramparça olacaktık. Onun içindir ki Atatürk'ün laiklik ilkesine sıkı sıkı sarılınız diyoruz ..." (s.279).

24 Temmuz 1981 de ise Erzurum'daki konuşmasında, din öğretiminin gizli yollarla yapılanına güvenilmemesini, din öğretiminin bundan sonra devlet okullarında, mecburi olarak okutulacağını ilân etmiştir. Yeni Anayasa'da da yer alacak olan bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Çocuklarını devletin okullarına göndermeyip, gizli yerlerde Kur'an kursu açan cahil kişilere teslim eden anne ve babalara sesleniyorum:

Bunu yapmaya hakkınız yoktur. O çocuk ileride sizin yaşınıza geldiğinde, size belki lânet edecektir. Bu vebal altında kalmamanız için, çocuğunuzu devletin okullarında okutunuz. Kız erkek ayırımı yapmadan okutunuz. Artık yeni aldığımız bir kararla, ilk ve ortaokullara, liselere mecburi din dersi konacaktır. Bu suretle çocuklarımız din bilgisini bu okullarda alacaklardır. Bugün batılı ülkelerin çoğunda okullar din dersi vermektedir. Laikliğin dinsizlik demek olmadığını muhtelif vesilelerle dile getirmişt看m. Okullarımızda mecburi din dersi koymakla laikliğe aykırı davranmış olmayız. Atatürk de "dini ceihin elinden alıp ehlin eline vermek gerekir" demiş ve Tevhidi Tedrisat Kanununu çıkarmıştır. Bunun içindir ki, okullarımıza din dersi koyacağız, ama müsaadesiz Kur'an kurslarıyla da amansız mücadele edeceğiz" (s.292).

12 Eylül 1981 de radyo ve televizyonda yaptığı konuşmada bu kararı bir defa daha ilân etmiştir:

"... Kişinin, ailenin ve toplumun ihtiyacı olan din öğretimi ve eğitimi düzenli bir şekilde, devletin denetimi ve gözetiminde, ilkokul, ortaokul ve liselerde, 1982–83 öğretim yılından itibaren zorunlu ders olarak okutulmaya başlanacaktır".

1981 yılında, okullarda okutulan din bilgisi derslerinin "isteğe bağlı" oluşu ile "laiklik" prensibi ve vicdan özgürlüğü ilişkisi konusunda A.Ü. İlahiyat Fakültesinden de bazı tekliflerin yapılmış olduğunu biliyoruz. Fakültenin Dekanı (Prof. Dr. Hüseyin Atay) Milli Güvenlik Konseyine bir Rapor sunmuştur. Bu Raporun adı "Din Eğitimi ve Öğretiminin Bir Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair Rapor" idi. Dekan bu raporda Din Eğitimi ve Öğretiminde, Tevhidi Tedrisat Kanununun birinci tip uygulamasına dönülmesinin gerekliliğini savunmuştur. Çünkü bu kanun, memlekette herkesin kendi arzusuna göre dini bir eğitim yapması halinde ortaya çıkacak çok farklı fikir ve his gruplarını önlemek, millette fikir ve his birliğini gerçekleştirmek amacını güdüyordu. Oysa kanunun çıkışından günümüze kadar geçen süre içinde üç türlü uygulama görülmüştür. Bunlar şöyle idi:

1– Din dersleri ortaokullarda 1928'e, ilkokullarda 1933'e, köy ilkokullarında 1939'a kadar, diğer derslerle eşit bir durumda okutulmuştu. 1938 ve 1939 yıllarında, hükümetlerin bir tasarrufu ile din dersleri okullardan kaldırılmış, fakat bu hususla ilgili, meclislerden geçen bir kanun bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamıştır.

2– 1948'e kadar okullarda din dersleri okutulmamıştır. 1948'de yine zamanın hükümetinin bir tasarrufu ile, din dersleri okullara tekrar, fakat bu defa ihtiyarı (isteğe bağlı) olarak konulmuştur.

3– 1948 den günümüze kadar gelen "ihtiyarı" din dersi uygulaması, bir çok velinin, çocuklarına okul dışında özel din dersi verdirmesine sebep olmuştur. Ayrıca araştırmalar göstermiştir ki (Beyza Bilgin, Liselerde Din Bilgisi Dersleri), okullarda din dersi okumak istemeyen öğrenciler, bu derslerde sınıfta tutulsalar, sorumlu olmadıkları için dersi dinlemeyerek huzursuzluk yaratıp hocanın otoritesini sarsıyorlar, sınıfa alınmasalar, idarenin disiplini sağlaması zorlaşıyor. Böylece idare ile öğrenci arasında çözümlenmesi güç durumlar ortaya çıkıyor. Eğitimi ve idareci gözü ile bakılırsa, ne kadar zor bir durumla karşı karşıya bulunduğu açıktır.

Rapora ek açıklamasında Prof. Dr. Atay şu hatırlatmayı yapmakta yarar gördüğünü yazmıştır:

"Din öğretiminin hiç olmadığı 1939–1948 yılları arasında iki tip gençlik yetişmişti. Biri din bilgisi ve kültüründen tamamen mahrum olanlar, diğeri din

bilgisini ve kültürünü gizli olarak özel hocalardan öğrenenler 1948'den günümüze kadar olan dönemde ise üç tip gençlik yetişmektedir:

- 1– Din bilgisini okulda öğrenenler.
- 2– Din bilgisini özel şekilde öğrenenler.
- 3– Din bilgisini hiç öğrenmeyenler.

Şimdi bu üç tip gençlikten fikir ve his birliğinin mümkün olacağını düşünmek, eğitim-öğretim kurallarının hiç bir işe yaramayacağını söylemekten farklı olur mu? Çözüm olarak ben, bu üç tip uygulamadan birincisine geçilmesini gerekli görüyorum. Bu, Tevhid-i Tedrisat kanununun ruhuna ve gerekçesine en çok uymaktadır ki, din derslerinin diğer dersler gibi herkese eşit derecede verilmesini gerektirir. Çünkü ikinci ve üçüncü tür uygulamanın başarısızlığı anlaşılmalıdır".

Böyle bir uygulamanın vicdan özgürlüğüne aykırı olmayacağı konusundaki açıklaması ise şöyle olmuştur:

"Bilmek ile inanmanın ve yapmanın ayırıldılması gerekir. Dini bilmek ayrı bir şey, o bildiklerine inanmak ve gereğini inanarak yapmak ayrı bir şeydir. Çünkü inanmayarak yapmak dince kabul edilemez. Din Bilgisi, dinin ne olduğunu ve ne olmadığını anlatıp öğretecektir. Türk olmayan bir kimse okulda nasıl Türk Tarihini okuyor ve öğreniyorsa, Müslüman olmayan da aynı şekilde Müslümanlığı okuyup öğrenebilir. Çeşitli ilişkiler bakımından temasta bulunduğumuz, alış veriş yaptığımız kimselerin dinini bilmemiz, insanlık münasebetlerinin iyi yürüebilmesi için gereklidir. Böyle bir eğitimden geçenler, birbirlerinin inançlarına saygı gösterirler, dini duygularını incitmekten sakınırlar. Kişi karşısındakinin dinini bilmezse, onun dinine nasıl hürmet edebilir?"

Atay şöyle devam etmiştir:

"Gençliğimiz iki menfi zihniyetin etkisi altındadır. Bunlardan biri 17. ve 18. yüzyılın memleketimizdeki kalıntıları olan, dar ve donuk anlamda din, bilim ve fikir temsilcilerinin etkisidir. Diğeri 19. asrın dine karşı olan zihniyetinin temsilcilerinin etkisidir. İki görüşün arasında diyalog yoktur. Birinciler dinde en küçük bir taviz vermiş olma korkusu ile, fikir hürriyetini ancak kendileri gibi düşünenlere verir. İkinciler ise dine karşı olan her türlü fikre hürriyetten yanadırlar. Her iki görüş de memleketin ilerlemesine engel olmaktadır. Öğretimimiz, bilhassa din öğretimimiz, bu tesirlerle çağımıza ve memleketimizin gerçeklerine uygun bir yolda çözüme kavuşturulamamaktadır. İhtiyacımız olan çözüm dini yanlış anlayan iki menfi zihniyetin dışında, fikir düşmanlığından uzak, saf, temiz, gerçek dinin öğretilmesidir. İslâm dini, bin küsur yıldır, Türk milletinin kültürünü, tarihi-

ni ve medeniyetini oluşturmuş, onları kaynaştırmış ve perçinlemiştir. Böyle bir kültürden habersiz boşlukta yetişen gençlik, her türlü akıma açık olmakta, yabancı inanç ve ideolojilere bağlanarak Türk milletini parçalamaya, Türk milletini yıkmaya kadar gidebilmektedir. Bir milletin, çocuklarına kültürünü bütünüyle okutması bir ihtiyaçtır."

Devlet başkanının, laikliğin dinsizlik olmadığı ile ilgili açıklamalarına ilave olarak Atay şu açıklamayı getirmiştir: "Memlekette laikliğin iki şekilde istismar edilmekte olduğu görülmektedir. Bir grup, laikliği dinsizlik olarak anladığı için, din öğretiminin hem devlet tarafından hem özel olarak halk tarafından yapılmasını laikliğe aykırı görmekte, dolayısı ile de laikliği din aleyhine yorumlamayı doğru bulmaktadırlar. Onlar zaten dinin zamanla büsbütün ortadan kalacağını düşünmektedirler. Diğer grup ta, laikliğin din düşmanlığı olduğunu iddia etmektedirler. Ancak, bunlar, laikliğe de düşman olmaktadır. Her dindarın da kendileri gibi laikliğe düşman olmasını gerekli görmekte, düşman olmayanları dinsizlikle veya en azından dinden taviz veren imanı zayıf kişiler olmakla itham etmektedirler." Atay'a göre, din derslerinin isteğe bağlı olarak okutulması, "din eğitimi ve öğretimi" ancak kişinin kendi isteğini veya velisinin isteğine bağlıdır" denilmesi, Atatürk'ün kabul ettiği Anayasa'da mevcut değildir. Tevhidi Tedrisat'a göre ferdin isteği sözkonusu olmadan, bu öğretim Milli Eğitim Bakanlığına verilmiştir. Yani bu konuda ferdin isteği, Milli Eğitim Bakanlığına uymak oluyor. Bu durumda da din dersinin isteğe bağlı olmaktan çıkması gerekiyor.

Atay, Raporunun sonunda şu teklifleri getirmiştir:

1— Bütün gençliği, eşit derecede din bilgisine ve din kültürüne sahip kılabacak bir öğretim sistemi. Bu, ilkokul birinci sınıftan lise son sınıfa kadar yapılacak bir öğretimle gerçekleşir. Atatürk'ün Tevhidi Tedrisat Kanununda ifadesini bulan bu uygulama ile esasen mezhep kavgalarının önüne geçilmek istendiğinde anlaşılmaktadır.

2— Milletin günlük, haftalık ve dini hizmetlerini yerine getirebilmesi için, imamlık yapacak kimseleri yetiştirmek üzere İmam Hatip Okulları, kuruluş gayelerine uygun olarak hizmet vermeye devam etmelidirler.

3—Din âlimleri, mütehassısları, düşünürleri yetiştirmek üzere açılmış olan İlahiyat Fakültesinin sayısı çoğaltılmalıdır. Bunun için bugün mevcut olan Yüksek İslâm Enstitüleri, buldukları bölgedeki üniversitelere İlahiyat Fakülteleri olarak bağlanmalıdırlar. Bir memlekette din âlimi ve mütehassısı ne kadar üst düzeyde ve yeterli sayıda bulunursa, o memlekette fikir ve düşünce seviyesi o derece yüksek olur."

15.12.1980 tarihinde, Bakanlık bünyesinde oluşturulan "Din Eğitimi ve Öğretimi Çalışma Grubu", 6 Şubat 1981 de tamamladığı raporunda faaliyetini

ayrıntıları ile anlattıktan sonra önerilerini sıralamıştır. Öneriler özet olarak şöyledir:

1— Anayasa'nın ilgili maddesinde değişiklik yapılması, Tevhidi Tedrisat'ın ruhuna uymak üzere, 19. maddedeki "isteğe bağlılık" hükmünün kaldırılması.

2— İlahiyat Fakültelerinin bilimsel gelişmelerine hız verecek tedbirlerin alınması.

3— Yüksek İslâm Enstitülerinin, bölgelerindeki üniversitelere bağlanarak fakülte haline getirilmesi.

4— Din öğretimi yapan yüksek öğretim kurumlarında okutulmakta olan İnkılap Tarihi dersinde, Atatürk'ün din ile ilgili görüşlerine özellikle ve diğer yüksek öğretim kurumlarına göre daha geniş olarak yer verilmesi.

5— Din öğretimi yapan yüksek öğretim kurumlarında yurdumuzun dini sorunlarına yönelik bilimsel araştırma enstitüleri kurulması ve bu türlü bilimsel araştırmalara ağırlık verilmesi.

6— Din bilgisi gibi özel durumu haiz bir dersin talim ve tedris usulü üzerinde bilhassa durmak gerekir. Bu itibarla eğitim enstitülerinin pedagoji bölümlerinin bu görüş içinde düşünülmesi hususu esasen Komitemizce bir teklif olarak sunulmuştur. Böylece ilkokullardaki din derslerinin eğitim ve öğretimini verebilme becerisinin de bu öğretmenlere kazandırılması sağlanacaktır. Bu güne kadar gerçekleştirilememiş olan bu konunun bugün yeniden ele alınması ve Eğitim enstitülerinin Pedagoji bölümlerine din derslerinin özel öğretim metodlarını içeren bir dersin konulması gerekmektedir. Böylece ilkokullarda Din Bilgisi derslerinin normal etkinliği sağlanmış olacaktır.

5.1.6. Mezhepler ve Din Dersi

Türkiye'nin eğitim politikası ve İslâm dininin bütünlüğü açısından, din dersleri, devletin okullarında mezhepler üstü olarak öğretim yapılmak durumundadır.

İslâm dini, Allah'a ve Ahiret gününe inanmada bütün insanları birleştirmeyi amaç edinmiş bir dindir ve bu özelliği ile evrenseldir. Müslümanların, bu özelliği görmezlikten gelerek, mezhep ayrılığını din birliğinden üstün tutmaları, İslâm dininin ruhuna aykırı olur. Mezheplerin doğuşu ve gelişmesi ile ilgili araştırmalar göstermiştir ki, mezhepler, çok sayıda muctehit âlimin bulunduğu dönemlerde, ortaya çıkan aşırı bölünmeyi önlemek amacı ile teşvik edilmiştir. Herkesin belli mezheplerde toplanması istenmiştir. Fakat teşvik sonucu mezheplerde toplanma ile başlayan mezhepçilik öyle güçlenmiştir ki, mezhepler ayrı dinler gibi

olmuştur. Mezheplerin neliği, doğuşu ve gelişmesi ile ilgili bilgilerin yaygınlaşması ve İslâm dininin telkin ettiği evrensel görüşün işlenmesinden, hem milli hem dini birlik ve bütünlük açısından olumlu sonuçlar alınacağı umulabilir. İslâm dininin bütünlüğü ilk ve orta öğretimde sağlam bir biçimde verildikten sonra, yüksek öğretimde veya aile içinde, yaygın eğitimde ayrıntılara girilebilir. 1976 yılında yapılan "Liselerde Din Dersleri" araştırmasında, mezhep ayrılığı, öğretmenlerin, problem olarak üzerinde en az durdukları konu olmuştur. (Bilgin, 1980).. 1973 yılında Ankara Liselerine uygulanan çalışmada da, mezhep ayrılığının, din dersini farklı yönlerden etkilediği tesbit edilmişti (Bilgin, 1980). Meselâ alevi ailelerin çoğunlukta bulunduğu bir semtin lisesinde, din dersi öğretmeni şöyle demişti: "Bu okulda din dersini okuma oranı yüksektir (Din dersinin isteğe bağlı olduğu dönem). Çünkü bu bölgede alevi aileler çoğunlukta. Alevi aileler çok dindar oluyorlar ve çocuklarının muhakkak din dersi okumasını istiyorlar". Aynı durumun olduğu bir başka lisede ise din dersi öğretmeni şöyle söylemişti: "Bu okulda din dersini okuma oranı düşüktür. Çünkü alevi aileler çocuklarını din dersine göndermemektedirler." Buradan şöyle bir sonuç çıkarmıştım: Demek ki mezhep ayrılığı din dersine ilgiyi tek başına belirleyen bir faktör değildir. Onu belirleyen başka sebepler de vardır. Mezhep ayrılıkları ile ilgili durumların çok yönlü olarak incelenmesi gereklidir. Bu incelemeler yapılmıyacağı kadar doğru yorumlarda bulunulması beklenemez.

Son yıllarda mezhep ayrılıklarının ideolojik amaçla kullanılmak istendiği de bir gerçektir. Bunun görmezlikten gelinmesi sağlıklı bir gelişmeye götürmez. Fakat mezhepleri birbirine yaklaştırmaya yönelik bir eğitim sağlıklı bir gelişmeye götürülebilir. Nitekim 12 Eylül hareketinden sonra Devlet Başkanımızın Kahramanmaraş'ta yaptığı konuşma, bu alandaki eğitim politikasının bir yansıması olarak örnektir: "Bizim dinimizde mezhepçilik yoktur. En son din, en iyi din olan dinimizi bize emanet eden Peygamberimiz bize mezhepçilikle mi teslim etti bu dini? Sonradan gelenler bu mezhepçiliği çıkardılar... hepimiz bir Allah'a inanıyoruz, bir Peygamberimiz var. Aynı Kur'an'a inanıyoruz, aynı Kur'an'ın sureleri ile namaz kılıyoruz. O halde ayrılık neden?..."

5.1.7. Din Öğretiminde

Yeni yönelişler

Devlet okullarında din dersi okunan, Türkiye'den başka bazı laik ülkelerde, mezhep ayrılıkları tanınmaktadır. Öğrenciler din dersinde, bağlı oldukları mezhebe göre, ayrı sınıflarda ders görmekte, ayrı kiliselerde uygulama yapmaktadırlar. Bu ülkelerde mezhepler arasındaki farklılıklar giderek büyümüş, ayrı dinler manzarasını almıştır. Bununla birlikte günün değişen şartları ve yeni ihtiyaçlar yeni yönelişleri getirmiş bulunmaktadır. Din Bilimlerindeki, özellikle Din Eğitimi Bilimindeki gelişmeler mevcut uygulamayı yetersiz hale getirmiştir. Yeni

durumu kanunlaştırmak için ilahiyatçılar ve din eğitimcileri çalışmalar yapmakta, modeller geliştirmektedirler.

Almanya'dan bir örnek

Bu ülkede üzerinde en çok durulan iki model "Birleştirici model" ve "Çoğulcu Model" dir. Birleştirici modeli, mezhepsiz din dersi veya mezhepler üstü din dersi şeklinde yorumlayanlar vardır. Mezhepsiz din dersi şeklinde yorumlayanlar şöyle söylemektedirler: Kiliselerin etkisinde kalmaması gereken eğitim kurumları olan devlet okullarında -bu ülkede okullar genellikle kiliselere bağlıdır, bir kısmı devlet okuludur- din öğretimi, öğrencilerin bütününe cevap verecek nitelikte olmalıdır. Tarafsızlık ancak böyle sağlanabilir. Yani din dersinde, dinin özü, üzerinde ayrılık bulunmayan ilkeleri okutulmalı, mezheplerle ilgili ayrıntılara girilmemelidir. Modeli, mezhepler üstü din dersi olarak değerlendirenlere göre ise, her mezhepten öğrenci bir arada ders görmeli, fakat mezhepler arası farklar silinmemeli, görmezlikten gelinmemelidir. Mezhepler tanıtılarak, inceleme konusu yapılarak birbirine yaklaştırılmalıdır. Onların aynı, bir tek dinin, inançla yaşanışından doğan anlayış farklılıkları olduğu vurgulanmalıdır. Böylece dinin bütünlüğü de korunmuş olur. Çoğulcu modele göre, din dersi toplumun bir aynası olmalıdır. Yani bu ders, her mezhebi olduğu gibi her türlü dini, dünya görüşünü ve ahlâk anlayışını da öğretim konusu yapmalıdır. Toplumsal gerçeğe uygun olan budur (Frör, 1975).).

Günümüzde müslüman işçilerin, özellikle Türklerin, Hristiyan Avrupa ülkelerinde yoğun biçimde yerleşmeleri ve ailelerini de yanlarına almaları sonucu, bu ülkelerin okullarında, bir yabancılar eğitimi problemi ortaya çıkmıştır. Eğitim Fakültelerinde ve Program Geliştirme Enstitülerinde konu artan bir önemle ele alınmaktadır. Kültür karşılaşması içinde din farklılığı en önemli, en ince noktadır. Ülkeler kendi yasalarına göre soruna farklı çözümler getirmişlerdir. Almanya'da konu derinliğine araştırılmakta, uzun vadeli çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca uluslararası bilimsel toplantılar düzenlenmektedir. 1982 ve 1985 yıllarında yapılmış olan iki bilimsel toplantı, "Kültür Karşılaşması, Türkler-Almanlar, müslümanlar-Hristiyanlar" (Kulturbegegnung in Schule und Studium, Turken-Deutsche, Muslime-Christen) adını taşımıştır. Toplantılara sunulan bildiriler birer kitap halinde basılmıştır. Toplantıların yöneticisi, uzun zamandır kültürlararası bir eğitimin imkânı üzerinde yoğun çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Teolog Johannes Lähnemann, kitaba yazdığı önsözde, bu alanda yaptıklarını ve yapmak istediklerini anlatırken, şunları ifade etmiştir:

"Bu zamana kadar Hristiyan-İslâm ilişkilerini ele alan ve yabancılar eğitimini işleyen birçok toplantı yapıldı. Fakat bu defaki, her iki alanın ilgilerini bir araya getiren ilk bilimsel toplantı olmuştur. Toplantıdan elde ettiğimiz en önemli sonuç, dinlerin ve kültürlerin bir arada yaşamasını, yaşantımızı zenginleş-

tirecek, ufkumuzu genişletecek bir imkân olarak farketmiş olmamızdır. Dinlerin birbirine karşı değil, aksine -bütün farklılıklarına rağmen- bir Allah'a inanmaktan kaynaklanacak bir dostluğa ve samimiyete aracı olacak şekilde yanyana yaşamalarına, çocuklarımızın ve bizim, yerli ve yabancı hepimizin ihtiyacı vardır."

Johannes Lähnemann, 1985 yılındaki toplantı hakkında da şunları belirtmiştir:

"1985 yılında, Almanya'da ve Batı Berlin'de her 10 okul çocuğundan birinin müslüman olacağı hesaplanmıştır. Sınıflarında % 30 dan 40 a kadar veya daha fazla müslüman öğrenci bulunan okullar olacaktır. Bu sayıların ardında, Almanya'da sosyal bünyeyi ve öğretim sistemini bütünüyle değiştirebilecek bir gelişme gizlidir. Şimdiden bir yanda okullardaki yaşantıda çaresizlik, öğretmen yetiştirmede yetersizlik, yabancı kültüre karşı peşin hükümler, diğer yanda anlaşma için pratik çareler ve fikirlerin çokluğu yer almakta, bunlarda da geniş çapta programsızlık hüküm sürmektedir.

Pedagoglar, teologlar, din bilimciler ve sosyal bilimciler, politikacılar ve okul uygulayıcıları birlikte şunu soruyorlar: Acaba sadece karşılıklı içe kapanma ve yeni düşmanlıklar geliştirme tehlikelerine giden yol mu vardır? Yoksa birbirini tanımak, anlamak, birbirine saygı göstermek, karşılıklı kendi geleneklerini geliştirmek ve korumak için ortaklaşa izlenecek başka bir yol da var mıdır?"

İngiltere'den bir deneme

İngiltere'de ise çok daha ileri bir uygulama denenmektedir. İngiltere'de okullar, farklı uygulamaları denemekte serbesttirler. Gerçi din öğretimi için devletin yönlendirmeleri ve resmi öğretim planları vardır. Fakat yine de öğretim kurumları ve öğretmenler farklı yöntemleri deneyebilirler. İngiltere'de pek çok okul, öncelikle ilkokullar, kiliselere ve ekseriyetle Anglikan kilisesine bağlıdır. Böyle okullarda din öğretimi kendiliğinden Anglikan özelliği taşımaktadır. Buna karşılık devlet okullarında din öğretimi, kiliselerden birinin veya mezheplerden birinin savunmasını yapamaz. Devlet okulları çocuklara nötr bir hristiyan inancı vermek veya hristiyanlığın yanısıra diğer dinleri de tanıtmak durumundadır. Fakat bugünkü durum bununla çözümlenmemektedir. Mezheplere bağlı Hristiyan okullarında da artık farklı kültürlere bağlı ailelerin çocukları öğrenim görmektedirler. "Bunların hepsine Anglikan özelliği verilmeli midir?" sorusu ortaya çıkmıştır. Bu soruya henüz ne öğretmenler ne okul idareleri ortak bir cevap verebilmiş değildirler. Fikir ayrılıkları aslında çok daha derinlere inen bir problemden kaynaklanmaktadır. Problem şudur: Din öğretimi mutlaka dini bir damga taşımalı mıdır? Yani Hristiyan okullarındaki din dersleri Hristiyan damgası taşımalı mıdır? Bu, son 15-20 yıldır İngiltere'de en çok tartışılan bir konudur. Tabii bunun yanısıra mezheplere bağımlı olan ve mezheplere bağımlı olmayan din dersleri arasında da bir zıtlaşma ortaya çıkmaktadır.

Almanya Federal Cumhuriyetinde, 1983 yılında yapılan "Kültür Karşılaşması Bilimsel Toplantısı"na bir bildiri veren John Shepherd (Religion in einen multikulturellen Schule-Enfahrungen aus England, Kultur-Begegnung in Schule und Studium içinde, s. 171-182) bu konuda şunları söylemiştir:

"Mezheplere bağımlı olan din dersi, hangi mezhebe bağımlı olursa olsun, öğrencilere, kendilerini hristiyan hissetmelerine göre ders vermektedir. Hristiyanlar arasında da liberaller ve pek az liberaller vardır. Fakat daha önemlisi okullardaki müslüman öğrencilerdir. Müslüman öğrencilerin çok sayıda bulunmaları halinde bir kültür karşılaşması söz konusudur. Özellikle kilise okulları içinde şöyle durumlarla karşılaşılabilir: 'Hristiyan din öğretmene göre, müslümanlar da kurtuluşa ermeleri gereken insanlardır. Kurtuluş ise ancak Hz. İsa'ya inanarak mümkündür. Kilise, müslümanlara da kurtuluş yolunu bildirmekle görevlidir. Okul, bu bildirinin yapılacağı yerlerden biridir ve en uygundur. Kiliselerin, kiliselere bağlı okullar yolu ile yüklenmiş olduğu sorumluluk, daima olduğu gibi çok yüküktür.' Bu sözler kilise içi tartışmalarda sıkça işitilen aşırı fikirlerdir. Benzer fikirler, biraz daha yumuşak ve diplomatik şekillerle başka türlü de ifade edilmektedir. O zaman şöyle söylenebilir: 'Hristiyan inancı, din dersinde diğer inançlarla karşılaştırmalı olarak verilebilir. Fakat diğer inançlar, nasılsalar öyle verilmelidir. Yani hurafe oldukları belirtilerek ve reddedilerek. Aksi halde hepimiz, meselâ, müslümanlar olurduk, değil mi?' Şüphesiz bunlar her zaman hatta 'arasına bile açıkça ifade edilen fikirler değildir, hiç bir zaman da yazılmamaktadırlar. Ayrıca pek çok öğretmen bunu, farkında olmayarak böyle kabul etmektedir. Uyarıldıklarında şoke olanlar vardır".

John Shepherd şu örneği vermiştir:

"Meseîâ, pek çok müslüman öğrencinin bulunduğu bir Londra okulunun yöneticisi şöyle anlatmıştır: Okulumuzda genel olarak her gün, bütün öğrencilerin katılması gereken "'bir dakika süre ile Rabbimize dua edelim' zamanı vardır ve şöyle başlar: —'Haydi hep birlikte, Ey babamız, sen...' " Böyle bir derste müslüman olan öğrenciler ne hissediler? Gerçi ben onların bu duruma üzüldüklerini haber veren bir etki almış değilim. Müslüman aileler, çocuklarını din dersinden alıkoyma hakkına sahip oldukları halde, bu haklarını hemen hiç kullanmamaktadırlar. Pek çok çocuklar okuldan çıktıktan sonra Kur'an kursuna gitmektedirler. Onlar muhtemelen okulun din dersinde ve duada işittiklerini tıpkı Hristiyan öğrenciler gibi, unutmaktadırlar. Genel olarak, bu türlü din dersi pek çok öğrenci için can sıkıcıdır ve pek sınırlı bir başarıya sahiptir. İşte asıl bu sebepten, yirmi yıldan beri din dersinin yeni bir şekli denenmektedir: Fenomenolojik din dersi."

John Shepherd'in ifadesi ile, fenomenolojik, yani mezheplere bağlı olmayan din dersi, bütün öğrencileri aynı derse alıyor. Dinlerin hepsi ayrıntılı olarak aynı derste öğretim konusu yapılıyor. Her öğrenci kendi dininin işlenmesine katkıda

bulunuyor. Bu ne müslümanların ve diğer din mensuplarının din değiştirmesini ne de hristiyan inancının kabulünü değil, herkesin kendi dininin farkında olmasını amaçlayan bir öğretimdir. Bu durum 1971 yılında Lancaster'de açıkça tartışılmış ve okul kayıtlarına da geçmiş bulunuyor (Paper 36, Religious Education in Secondary Scholls). Başlangıçta fenomenolojik din dersi gerektiği şekilde anlaşılmadı. Fakat okullarda, giderek artan sayıda yabancı işçi çocuklarının yer alması ile bu anlayış kuvvetle savunulmaya başlandı.

Dini sırf bilgi olarak, antidogmatik biçimde öğretmek "soğuk" bir öğretim olarak nitelendirilmektedir. Böyle bir öğretimde din, insanlık tarihi içinde herhangi bir olay şeklinde hafife alınabilmektedir. Buna karşılık mezheplere bağlı olmayan fenomenolojik din öğretimi denemesi, müminlerin duygu dünyasına girmeyi, onların düşünce biçimini izlemeyi, yaşama biçimlerini alabildiğince farketmeyi gerektirmektedir. Fenomenolojik din dersi henüz ideal gelişmesine ulaşmış değildir, fakat geliştirilmektedir. Bu derste öğrenciler başlangıçta, hiç eleştiride bulunmaksızın birbirlerinin dinlerini öğrenmektedirler. Tabii dinlerin yanısıra kültürler de karşılıklı olarak tanınmaktadır. İleri sınıflarda karşılaştırma ve eleştirilerle derinlemesine öğretim de mümkün olmaktadır. Böyle bir imkân, her din mensubu için kendi dini ve kültürü açısından uyarıcı rol oynamaktadır ki, mezheplere bağlı din dersinde buna hiç bir zaman erişilemez. Ayrıca böyle bir imkân hem İngiliz çocuklarla etnik ayrılıklar arasındaki karşılıklı içe kapanmayı önleyebilmekte hem de onların kendi aralarındaki yanlış anlamaları ve peşin fikirleri ortadan kaldırabilmektedir.

İngiltere'de müslüman çocuklar, saat 15.00 veya 16.00 ya kadar okuldadırlar. Okuldan sonra ikişer saat de Kur'an kurslarına gitmektedirler. Okuldaki din dersi, kabulden çok sabır gerektirmektedir. Kur'an kurslarının sert havası da bir dezavantajdır --Londra merkez camisinin imamı bu durumu bizzat itiraf etmiştir--. Bir çözüm bulmak için müslüman cemaatinden bir grup sözcü, İslâm dini derslerinin de devlet ve kilise okullarında yapılması için müracaat etmiştir. Bir fikre göre, program dışı din dersleri öne sürülmüştür. Fakat müslüman veliler ve öğrenciler genellikle, diğer öğrencilerden farklı olarak, derse daha erken başlanılmasını veya daha geç paydos edilmesini besinsememişlerdir. Öğretmenler de böyle ayrı bir saatte ders yapmayı hoş karşılamayınca, müslüman öğrencilerin, diğer öğrencilerle aynı saatte ders görmeleri üzerinde birleşilmiştir.

Fenomenolojik açıdan, velilerin, öğrencilerin ve öğretmenlerin istekleri bütünüyle desteklenmek durumundadır. Eğer müslüman öğrenciler için ayrı okullar şartı bulunmuyorsa, karşılıklı anlayış, tolerans ve saygı içinde yapılacak ortak din dersinin değeri öyle büyüktür ki, onun mahzurları katlanılmaya değerdir. Mahzurlar her din için daima aynı büyüklükte olacaktır. Farklı kültür mensuplarının birlikte yaşamalarının sonuçları açısından, fenomenolojik din derslerinin başarısı çok önemlidir. Böyle uygulamalar yapan okulların öğretmenlerinden şöyle ifadeler işitilebilmektedir:

"Biz görüyoruz ki, İslâm, öğrencilerimizin önemli bir bölümünün inancıdır. Biz onları, inançları ile gurur duymaları, onun üzerinde konuşmaları, yazmaları, başkalarına kendi müslümanca yaşayışlarını anlatmaları için cesaretlendiriyoruz, tıpkı bizim de onlara Hıristiyan inancı hakkında bilgi verdiğimiz gibi. Böylece karşılıklı olarak inançlarımızı değerlendiriyoruz, üzerinde birleştiğimiz birçok şey buluyoruz. Buna rağmen biz bir Anglikan okuluyuz."

Branşları birleştirme ihtiyacı ve din dersi

Branşların birleştirilmesi, yeni öğretimde giderek artan bir önem kazanmaktadır. Günümüz dünyasının karmaşık sorunları, artık birbirinden bağımsız öğretim dalları ile çözülemez hale gelmiş, bilim dalları arasındaki sınırlar yumuşamıştır.

Branşları birleştirecek ders, geleneksel branş derslerinin varlığına dayanacaktır, yani onları ortadan kaldırmayacak, onları tamamlayacaktır. Branşlardan biri olarak din dersi de bu çalışmaya katılacaktır. Böyle bir çalışma, din dersinin öğretim amaçlarına diğerlerinininkinden daha yakındır. Çünkü din dersi, diğer derslerini meşgul olduğu farklı alanların sonuçlarını, İslâm dininin dünya görüşü açısından değerlendirmek gibi, özel bir imkâna kavuşacaktır.

Branşların bütünleştirilmesinde iki model öne sürülebilmektedir: 1— Mevcut derslerin birinin yönetiminde hareket edilerek, diğer derslerin alanlarına taşacak şekilde, ortak bir konu üzerinde çalışmak. Her defasında ayrı bir dersten hareket edileceğinden, din dersi de sıraya dahil olacaktır. Yani o da sırası gelince yönetimi üstlenecektir. 2— Ayrı ayrı derslerin yetkisini aşan bir konudan hareket edilerek branşların hepsini birlikte çalıştırmak. Yönetim bu konunun temsilcisince üstlenilir, her ders açıklamalara katılır. Din dersi her iki uygulamaya da rahatlıkla katılabilir. Çünkü o, kavrayıcı fikirler bakımından zengindir. Böylece konuları belli derslerle, konuları aşan projeler, uygun bir ilişki içinde birbirlerine yardım ederler. Ders dışı faaliyetlerde, okul içi ve okullar arası faaliyetlerde böyle denemelerde bulunulabilir.

5.1.8. Din Dersinde Öğrenci

Öğrencilerin din dersine tavır alışları ve öğretmenin tutumu ile ilgili yerli ve yabancı araştırmaların yanısıra kişisel görgü ve tecrübeler de bulunmaktadır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu türlü deneysel araştırmaların sonuçları, öğretime sadece onun da kişisel, bağımsız incelemelerde bulunması, öğrencilerini tanıyarak tutum ve davranış geliştirmesi için bir temel teşkil edebilir, ona bir anlayış ve yorum örneği verebilir, fakat daha öteye gidemez, gitmemelidir. Çünkü her okul ve her sınıf ayrı bir bütündür ve hiç bir inceleme, ne kadar uygun görülürse görülsün, bütün okullara ve sınıflara genellenemez. Din dersi öğretmenin kişisel incelemesi, deneysel araştırmaların, anketlerin sonuçlarını her zaman doğ-

bulundurmaması gerekir. Öğretmenin bu durumu gözden uzak bulundurmaması gerekir.

Din derslerinin "isteğe bağlı" olarak uygulanmakta olduğu dönemden, 1976 yılında yapılan anket çalışmasının sonuçlarına göre, Türkiye genelinde öğretmenlerin kanaati, öğrencilerin Din Bilgisi dersine ilgilerinin % 30 oranında çok yüksek, % 55 oranında iyi ve orta derecede olduğu şeklinde idi. Pek az ilgi belirtilenlerin oranı % 13 olarak bulunmuştu. "Pek az ilgi" ile "başarıda güçlük" (% 3) belirten öğretmenler bu duruma sebep olarak birinci derecede "isteğe bağlılık" şartının keyfi şekilde yorumlanmasını göstermişlerdi. Bu durumun düzeltilmesinin yanı sıra ders konularının günlük hayattaki anlam ve değerinin belirlenmesini, müfredatın lise öğrencisinin seviyesine uygun biçimde geliştirilmesini, hizmet-içi eğitim çalışmaları ile öğretmenlerin yeniliklerden haberdar edilmesini, işlenecek konular hakkında öğrencilerin de fikirlerinin alınmasını gerekli gördüklerini belirtmişlerdir.

Lise çağındaki öğrencilerin, üzerinde konuşulmasını en çok istedikleri konular, insanın varlık sebebi ve vazifeleri, dinin özünün ne olduğu, manevi hayatın ve inanmanın değeri, dua, bugünün Türkiye'sinde ve dünyada dinin durumu, mevcut ideolojilerle dinin durumu, demokrasi, Cumhuriyet, Anayasa ve laiklik konuları ile İslâm dininin prensiplerinin karşılaştırılması, faiz, kaza, kader, mezhep vb. dir. Dikkat edilirse, bu konuların, din dersinin kendine has konularından olduğu görülebilmektedir. Öğrenciler, eğer, kendileri yetkili olsa, bu dersi, bugün yaşayan bütün dinleri, yaşanış şekilleri ile ve İslâm dini ile kıyaslayarak öğreteceklerini söylemişlerdir. Ayrıca "Kur'an-ı Kerim'i Türkçe anlamı ile okutmak" ve "dersi ilgi çekici biçime sokmak" şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

1982 Anayasası ile din dersinin Müslüman öğrencilere mecburi hale getirilmesinden sonra yapılan anketlerde, isteğe bağlılıktan kaynaklanan sorunlara artık rastalanılmamıştır. Fakat diğer sorunların benzerleri devam etmektedir. 1986 yılında İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin, Ankara liselerinde yaptıkları araştırmalardan şöyle sonuçlar alınmıştır (Adnan Gencel-Mustafa Bayrak, Din Öğretimi Dergisi 8—9 s. 105): Öğrenciler din dersini çoğunluk olarak (367 kişiden 257 si) çok gerekli gördüklerini söylemişlerdir. Diğerleri ise (367 den 110 u) dersin gerekliliğini vurgulamışlar, fakat yetersiz olduğunu, yetersizliğinden dolayı, sadece sınıf geçmek için çalışılan bir ders muameleleri gördüğünü belirtmiş ve şu ifadeleri kullanmışlardır: "Ders kitapları nedense gençlere yönelik, onların bu çağda karşılaştıkları problemlerin çözümünü içerecek bir özellik taşımamaktadır." "Yabancı dinler konusu, ihtiyaca uygun şekilde işlenmemiştir. Bunlar günümüzde yaşayan şekillerinden ziyade tarih içindeki şekilleri ile anlatılmaktadır."

Araştırmacılar, öğrencilerden aldıkları cevapları değerlendirdikten sonra sonucu şöyle özetlemişlerdir:

"Genelde öğrencilerin problemleri yaradılış konusunda yoğunluk kazanmaktadır. Çeşitli derslerde aldıkları bilgilerin din bilgileri ile çeliştiğini, bu çelişmenin kendilerini çıkmaza soktuğunu da belirten öğrenciler, bu hususa çare bulunmasını istemektedirler. Onların bir türlü tam cevap alamadıklarını ifade ettikleri konular, Ahiret Hayatı, ruhlar, ölüm, kader, vb. dir. Derslerin işleniş biçimi ile ilgili olarak soru-cevap ve sohbeti tercih ettiklerini belirten gençler, kişisel fikirlerine saygı duyulmasını, "benim dediğim doğru" diyen, "benim gibi düşünmüyor" diye öğrenciye kin güden, kendi deyimleri ile "takan" öğretmenlerden nefret ettiklerini ifade etmişlerdir. Derslerin hedefine ulaşması için, uygulamaya yer verilmesini, camiye gidilemiyorsa, yaparak gösterilemiyorsa, hiç değilse çizilerek, video veya slaytlarla gösterilmesini teklif etmişlerdir.

Öğretmenlerin dersleri günlük hayatla bağdaştırarak anlatmasını isteyen gençler, verilecek örneklerin çağın gerçeklerine ve yeni gelişmelere uygun olmasını istemişlerdir. Derslerde kalıp bilgilerden ve davranış biçimlerinden çok açıklama ve yorumların verilmesini arzu ettiklerini belirtmişlerdir. Derslerin çeşitli hikâyelerle süslenmesi, İslâm tarihinden zevkli bilgiler aktarılması, kendileri daha çok uzayla ilgilendikleri için, bunlarla ilgili yeniliklerin derslerde malzeme olarak kullanılması, özellikle orta okul öğrencilerinin istekleridir. Öğrenciler, öğretmenlerin genel kültür bakımından yeterli olmalarına, kendileri ile iyi ilişkiler kurup problemleriyle ilgilenmelerine, temiz, bakımlı ve şık giyinen kişiler olmalarına önem verdiklerini de belirtmişlerdir.

Öyle görünmektedir ki, gençlerin Allah tasavvurları ne bir ilahiyatçının ne de sade bir müslümanınkiyle aynıdır. Onların din anlayışı için de aynı şey söylenebilir. Bu yüzden bunalım içinde olanlar vardır. İnanmak ve kabul etmek için, arayış içindedirler. Her şeyi öğrenmek, bunun için de yardım görmek istemektedirler".

1987 yılında, fakültemizin son sınıf öğrencileri öğretmenlik uygulaması yapmak için Ankara'nın 20 ayrı lise ve orta okuluna dağılmışlardı. Ders dinlediler, ders anlattılar, okulun idari işlerinde çalıştılar, üç hafta süreyle. Bu aday öğretmenler, kendi anlattıkları derslerde öğrencilerin yazılı değerlendirmesini almak istediler. Öğrenciler bunu seve seve yaptılar. Onların ifadeleri bizi bize tanıtmak, eksiklerimizi hatırlatmak bakımından çok yararlı oldu. İfadeler genellikle olumluydu ve bazıları şöyleydi:

"Ders anlatışınız oldukça güzel. Konuları açık olarak anlatıyorsunuz, konunun derinliklerine iniyorsunuz. Bu da bizim anlamamıza yardımcı oluyor. Çeşitli hikâyeler anlatmanız bizim sıkılmamızı önüyor. 80 dakika boyunca (blok dersler yapılıyor) hiç sıkılmadık. Öğrencilerinize iyi davranıyorsunuz. Güleryüzlü birisiniz. Bizimle arkadaş gibisiniz. Bu yönünüzle öğrencilerle iyi anlaşırıyorsunuz. Öğretmenlik hayatında başarılar..."

"Ders öğretmeni öğrencilere yakın, bir ağabey gibi davranıyor. Ders sırasında herkesi sırayla kaldırıyor, herkesle ince bir şekilde ilgileniyor, sorular soruyor. Öğrencilerin sorularını yanıtlıyor. Ders sırasında herkese karşı saygılı. Ders anlatırken el hareketleri olumlu. Tatlı sözlü ve sinirini yenen bir kişi. Derslerinde başarılar dilerim."

Bazı sınıflarda, öğrenciler, kendileriyle yaptığımız sohbette, genellikle mevcut durumda, din derslerinin sıkıcı geçtiğini söylediler. Öğretmen, ders kitabının dışına çıkmaktan çekiniyor; onu yüzünden okutmakla dersin işlendiğini kabul ediyor, geri kalan zamanda öğrencilere sure ezberletiyormuş. Onlar da ezberden pek hoşlanmadıkları için başarısız oluyorlar ve dolayısıyla düşük not alıyorlarmış. Öğrenciler, merak ettikleri pek çok konu olduğunu, fakat öğretmenin bu soruları geçiştirdiğini, kendilerini anlamadığını, kişisel hatıralarını anlatarak vakit öldürdüğünü üzüntü ile ifade ettiler.

Genel olarak dünyada, din dersleri, öğrencilerin ilgilerini çekmek bakımından diğer derslerden geri kalmaktadır. Düzenli ibadetlere karşı öğrenciler pek ilgili değildirler. Zaten yaşlarının gereği olarak onlar, büyüklerin topluluğundan uzak durmak eğilimindedirler. Öğrencilerle yapılmış anketler ve sohbetler şu sonucu vermiştir: Gençler çoğunlukla açık görüşlere ve objektif bilgilere ilgi duymaktadırlar. Onlar eleştirici bir bakış açısından yanadırlar. Bazen sırf huzursuz etmek, müşkül durumda bırakmak için soru sorarlar. Fakat çoğu zaman samimiyetle ve beklentilerinin ifadesi olarak soru sorarlar, eleştirirler, tartışırlar. Her iki durumun varlığının da hesaba katılması gereklidir.

Bir yabancı din eğitimcisi, din dersi ile ilgili olarak mevcut durumu şöyle belirtmiştir: "Din dersi, sevilme sırasında, okuldaki derslerin en sonunda gelmektedir. Sevilmeyen dersler arasında da adı sıkça geçmektedir. Bu durum 1903 ten beri böyle devam etmektedir. Öğrencilerin muhteva ile ilgili beklentileri açısından başta, günlük yaşantıdan kaynaklanan sorunları karşılamak üzere inancın yorumlanması gelmektedir (hayati yardım). Bu konuda mezheplere ait sınırlı görüşlerden çok dini-dünya görüşlerinin tartışması istenmektedir. Tarih ve dogmatik bilgi isteği daha sonra gelmektedir. Din dersi genellikle öğrencinin yaşadığı hayatla pek az ilgili oluşu yönünden eleştirilmektedir. Buna karşılık öğrenciye pek çok zihinsel yük yüklemektedir. Liselerin din derslerindeki seviye düşüklüğü iddiası da ağırlık taşımaktadır. Bu çağ öğrencilerinin ilgisini çekecek şekilde daha farklı bir yaklaşımla konularını ele alması bir ihtiyaçtır. Otoriter din dersi öğretmeni tipi bugün artık gözle farkedilecek derecede azalmıştır. Buna karşılık onlar bugün genellikle kendine güvensiz olmuşlardır. Öğrenciler de din dersi öğretmenine güven duymamaktadırlar. Gerçi o iyi niyetlidir, fakat pedagojik ve didaktik yetenekler bakımından diğer öğretmenlerin gerisindedir ve disiplini sağlamada güçlük çekmektedir. Şu ilgi çekici yargıya varılmaktadır ki, din dersi öğretmenleri modernleşmeyi istemektedirler, fakat modernleşmemektedirler. Ekseriya bir konuş-

mayı sürdürebilecek yeterlilikte bir kabiliyet de gösterememektedirler. Onlar için "can sıkıcı", "uyutucu" nun yanısıra "aynı şeylerin sürekli tekrarı" "önceden programlanmış görüşlerle yetinme" gibi terimler kullanılmaktadır. Din dersi öğretmeni, öğrencinin anlaşılabilir direnişleri ile karşılaştığında, hemen dışardan etkiler düşünülür, fakat bunların öğrencilerin kendi aralarındaki gurupların etkinliği olarak da düşünülmesi gereklidir. Öğrenciler, din dersi öğretmenin, mesleğinin adamı, uzman olmasını arzu etmektedirler. O, bilimce yeterli olmalı, dersine iyi hazırlanmalıdır. Kendisine rahatlıkla soru yöneltilebilmelidir ve o fikrini seviyeli bir biçimde açıkça ifade edebilmelidir. Aynı zamanda dinlemeyi bilmeli, uygunsuz fikirler karşısında hoşgörülü davranabilmeli, bu arada kendi kişisel görüşünün ağırlığını taşımalıdır. Öğretmen sınıfa kendini kabul ettirebilmeli, fakat öğrencilerin özgürlüğünü ve kişisel faaliyetlerini teşvik edecek bir anlayışı da korumalıdır. Öğrenciler öğretmenle konuşup tartışmaya konuların seçimine ve dersin planlanmasına katkıda bulunmaya heveslidirler."

5.1.9. Din Dersi Öğretmeni

İlk Durum

Yeni mektepler ilk açıldığında sayıları çok azdı. Onlar için öğretmen yetişirecek özel kurumlar da yoktu. Mekteplere başlangıçta medrese ve tekke müderrislerinden, asker ve memur aydınlardan öğretmenler tayin edilmiş, bunun yanısıra öğretmen okulları (Darümuallimin) da açılmıştır. Okul sayısı hızlı olarak arttığı, öğretmen okulları bu açığı kapayamadığı için, dışardan öğretmene uzun süre ihtiyaç olmuştur. Yetiştirme biçimleri çok farklı olan bu öğretmenler arasında birliği sağlamak çok güçtü. Medrese çıkışlı olanlar din derslerini okutuyorlar, asker ve memur öğretmenler dil, edebiyat, tarih gibi dersleri, doktor, baytar ve eczacılar da fen derslerini okutuyorlardı. Medrese çıkışlılar, batı kültürüne ve müsbet bilimlere uyum sağlayamıyor, sivil ve asker diğer öğretmenler de eski kültür açısından eksik yetiştiklerinden onlarla bağdaşamıyorlardı. Öğrenciler ise hangisine ne değer vermeleri gerektiğine karar vermekte güçlük çekiyordu. Temel eğitimde, sübyan mekteplerinde, öğretim imam ve müezzinlerin elinde devam ediyordu. Bu geçiş döneminde öğretmenler kıyasıya eleştirilmiştir. Ziya Paşa ve Namık Kemal eleştirenlerin ileri gelenlerindedir. Onlar, öğretmenlerin yetersizliğini, çocukların onbeş yaşına geldiği halde iki satır yazı yazamadıklarını, gazete bile okuyamadıklarını dile getirmişlerdir. Çünkü öğretmenlerin çoğu medreseyi bitirmekte başarısız kalarak ara sınıftan ayrılmış, harekesiz yazıyı bile çıkaramayan, ilmi hali bile doğru dürüst okutamayan kişilerdir. Bu durumun devamını isteyen mutaasip kişiler, öğretim yönteminin ıslah edileceğini işittiklerinde, "evvelki gibi Elifba okutmayıp Frenkçe okutacaklarmış, Kur'an'ı kaldıracaklarmış, herkesi kâfir edeceklermiş..." demeye başlamaktadırlar (Akyüz, 1982, 130).

Selim Sabit Efendi, medrese yolu ile yeni mekteplerde başarılı olunamayışın sebeplerini araştırarak çözüm yolları getirmiş önemli eğitimcilerimizdendir. Se-

lim Sabit Efendi hem medresede okumuş hem Darümualliminden mezun olmuş hem Paris'te öğrenim görmüştür. O, özellikle ilköğretim ile ilgili olan görüşlerini "Usulü Cedid" adıyla "Rehnümayi Muallimin" isimli kitabında, örneklerle açıklamıştır. Ayrıca öğretmenlere şöyle tavsiyede bulunmuştur:

"Taassubu bırakalım, milletimizi yükseltmek için, dünyanın neresinde ne gibi yüce, değerli araçlar, yollar varsa yararlanalım. İlim memleketi olmaz. Nerede bir yararlı ilim varsa öğrenelim. Zaten "bilgi müslümanın kaybettiği şeydir, onu nerede bulursa alır" hadisi de böyle emretmiyor mu? Öyleyse öğretmen olunca, halktaki taassup fikrini bilgi ile kaldırmaya çalışmak sizin ikinci göreviniz olacaktır" (Akyüz, 1982, s. 141).

Muallim Cevdet, din dersi öğretmenlerinde görülen uyumsuzluğun kaynağını, medreselerdeki öğretim zihniyetine bağlamıştı. O, bu konudaki fikirlerini, Darümualliminin 70. yıldönümü dolayısıyla verdiği konferansta şöyle dile getirmişti:

"Fatih'in seviyesi asrının seviyesinden çok yüksekti... Fatih'in medresesinde, matematik, felsefe ve sonraki tabir ile müsbet ilimlere, şeriyat derecesinde yer ayırması, esasen kendisinin mühendis ve tabiat müdekkiki olduğu kadar eski çağ felsefesini okuyacak kadar yabancı dillere vakıf oluşundandır. Fakat çağdaşları onun düşüncelerini hazmedemedi. Hele Kanuni Süleyman'dan sonra edebiyatçılar, fıkıhçılar ve nakliyatçılar akliyyatçılara galebe etti. Tedrisatta matematik, fizik ve tarihi tabiiinin yeri sifıra indi. Fatih'in usullerinin kalkması, bizde tefekkür denilen hassayı talim ve terbiye aleyhine mahvetmiştir. Şu son asra kadar, kendi çabasıyla riyaziyyat ve tabiiyyat ile ilgilenenlerin nefretle karşılanması ve tefekkürün esasa aykırı telâkki edilmesine sebep işte bu metod meselesidir. Bakınız bir metod koskoca bir milleti ilim ve iktisaden nasıl düşürmüştür. Edebiyat ve şeriyat fenler ile muvazene bulmadıkça yükselmenin imkânı yoktur. Biz ise Fatih ve Kanuni'den sonra, üç asır kadar, fen bilgileri ve akılcılık düşmanı olarak yaşadık. Nakli bilgilere, tetkike lüzum görmeksizin esir olduk" (Muallim Cevdet, 1978, s. 72 vd.).

Öğretmenlik Cumhuriyet devrinde müstakil bir meslek haline gelmiştir. 22 Mart 1936 da Maarif Teşkilâtı ile ilgili kanununun 12. maddesinde "Maarif hizmetinde aslolan öğretmenliktir" denilmiştir.

Din dersi öğretmenliği 1948 yılında ilkokullara din dersleri konulması ile ayrı bir branş olarak öğretimdeki yerini almıştır. İlkokullardaki din öğretimi için ilk öğretmen okullarına din dersleri ve din öğretimi metodu dersi konulmuştur. İlkokullarda sınıf öğretmenliği esastır. Din derslerini de sınıf öğretmenleri okutur. Öğretmen okullarına ve orta dereceli okullara din dersi öğretmeni yetiştirmek üzere de İlahiyat Fakültesi (1949) ve Yüksek İslâm Enstitüleri (1959) açıl-

mıştır. Daha sonra bunlar buldukları yerlerdeki üniversitelere bağlanarak fakülte haline getirilmiştir. Din dersi öğretmenleri bu kurumlardan yetişmektedir.

Yeni Durum

Din dersi öğretmeni, devletin bir öğretim elemanıdır. Milli Eğitim Bakanlığının bir görevlisi veya onun denetiminde biri olarak, kendisini mevcut bir ilişkiler sistemi içinde bulur. Bu ilişkiler, öğrenciler, veliler, meslekdaşlar ile okul, devlet, cami arasındadır. Öğretmen okulda, kendisini bir kenara çekmeksizin, diğer branş öğretmenleri ile birlikte aktif olarak çalışmak ve bu arada kendi kişisel yerini almak durumundadır. Toplumun okuldan beklentileri farklı olduğu ve çoğu zaman da bunlar belirsiz hatta birbirine karşıt konular olduğu için din dersi öğretmeni de bu durumun farkında olacak ve onu gözönünde bulunduracaktır. Toplumda, okulda ve gençlikte meydana gelecek hızlı değişimler, öğretmenin faaliyetini kuvvetle etkiler. Öğretmen mümkün olduğu ölçüde bu etkileri kuşatabilmeli, duruma uyum sağlamakla birlikte onunla başa çıkmayı da başarabilmelidir. Çünkü taraflardan birine en küçük bir kayma tehlikeli olacaktır.

Öğretmen, görevlendirmeyi yapan ve denetim hakkı olan devletin denetimi altındadır. Ayrıca ders, dinin korunmasının ve savunulmasının bir aracı olarak da değerlendirildiğinden, -öğretmen ve yönetmelikler bunu resmen istemese de genel değerlendirme böyledir- öğretmen bu açıdan da denetim altındadır. Öğretmen hem devletin görevlisi hem branşının temsilcisi olarak her iki rolü birbiri ile bağdaştırmaya çalışacaktır. Bu demektir ki öğretmen açık bir tavır ortaya koyacak, kendisinden görüş istenildiğinde kanaatini samimi olarak belirtecektir. Öğretmenin inanılmaya değer oluşu, onun kişisel görüşünü içtenlikle ortaya koyabilmesine bağlıdır. Ancak böyle bir tutumla o, öğrencilerinin, kendisine benzemeğe özenecekleri bir kişilik örneği olabilir.

Her öğretmen olduğu gibi din dersi öğretmeni de bir eğitimcidir. Harcadığı çabanın boşa gitmemesi için onun da iç ve dış otoriteye ihtiyacı vardır. İç otorite, öğretmenin kendi kişiliğinden ve mesleğindeki yeterliliğinden kaynaklanır. Dış otorite ise, toplumun öğretmene tanıdığı değerden kaynaklanır. Modern okul sisteminde öğretmenin otorite sağlaması daha da güçleşmiştir. Çünkü eskinin aktif öğretmen-pasif öğrenci tipi yerini, her iki tarafın aktifliğine bırakmıştır. Bir başka deyişle, öğretmenin otoritesi direkt değil endirekt yoldan sağlanmak durumundadır. Toplumun hemen her kesiminde belirgin bir biçimde artan otorite kaybı, öğrenci-öğretmen ilişkisini de etkilemiştir. Fakat ders, öğretmenin otorisi olmadan mümkün değildir. Kaybolan otorite nasıl yerine konacaktır? Bu sorunun cevabı, meslekteki yeterliliktir. Yani alanda ihtisas, öğretim yeteneği, dersi ilgi çekici şekle sokacak hareketlilik, metod bilgisi, öğrencileri haklı değerlendirme, etkili konuşabilme, kendine güven, iç denge, duygusal sıhhat, kendine olduğu gibi başkalarına da değer verme vb. dir.

Süphesiz din dersi öğretmeni insanüstü biri değildir. Fazlalıkları ve noksanlıkları ile o da bir insandır. Onu önünde yere kapanılacak bir ruhani olarak gözlerinde büyütmezler. Fakat onun dürüst olmasını, bütün diğer branş öğretmenlerinden daha fazla beklerler. Açıkça konuşamayan, silik veya ikiyüzlü bir davranışı din dersi ile bağdaştıramazlar. Din dersi öğretmeni her yönden mükemmel birinci sınıf bir müslüman olmayabilir. O da müslümanlardan biridir ve öyle değerlendirilebilir. Yeterki samimi olsun.

Öğrencilerin, öğretmenden beklentileri ile ilgili araştırmalar ile insanı çocuktan itibaren inceleyen ve bu arada duyguca gelişme basamaklarını da belirleyen antropolojik araştırmalar din eğitimine önemli ipuçları vermiştir. Bunlara göre din duygusunun gelişmesi için mutlaka güç bulunan, kabiliyetli, metodlu, dindar eğitimcilerin temini şart değildir. Bir çocuğun, kendi varlığını ve varlığın bütünü soru yaparak ondaki anlamı bulma güdüsünü geliştirebilmek için, genellikle "birazcık yakıt" tan başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Bunu ise, bütün eksikliklerine rağmen, bu duyguyu tanıyan herkes sağlayabilir.

Din eğitimcilerinin din öğretmenlerine uyarısı genellikle şu yoldadır: Gençlerin din eğitimlerini yürütmek şunun için zorlaşmıştır ki, gençlerde esasen bu eğitime müsait duyguların ve sezgilerin bulunduğu unutuldu veya bu bulunuşa güven azaldı, hatta yok oldu. Gençlerin informel gruplara girmelerinin sebebi ise henüz yeterince keşfedilmedi. Ayrıca bu eğitim yerleri ve onların önemi hakkında gerekli araştırmalar yapılmadı. Genel olarak dünyada gençlerin ilkelik dindarlığına yönelişleri gözlenmektedir. Gençlerin bu kararları düşünerek verdiklerini söyleyecek durumda değiliz. Mezhepleşmeler, birlik kurmalar partilere benziyor ve bağlılarına bazı alanlarda belli çıkarlar veya oylar sağlıyor. Onların gençleri gerçek dindarlığa yönettikleri gözlenmemiş bulunuyor. Gençler ergeç sadeliğin, hür seçimin ve araştırmanın değerini farkedecek seviyeye ulaşmaktadırlar. Fakat duygu uyarımı için, düşünmenin değil, belli yaşantıların etkilemede öncelikleri olduğu bir gerçektir. Bu sebeple okuldaki öğretimin her iki imkanı bir araya getirmesi, yani gerçeği aramaya yönlentmek ve onu arayışı canlı tutmaya çalışmakla birlikte anlatma gücü ile gerçek yaşantıları nakletmek ve duyguları doyurmak, bütün bunları ailedeki, çevredeki, camideki dini yapıp etmeler ve âdetlerle bağlamaktır. Gerisi "hidayet" tir. Soru insanın kendisindedir, cevap dışarıdandır, kabul ise yine insanın içinde gerçekleşecektir.

Din dersi öğretmeni sadece branşının bir öğreticisi olarak değil, bir moral eğitimci olarak da değerlendirilir. Ondan öğrencilerle görüşmek için vakit ayırması, velilerle iyi ilişki içinde bulunması beklenir. Ayrıca öğrencilerin hayatlarını tehdit eden, suç, ceza, uzaklaştırma, tasdikname alma, intihar gibi konularda zamanında yardım edici davranışa hazır olması beklenir. Öğrencileri, karşılıklı güvene dayanan bir hava içinde tutmaya, birbirinden ayırmadan hepsini nasılsa öyle kabul etmeye özen göstermelidir.

İnsanın eğitimi ancak insanlar yolu ile mümkündür. İnsanın insana davranışı önemlidir. İnsanca davranış o kadar güçlü bir etkiye sahiptir ki, bu etki bazen dersin gücünü ve sınırlarını aşarak ona katılır ve onu tamamlar. Dersin dışında bazı ilişkiler de çok geniş imkânlarla sahiptir. Okul günleri, kol faaliyetleri, geziler vb. öğretmen-öğrenci-veli yakınlaşmasını sağlar, düzenli öğretimle başarısız olan bazı konuların kolayca başarılmasına aracı olabilir.

5.2. Okul Çeşitleri ve Din Dersi

Din dersi bütün okullar için geçerli, kanuni bir derstir. Temel eğitimde dersler, okulların bütünü için aynıdır, ortaktır. Ders saatleri ve muhtevaları da aynıdır. Bununla birlikte temel eğitimin ikinci basamağından itibaren (ortaokul) öğretimde, seçmeli dersler yolu ile az çok bir farklılaşma başlamaktadır. Orta-öğretim kurumlarında, doğrudan üniversiteye hazırlayan liselerle, hem mesleğe hem üniversiteye hazırlayan meslek liseleri yolu ile, hayatın farklı amaçlarına hizmet için farklılaşma belirginleşmektedir. Diğer branş derslerinin yanısıra acaba din dersinde de bu farklı amaçlara yönelik olmak üzere, muhtevada veya metotta bir farklılaşmaya gidilebilir mi? Böyle bir uygulamanın dayanağı olacak araştırma verilerine henüz sahip bulunmamaktayız. Mevcut uygulama, ortak bir müfredat üzerindedir. Ancak öğrencilerin derslerde, konuların işleniş sırasında sordukları sorular, öğretmenlerin bu okulların farklı amaçlarını bilmeleri ve buna göre hazırlanmış olmaları gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca öğrencilerin yaşlarına uygun gelişme basamaklarına göre hangi konuları almaya hazır oldukları, ilerdeki gelişmeleri için, hangi konuların ön hazırlığının yapılması gerektiği de araştırılmamış alanlarımızdandır. Bu eksikliği gidermeye doğru bir giriş olmak üzere, okul öncesi eğitimden başlamak üzere temel eğitimde ve ortaöğretimde din öğretimi açısından hangi imkanların bulunduğunu inceleyeceğiz.

5.2.1. Okul Öncesi Eğitimi

Okul öncesi çağında alınan eğitim sonucu edinilen yargılar, daha sonraki eğitim öğretime kıyasla o derece baskındır ki, onunla kıyas kabul etmez. Bu durum temel eğitimin okulun' geriye doğru bir uzantısı olması gerektiği anlamına alınmamalıdır. Bu dönemde ancak bir erken yardımdan söz edilebilir. Yani ilköğretimdeki amaca ve metoda bir hazırlık söz konusudur.

Okul öncesi eğitim iki şekilde mevcuttur. Birincisi ilköğretime yaklaşan iki sınıflı hazırlık dönemidir, bazen beş yaşındakiler için, ilkokulun birinci sınıfı ile birleştirilebilir. Bunlar ana sınıflarıdır. Daha önceki yaş çocuklarının alındığı yuvalar bakıma ağırlık vermeleri ile bu sınıflardan ayrılır. İlk üç yaş çocuğu bakıma ve gözetime muhtaçtır. 4—6 yaş çocuğu ise sözlü öğretime açık, fotoğraf makinesinin objektifi gibi, her gördüğünü alan ve kendine göre değerlendiren bir kabiliyete sahiptir.

Okul öncesi çocuğu eğer evinde yeterli bir kültür ortamı buluyorsa, kendisiyle ilgilenerek, sorunlarına cevap vererek olumlu yönde gelişmesine katkıda bulunabilecek kimseler arasında büyüyorsa, onun anaokuluna ihtiyaçı olmayacaktır. Fakat yetersiz bir ortamda, sokağın zararlı etkilerine karşı korumasız büyüyorsa, anaokulu bu çocuklar için kurtarıcı olabilir.

Okul öncesi eğitim, ev ve yuva ile okul arasında bir "geçiş dönemi"dir. Geçiş döneminde sözlü ğretim, oyunla ğretim ve okula hazırlık esastır. Burada ilkokulun ğretim muhtevasından bir Şey bulunması söz konusu değildir. Burada sadece, genel ğretim yeteneğini, bir başka deyişle, çocuğun öğrenme isteğini uyandırmak ve onu zihinsel faaliyete hazırlamak söz konusudur. Oynayarak, söyleşerek öğrenmede, boyama, kesme, katlama, yapıştırma, takıpıkarıp dizerek inşa etme, şarkı söyleme, küçük şiir ve tekerlemeleri kulaktan belleme, evcilik, oyunlar, masalları ve olayları anlatıp dinleme, taklit etme, temsil etme v.s. faaliyetlerde çok çeşitli imkânlar vardır.

Okul öncesi eğitimde, ilkokul sınıflarındakine benzer bir din dersi ve branş ğretmeni söz konusu olmamakla birlikte, orada, dolaylı yoldan da olsa din ile ilgili faaliyetlerin bulunmayacağı söylenemez. Konular belki bilinçli olarak mevcut değildir, fakat günlük yaşayışın içinde ve ismi ne olursa olsun her en her türlü faaliyetin muhtevasında din ile ilgili kavramlar mevcuttur. Bu mevcudiyet, öğretmenleri kendiliğinden din ile ilgili konulara çekmektedir. nce ana okullarının ğretim amaçlarından örnekler verelim, sonra bu amaçlara yönelik muhteva içinde dinle ilgili olanların nasıl yer alabileceğini göstermeye çalışalım. Okul öncesi öğretiminin amaçları, düzenli olarak Şöyle sıralanabilir:

- 1– Konuşmaya teşvik etme ve geliştirici konuşma eğitimi,
- 2– Sosyal davranışa, toplumsallaşmaya teşvik,
- 3– Düşünme ve sorma yeteneğini geliştirme,
- 4– Eşyaya ilgi uyandırma ve keşfederek öğrenmeye teşvik,
- 5– Anlatma kabiliyetini geliştirme ve kendini ifadeye teşvik,
- 6– Başarılı olma ve kabul edilme yolu ile kendine güveni teşvik.

Bu alışmalar gerçekleştirilirken, din eğitimi ile ilgili konular kendiliğinden doğacaktır. Çünkü ğretimin muhtevası, çocukların tecrübelerinden, yani onların içinde yaşadıkları çevreden ve dünyadan alınmaktadır. Aileden, sokaktan, diğer çocuklardan, bayramlardan, trafik olaylarından ve aynı zamanda Allah, yaradılış vb. kavramlarla ilgili yorumlardan oluşan çok yönlü bir muhtevadır bu. Öğrenciler, günah, cennet, cehennem gibi kavramlardan habersizler. Orucu, şeker Bayramını, Kurbanı, Kurban Bayramını bilirler. Ayrıca, kaynağını bilmedikleri dini hikyeleri naklederler. Bilgili ve bilinçli öğretmenler çocukların bu eğilimini rahatlıkla kanalize edebilirler. Onlara Kur'an-ı Kerim'den ve Peygamberimizin hayatından, anlayabilecekleri örnek hikyeleri anlatırlar. Boyama, temsil gibi faa-

liyette bayramlarla ilişki kurarlar. Şarkıların arasına küçük, söylenmesi kolay ilâhileri katarlar. Bunlar yapılırken, dinden gelen görgü ve terbiye çocuklara verilirken dikkat edilecek nokta, gerçeklerin, çocukları sıkmadan, ne mübalağalı ne küçültücü, sade ve duygulu bir dille anlatılmasıdır.

Okul öncesi eğitimde, ailelerle işbirliği esastır. Ortak çalışmalar, özel konuşmalar kaçınılmazdır. Dinle ilgili olarak velilerin de öğretmenlerin de tek başlarına çözemeyecekleri konular vardır. Meselâ bir anne, çocuğunu etkileyebilmek için ona demiştir ki: --Annenin sözünü dinlemezsen Allah seni sevmez.! Çocuk sormuştur: --Allah beni sevmezse ne olur? Anne çaresiz kalmış öğretmenden yardım istemiştir. Başka bir çocuğu da etkileyebilmek için büyük annesi, Allah'ın tavanda olduğunu, oradan kendisinin ne yaptığını gördüğünü söylemiştir. Küçük çocukta dengesizlikler başlamış ve öğretmenin yardımı ile bir ruh doktorunun tavsiyeleri alınmıştır.

Öğretmenler, okul öncesinde, genellikle serbest konuşmalarda, konuların din alanına kaydığını söylemektedirler: --Allah nerededir? --O bizi görüyorsa biz O'nu niçin göremiyoruz? --Ama biz O'nu görmek istiyoruz? --O'nun evi nerededir acaba? --O'nun annesi babası kimdir? --Kiminle evlidir? --Çocukları var mıdır? --Yukarıdan iner mi? vb. Bir anne, çocuğunun, Allah'ı niçin görmüyoruz? sorusuna şu cevabı vermiştir: "Allah çok büyüktür, O'nun gözleri de büyüktür, hepimizi görebilir. Biz ise O'na göre çok küçüğüz, gözlerimiz de küçüktür, bunun için O'nu göremeyiz!" Çocuk bu cevabı yeterli bulmuştur. Öğretmenlerin ise bu seviyeyi aşabilecek dini formasyonları yoktur veya yetersizdir. Bir ana okulu müdiresi şöyle anlatmıştır: "--Çocuklardan birinin adı Hira'dır. Bu ismin anlamını herkes birbirine sorar. Okul doktoru bile bana sordu!" "Başka bir defasında da memurlar arasında bir hanımın adı "Mina" idi. Onun ismi için de aynı şey söz konusu olmuştu." Şüphesiz okul doktoru, müdire hanımın, "bile" demesine rağmen öğretmenlerden fazla bir dini kültüre sahip değildir. Müdire hanım sözlerine şunları da eklemiştir: "Daha önce İskenderun'da sekiz yıl bir anaokulunda çalışmışım. O okulda çoğunluk hristiyan çocuğu idi. Dini günlerde okula gelmezlerdi. Ertesi günü geldiklerinde ise, yaşadıkları olayları öyle heyecanla anlatırlardı ki öğretmenler şaşırırlardı. Bizim çocuklarımız için sadece yılbaşında okulda eğlenceler yapılmakta, hediyeler verilmektedir. Fakat bu dini bir gün değildir, dini bayramlarda ve kandil günlerinde bir şey yapılmamaktadır."

Federal Almanya'da, Türk çocuklarını Alman çocukları ile yakınlaştırmak için bir öğretmenin bize ulaşan şu davranışı örnektir: Alman öğretmeni sınıftaki Türk çocuklarına sormuştur: --Siz dini bayramlarınızda ne yersiniz? Çocuklar: --Şeker, tatlı ve kavurma demişlerdir. Öğretmen demiştir ki: -- Öyleyse siz de bayramlarınızda o yiyeceklerden getirin de arkadaşlarınıza onları tanıtır.

Öğretmenlik formasyonu, sosyalleştirme ve değişik öğrenim kademelerine göre eğitim-öğretim araştırmaları ve tecrübeleri ilerledikçe, ülkemizde de kendi şartlarımıza uygun, tatmin edici eğitimin gerçekleştirilebileceği umulabilir.

Din Eğitiminin Ne Zaman Başlaması Gerektiği İle İlgili Fikirler

Çocuklarda dini uyanmanın ne zaman belirdiği konusunda değişik fikirler bulunmaktadır. Bazı iyi gelişmiş çocuklar, bu duygu basamağına geldiklerini, soru-kları sorularla göstermektedirler. Çocukların çoğunluğu ise ana dillerinde öğ-rindikleri kelimeleri ve ifadeleri anlamaya çalışırken bu duygulara ulaşmaktadır-lar.

Bazı ruhbilimciler ve eğitimciler, erken çağda din ile ilgili bir eğitimi gerek-siz görürler. Bazıları ise din ile ilgili eğitim vermenin gıda vermeye benzemesi ge-rektiğini, onun doğumdan itibaren başlayabileceğini, ancak dozunun iyi ayarlan-ması gerektiğini söylerler. Birinci görüşün babası J.J. Rousseau sayılmaktadır. Bir Fransız düşünürü olan Rousseau'nun eğitimle ilgili, çok ilgi uyandırmış kiti-bının adı Emil'dir. Emil, J.J. Rousseau'nun hayali olarak yetiştirip terbiye ettiği çocuğun adıdır. Kendisi Emil'i toplumdan uzak, tabiatla başbaşa yetiştiriyordu. Ona eğitimi sırasında ne Allah'tan ne ruhtan ne dinden söz ediyordu. Diyordu ki, "Emil onbeş yaşına geldiği halde, hâlâ bir ruhu olduğundan haberi yoktur. O bu konularda konuşmayı gerektirecek bir soru sormamıştır." Rousseau'nun iddiasına göre Emil'in 18 yaşında da buna vakti olmayacaktır. Rousseau'nun bu görüşüne bağlananlar olduğu gibi karşı görüş geliştirenler de olmuştur. Çünkü Rousseau'nun Emil'i, toplumun dışında, kasıtlı olarak çevrenin etkilerinden uzak yetiştirilmiş bir çocuktur. Normal olarak bir aile, bir mahalle, bir okul, ga-zete, dergi, hatta sinema, tiyatro, televizyon vb. etkiler alanı içinde doğan ve bü-yüyen çocuğun, Allah ve ruh kavramlarını duymamasına imkân yoktur.

Kasıtlı olarak toplum hayatının dışında, çevrenin etkilerinden uzak yetiştirilmenin her zaman Rousseau'nun vardığı sonuca vordirmayacağını, başka so-nuçlar almanın da mümkün olduğunu bir başka eğitimci G. Girard "Ana Dilinde Düzenli Öğretim" isimli kitabında şöyle göstermiştir:

"Sintenis isminde bir genç adam genç ve güzel karısını kaybetmiştir. Geride henüz pek küçük bir oğlu kalmıştır. Bu acı ile hayata küsen Sintenis oğlunu alarak şehirden ayrılmış, bir küçük çiftlik evine taşınmıştır. Orada insanlardan uzak, ta-biatla başbaşa yaşamıştır. Sintenis'in inzivada büyüttüğü oğlu daha sonra şunları anlatmıştır:

– On yaşına geldiğim halde Allah adını ne işitmiş ne okumuştum. İşte bu eksiklik benim bir ihtiyacı şiddetle duymama sebep olmuştu. Var olan her şey-deki hareketli'iğin ve canlılığın güneşin eseri olduğunu sanıyordum. Bu parlak yıldı-z her gün doğuşundan batışına kadar gökyüzünü dolaşıyor, sayısız varlıklara sı-caklık ve ışık yayıyordu. Onun canlı olduğundan hiç şüphem yoktu. Bu konuda babama bir şey söylemiyordum. Bu benim sırrımdı. Her sabah güzel havalarda er-kenden kalkıp usulca bahçeye çıkıyor, gündüzün yıldızının doğuşunda hazır bu-lunuyordum. Böylece ona olan minnettarlığımı göstermek istiyordum. Daha son-

ra büyüyüp yetişkin olduğumda katıldığım gerçek ibadetlerden hiçbirinde, o zaman bu ayinde hissetmiş olduğum doğruluğu ve içtenliği hissetmemişimdir..."

Babası oğlunun sabahları erkenden dışarı çıkmalarından şüpheleniyor ve onu izliyor. Bir sabah diz çökmüş, ellerini göğe doğru uzatmış küçük putperesti, İlahına şükürünü sunarken hayretle yakalıyor... Girard diyor ki: "Çocuğu suni olarak toplumdaki uzak yetiştirmekle, onun inanmaktan ve tapınmaktan uzak kalacağı garanti edilemez. Bakım görmeyen duyguların körelmesi mümkün olduğu gibi sapması da mümkündür."

Bakım görmediğinde, doğruluk, iyilik, güzellik gibi duyguların da köreleceği tabiidir. Doğruluk duygusu insan olmanın özelliklerindedir. Geliştirilip işlenirse fazilet olur, fakat geliştirilip işlenmezse çıkarılığa dönüşüp yozlaşabilir. Girard normal ve toplum hayatı yaşayan çocuklarda Allah ve din ile ilgili kavramların oluşmasının kaçınılmaz olduğunu, bu uyarılma ile çocuklarda din duygusunun çok erken hatta doğru, iyi ve güzel duygularından önce uyandığını anlatmıştır.

Şimdi de çocukların toplum hayatı yaşamaları ve din öğrenmeleri sonucu sordukları Allah ve Din ile ilgili sorulardan örnekler görelim: (İlahiyat Fak. 1. sınıf öğrencilerinden derlenmiştir.)

"Çocukluğumda babaannemin ilahileri ile büyümüşüm. Bir gün babaanneme sormuştum:

- Allah nerededir babaanne?
- Her yerdedir oğlum, demişti, burda, sokakta, gökte, yerdedir.

Ben kafama sığdıramıyordum bu düşüncüyü. Birşeyleri görmek istiyordum. Ben çok küçük yaşlardan itibaren koyun otlatmakla vakit geçirirdim. Güneşe bakardım, gökyüzüne bakardım, yağmurda, karda hepsinde bir şeyler arardım. Allah güneşe benzer miydi acaba? Ama olamazdı, çünkü Allah her zaman her yerdedi, babaannem böyle söylemişti. Güneş ise akşamleyin gidiyordu."

"Köy çocuğu idim. Öğrendiğim şeylerin hepsi köyle ilgili idi. Ağabey ve ablalarımla Kur'an dersine giderdim, dualar ezberlerdim. Bunların dışında herhangi bir olayda "—Allah şöyle yapsın", "Allahını seversen" gibi deyimler duyardım. Bir de "Allah rahmet eylesin", "Allah affetsin" diyorlardı. Allah bunları nasıl yapıyordu? Arkadaşlarla bir araya geldiğimizde hep Allah hakkında soruları birbirimize sorardık. Tabi hiçbirimizde bu konuda bir şey bilemezdik."

"Çocukluğumdaki Allah inancı dedelerimin ve diğer büyüklerimin sözlerinden kaynaklanıyordu: Allah yaramazlık yapanı taş eder, fazla ağlayanı sevmez, gökyüzünden herkesi görür, vb! Bir gün arkadaşlarla toplu hırsızlık yapanları izledik. Birisi kaçarken ağaçtan düştü. Daha sonra mahallede dediler ki, Allah onu cezalandırmış, sevmez böyle yapılmasını! Korkular içerisinde düşündük Allah'ı"

Çocuklar Allah fikrini büyükler yolu ile kelimeler ve ifadeler şeklinde aldıkları sonra bunların yorumunu da yine büyüklerle birlikte yapmak istemektedirler. Şüphesiz çocukların bu açıklamaları nasıl anlayıp düşündükleri ve nasıl yorumladıkları konunun bir başka yanıdır. Bir genç şu hatırasını anlatmıştır:

"Allah çok büyüktür, diyorlardı. Ben maddi olarak, herhalde Allah'ın vücut yapısı bizimkinden çok farklıdır, belki bizim vücut yapımızın yüz, bin, milyon katıdır diye düşünüyor, böyle tasavvur ediyordum. Allah yeryüzündeki herşeyi kuşatır, diyorlardı. Ben Allah'ın yüz tane kolu olsa gene bizim mahalleyi kuşatamaz diyor, daha büyük olacağını düşünüyordum. Allah herşeyi görür, herşeyi işitir diyorlardı. Ben bu sözler karşılığında yine maddi olarak Allah'ın göz ve kulaklarının büyüklüğünü düşünüyordum."

Bu türlü maddi düşüncenin çocuğun manevi düşünce alanına geçmesinde bir engel oluşturmayacağı, çünkü bu düşünce biçiminin başlangıç için kaçınılmaz olduğu belirlenmiştir. Çocuk geliştikçe tabii olarak maddiden maneviye, somuttan soyuta geçecektir. Başlangıçta oyunla gerçek hayat çocuklar için ayrı değildir, aynıdır. Çocuklar geliştikçe oyunun gerçek olmadığını anlarlar, yine de oyun oynamaya devam ederler. Başlangıçta eşyalar da çocuklar için canlıdır. Gelişmeleri tamamlandıkça canlı ile cansız ayırt ederler, yine de oyunlarında eşyaları konuşturmaya devam ederler. Çocuklar masal dünyasını da gerçekten ayırt edebilmeyi öğrenmektedirler, yine de masaldan hoşlanmayı sürdürürler. Çocuklar dünya-ahiret, Allah insan benzerliğini de gelişmeleri tamamlandıkça çözeceklerdir.

Günahkârların cehenneme gideceğini büyüklerden duyan çocuklar, mezarlıkta mezarlara kulak verip acıdan inleyenlerin seslerini işitmeye çalışmışlar, çöken mezarların içine bakıp ölülerin yanıp yanmadığını araştırmışlardır. Ölüm olayı çocukları çok etkiler. Küçük yaşta yakınlarını kaybeden çocuklara "Allah sevdiğini erken alır, onlar cennettir" denir. Çocuklara bu durumda söylenebilecek bundan güzel söz yoktur. Küçük bir kız, bir çocuğun annesinin öldüğünü işitince kendi annesine şöyle sormuştur:

- Anneciğim ölü anne ne demek?
- Ölmüş, artık yürümeyen, konuşmayan bir kadın demek.
- Peki o zaman çocukları ne yapar?
- Şey, anne ölünce çocuklara ya babaları ya da teyzeleri bakar.
- Sen de bir gün ölü anne olacak mısın?
- Evet, ama buna daha zaman var.
- Çok, çok, çok zaman değil mi?
- Evet çocuğum.
- Senin ölmeni istemiyorum. Sen hep böyle yanımızda ol.
- Ben ölünceye kadar sen büyür kocaman olursun.

- Anneceğim, ya konuşan kısım, insanın içindeki konuşmalara ne olur?
- Bilmem bazıları diyor ki insan ölünce başka bir dünyaya gidip orada yaşar. Bazıları inanmıyor buna.
- Biz inanıyoruz değil mi? (Jersild, 1976, 50).

Bu ve benzeri konuşmalarla çocukların dünyasına cennet, cehennem, ahiret vb. anlamların girdiğini görüyoruz. Çocuklar bütün bunların başlangıçta maddi olarak düşünecek, gelişmeleri tamamlandıkça bilinen ve bilinmeyen arasındaki farklılığı çözebileceklerdir. Fakat bu kavramlar çocuğa hiç verilmemişse, çocuğun duyguları geliştirilmemiş, köreltilmişse, iptidailiğini koruyacak, belki istenmeyen yönde sapmalar da olacaktır. Tıpkı, doğru, iyi, güzel duygularının olduğu gibi, din duygusunun da eğitilmesi gerekmektedir. Tabiata uygun düşen, bu eğitimin zamanında verilmeye başlanmasıdır. Aksi halde çocuğun duygularından bazıları geliştirilmemiş, eksik bırakılmış olacaktır. Peki bu eğitimi nasıl yapacağız?

Prensip şudur: "Gıdayı çocuğa ver, acıktığı zaman ve hazmedeceği kadar. Çünkü insandaki can gıdasız kalırsa ölecektir. Din eğitimini de çocuğa ver, çocuk alabileceği ölçüde ve nazik aklının kaldırabileceği kadar". Bu konu ile ilgili yaygın dini tavsiye şöyledir: "İnsanlarla akıl seviyelerine göre konuşun." İnsanların bilgi seviyelerinin, yeni bilgilere hazır olma durumunun belirlenmesi için tecrübe ve araştırma gereklidir. Din duygusu, onu karşılayacak muhteva, o muhtevanın yaşlara göre veriliş biçimi ile ilgili alan araştırmalarımız yoktur. Şüphesiz değerli tecrübeler vardır. Fakat bunlar sistemleştirilmiş değildir, dağınıktır, yetenekli kişilerden derlenen denenerek genellenememiştir.

Din duygusunun işlenmesi ve karşılanması bakımından çağlar arasında en zoru ve en önemlisi şüphesiz duygunun uyandığını gösteren ilk soruların geldiği çağdır, yani okul öncesi çağdır. Soruların geçiştirilmemesi, ciddiye alınarak doğru, fakat sade ve tek anlamlı kelimelerle cevaplandırılması ilke olarak kabul edilmelidir. Çocuğu adam yerine saymayarak basit veya mübalağalı davranışlar ve ifadeler bütünü ile yanlıştır. Çocuklar adamdırlar, sadece cüsseleri küçüktür ve tecrübeleri azdır.

Dikkat edilmesi gereken ince nokta şudur: Çocuğa sorduğu kadar cevap verilecektir. O sordu diye bilgi yağmuruna tutulmayacaktır. Erken verilen bilgilerin çocukların ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, ele alınması gereken ayrı konudur. Çok bilgi ile veya anlayamayacakları ifadelerle çocuğa yüklenmek, ona hiç cevap vermemek veya yalan yanlış cevaplarla geçiştirmek gibi olumsuz etki yapmaktadır. Kısa ve ince geçişlerle çocuğun tabii gelişmesine yardımcı olmak esastır. Soruların yerinde tesbit edilmesi, cevapların ne ve nasıl olması gerektiği ile ilgili teorilerin geliştirilmesi bir ihtiyaçtır.

Üç nokta, okul öncesi çağı eğitiminde önemlidir. Bunlardan birincisi, anne baba veya onların yerini tutan yakın kişilerle olumlu, sevgiye dayalı bir ilişkidir. Bu sevgi ve güvenden, yakın kişilerin verici, bilici, öğretici ve affedici, her türlü yardıma hazır sıfatlarından, bu sıfatların gerçek sahibi Yüce Tanrı fikrine geçmek mümkün olabilecektir. İkincisi, çocuklara çok yavaş olarak, küçük duaların, şükür cümlelerinin ve ilâhilerin belletilmesidir. Üçüncüsü de yine anne baba veya onların yerini tutan kişilerin davranışlarında çocuğun, din duygusunu, kutsal hissetmesidir. Çocuk nasıl üzüntüyü ağlayan, üzülen kişilerin yüzlerinde görüp, hissedip öğreniyorsa, onların dua ve ibadet ederken ki yüzlerinde de dini duyguyu, yüce tanrıya yönelişi, kutsalı görecektir, duyacak ve öğrenecektir.

Çocuklar camide veya evde, büyüklerin yanında, onların hareketlerini taklit ederken, yüzlerindeki ve davranışlarındaki ciddiyeti, saygıyı ve başkallığı fark edeceklerdir. Eğer onlar böyle bir tecrübeyi yakın çevrelerinden almamış olurlarsa, okulda verilecek en iyi teorik ders bile bu eksikliği yerine koymaya yetmeyecektir. Okulun vereceği, Peygamberin hayatı, dini hikâyeler, tarihi bilgiler vb. ancak var olması gereken bu temel tecrübelerle dayandırılabilir. Duygular doğuştandır, fakat gelişmeleri ve beslenmeleri dışarıdadır. "Sevgi verasetle geçer" denir. Fakat sevginin yönlendirilmesi ve eğitilmesi gerekir. Bebeği ile oynayan bir küçük kız çocuğunun annesini taklit etmesi ile bakım iç-güdüsunü geliştirilmesi ve insan sevgisine hazırlanması gibi, ibadette de taklitten duyguya geçecektir. Büyüklerin iyilik, doğruluk, temizlik ve yardımseverlik ile ilgili davranışları da başlangıçta çocuklar tarafından hep taklit edilir. Bu hareketler giderek benimsenir ve onların kendi duyguları haline gelir. Öyle ki çocuklar büyüklerden aldıkları ölçü ile büyükleri tenkit etmeye başlarlar. Değerlerin korunması, insanlığın ilerlemesi ve yücelmesi için bu kaçınılmazdır.

İbadet terbiyesinde temrinlerin çok uzun tutulmaması önemlidir. Temrinlerin uzaması çocuğu usandırmakta, duygularının gelişmesini engellemektedir. Böyle bir tutum din duygusu için bir tehlikedir. Din çocuk için sevimsizleşebilir. Çocukluğunda bıkkınlık getirmiş olarak yetişkin olan birisi ise dini yapıp etmelere ve ibadetlere küçümseyerek bakabilmektedir.

5.2.2. İlkokul

İlkokul, herkes için mecburi olan, hayata hazırlayıcı bir temel eğitim kurumudur. Burada yeteneklerin keşfedilmesi ve teşvik edilmesi söz konusudur. Çocuklar ilkokula geldiklerinde, sosyal çevre ve aile tarafından çoktan şekillendirilmişlerdir. Din ile ilgili olarak da durum aynıdır. Dinden söz etmemeye özellikle çalışılmış veya pek olumlu olmayan bir tavırla söz edilmiş ailelerde bile pek farklılık görülmez. Genellikle gerçekle hurafe, sihirle ideoloji birbiriyle karışık. Toplumca kutlanan bayramlar dışında, Müslümanlığa ilgili davranış biçimleri ve bunlarla ilgili doğru bir anlayış gelişmemiştir. Çocukların din konusundaki kelime

dağarcıkları da bu görgü ve tecrübelerine paralel olarak fakirdir, zengin olanlar pek azdır. Bu nedenle ilkokullardaki din eğitimi ve öğretimi, daha sonraki gelişmeler açısından önemlidir. Bu durum gözönünde tutularak, ilkokullar için öğretim amaçlarında şunların göz önünde tutulması gerekecektir:

1— Çocuklarda hayata bakış geliştirme, onlara insan olmanın temel tecrübelerini yaşatma, bu tecrübeleri anlatma ve ifade etme yeteneğini kazandırma. Mesela korunma, güvenme, yardım etme, sevme, sevinme, sevindirme, hayret etme, hayran olma, korkma, korkutma, hastalık, suç işleme, terkedilme, çaresizlik, savaş, ölüm vs. kavramlar ve bunları anlatacak olaylar, daha sonraki konuların anlaşılmasında temel olacak, düşünce unsurlarını sağlayacaktır.

2— Dinle ilgili yaşantıları farketme, sorma ve ifade etme yeteneğini teşvik etme ve geliştirme. Müslüman inancına ve davranış biçimine, özüne uygun olarak, basitleştirmeden ve mübalağaya kaçmadan yaklaşabilme, girebilme. Bu konularda konuşma eğitimi verme.

3— Günlük olaylar üzerinde düşünmeyi, onlarla dini tecrübeler arasında ilişki kurarak sonuçlar çıkarabilmeyi, sorular sorup cevaplar alarak konuşabilmeyi teşvik etme.

4— Toplum yaşayışına, dini-milli-ahlâki bütün değerleri kavramaya ve yaşamaya, taklit ve temsil ederek, konuşarak ve soru sorarak hazırlama.

Bu dönem çocuklarına din dersi verilirken aşırı idealist davranmamaya çalışmak önemlidir. "Müslüman temizdir", "Müslüman çalışkandır", "Müslüman dürüsttür", "Müslüman sözünde durur" vb. ilerde hayal kırıklığına sebep olabilir. Çocuklar nasıl olsa bu dünyada ve bugünün gerçekleri içinde yaşamaktadırlar. Bugün için ondaki gerçekleri göremiyorlarsa yarın mutlaka göreceklerdir. Onları bir hayal dünyasına değil, gerçekçi bir dünyaya hazırlamak esastır. Bütün diğer dinlerin mensuplarında olduğu gibi dinler ideale yaklaşılmamasını tavsiye etmesine rağmen, insanlar uygunsuz davranışlarda bulunabilmektedirler. Müslümanlıkta ahlâk güzelliği dinin kendisi sayılmasına rağmen, müslümanlar içinde de yalan söyleyenler, çalanlar, temiz olmayanlar, tembeller, sözünde durmayanlar vs. vardır. Bunların olmaması gerekir, fakat olduğu bir gerçektir. Çocuklarda özellikle ilk üç sınıftan sonra başlayan tenkitçi bakış geliştirilmek durumundadır. Çocuklar Kur'an-ı Kerim'in öğütlediği davranış esasları ile onun yaşanan hayattaki değişik tezahürlerini karşılaştırmaya, eleştirmeye, anlamaya alıştırılacaklardır. Aksi halde onlar, ilerde, zihinsel olarak öğrendikleri ile hayatta karşılaştıkları olayları bağdaştıramayınca, şaşırabilirler, sarsılabilirler.

İnsanın ihtiyaçları ve zayıf yanları ile bunların başkaları tarafından nasıl olumsuz yönde kullanılabildiğinin örnekleri, günlük olaylar, gazeteler vb. yollarla

izlenebilir, işlenebilir. Böyle bir değerlendirme, bu olaylar hiç yokmuş gibi öğretim yapılmasından daha yararlı olacaktır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'in kendisinde de misaller, hikâyeler vardır. Bunların öğrencilerle birlikte okunması ve anlaşıl-maya çalışılması denenebilir. Böyle bir deneme, Kur'an-ı Kerim'in anlatım biçimi olan sembollerle tasavvur ettirme, "mecaz" sanatını farketmek ve ona alışmak bakımından önemlidir.

Bir müslüman için çok önemli olan, Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama işinin ilk basamağı ilkökulda oluşturulabilir. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan dünya ile bugünün dünyasının karşılaştırılması ve aralarında nasıl bir yaklaşımın kurulacağı anlatılmaya başlanması için ilkökul çağı çok müsaittir. Çünkü bu çağ çocukları son derece hayret edilecek bir biçimde felsefi kafaya sahiptirler. Bu ciddiyete bir çok insan bir daha hiç sahip olamayabilmektedir.

İlkokul döneminde ayrıca, İslâm dininin, her gün uygulanabilecek, pratik bilgilerini kazandırmak ve bunları, okulun uygulamasına verilecek en yakın meşcit ve camide veya uygulama için gerekli eşyanın yerleştirilebileceği herhangi bir köşede, birlikte yaparak ve yaşatarak öğretmek gerekecektir. Manevi değerlerin, selâmlaşma, hatır sorma, misafir karşılama, komşuluk, arkadaşlık vb. Türk-İslam görgü kurallarının verilmesi ile çocukların sosyalleştirilmesine katkıda bulunulacaktır. Buradan Türk-İslam kültürü ve medeniyeti tarihine geçilerek, bu medeniyetin yetiştirdiği milli-dini kahramanlardan örnekler verilmesi, çocukların şahsiyet kazanmasından çok olumlu rol oynayabilir.

İbadetlerde en çok okunan dua ve sureler, değişik amaçlarla da okunabilecek şekilde, yeni Türk harfleri ile yazılmış orijinal metinden, öğretmenin rehberliği ve ses bantlarının yardımı ile göz ve kulağı birlikte çalıştırarak öğrenilecek ve bellenecektir. Bu türlü çalışma, Kur'an-ı Kerim'i anlamadan okumanın da ibadet sayılması geleneğine, kişisel ve toplu ibadetlere hazırlanma ihtiyacına cevap vermek bakımından önemlidir. Fakat bu çalışmanın yanı sıra onlara, dince asıl değeri olan okumanın, anlayarak okuma olduğu telkin edilecek, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercüme ve tefsirlerine alışmalarına yardımcı olunacaktır. Ezberlenen kalıp duaların yanısıra çocukların, içlerinden geldiği gibi dua etmeye alıştırmaları önemlidir. Belli vesileler ile öğretmen ve öğrenci birlikte, içlerinden geldiği gibi, sesli veya sessiz dua edebilirler. Bu alışkanlık, sofraya duası, sabah ve akşam duaları, yola çıkarken, imtihana giderken, hastalık ve felâket karşısında, arkadaşların ve ülkenin iyiliği için vs. şeklinde farklılaştırılabilirse ilerde dua ihtiyacı duyan bir yetişkin olarak, kimseye muhtaç olmamalarına, hurafelere sapmamalarına yardım edebilir.

İlkokul çağı çocuklarının taklide meyli fazladır. abdest, namaz, oruca başlama, orucu bozma, sadaka, Kelime-i Şahadet gibi İslâmın şartlarının taklitle ve tekrarla öğrenilecek yanları bu dönemde kolaylıkla işlenebilir. Eğer mümkünse

filimlerden, slaytlardan, göze ve kulağa hitabeden her türlü araçtan yararlanmak, bu çağ çocuklarında kalıcı izler bırakacaktır.

İlkokul öğretmenlerine bugün için bütün bunlar güç görünebilir. Fakat Türkiye gibi imkânları hızla değişen ve artan bir ülkede, bir yerden başlamak önemlidir, arkası gelecektir. İlgii ve merakı uyandırıp, çocukları soru sorar hale getirmek ve bu soruları canlı tutmak bile, daha sonraki eğitim-öğretim için önemli bir temel oluşturabilir.

5.2.3. Ortaokul

Ortaokul yakın zamana kadar ilkokulun üzerinde, ortaöğretimin birinci devresi olarak işlem görüyordu. Günümüzde bu devre ilkokula birleştirilmiş ve sekiz yıllık ilköğretimi oluşturmuştur. Artık ortaöğretim denince sadece liselerin anlaşılması gerekmektedir. Ancak uygulamada henüz yeni düzen yaygınlaştırılmamıştır. Beş yıllık ilkokullarla üç yıllık orta okullar, sekiz yıllık ilköğretim uygulamasının yanısıra varlığını sürdürmektedir.

Ortaokul, bir yandan ilkokulun devamı diğer yandan liseye geçiş yeridir. Öğrencilerin gelişme özellikleri de bu duruma uymaktadır. Ortaokulun ilk sınıflarında çocuklar, tıpkı ilkokuldaki gibi, Allah ile ilgili her bilgiyi ilgi ile dinler, eleştirisiz kabul ederler. Ancak onlar ilgi ile dinlemenin ve eleştirisiz kabul etmenin yanısıra, değişik dinlerin, inanç ve ibadet şekillerinin bulunduğunu da fark etmeye başlarlar. Artık her kavramı derinliğine araştırmak, her davranışın açıklamasını öğrenmek isterler, sürekli bilgi toplar, bilgileri düzene koyar, bir sonuca varmaya çalışırlar. Bilgi toplama ortaokulun son sınıflarına kadar sürer. Ortaokulun sonu ile lisenin başına rastlayan yaşlarda, çocuklar ayrı bir gelişme gösterir, ergenlik dönemine girerler. Ergenlik dönemi zihin gelişmesi bakımından herşeyi almaya hazır bir olgunluk demektir. Fakat daha önemli olan özellik, bu çağdaki zihin dağılımsıdır. Çocuklar hızla büyümekte ve beden gücü bakımından zirveye ulaşmaktadırlar. Güçlerini göstermek için hiçbir fırsatı kaçırmazlar. Sahip oldukları acı gücü henüz yeterince tanımadıkları için kontrolünü yapamazlar, kaba ve kırıcı hareketlerde bulunurlar. Sürekli azarlanırlar, eleştirilirler. Büyükler onların öğütlere kulak asmadıklarından şikâyet ederler. Çünkü bu çağ çocuğuna itaat zor gelir. Uygun olan eğitim yolu, dönemin özelliğine çocuğun dikkatini çekmektir.

Her yaş döneminde insan vücudunda ortaya çıkan yeni ve değişik kabiliyetler ve bunların ne olduğu üzerinde çocuklarla beraber konuşulabilir.

Pek aciz ve muhtaç olarak dünyaya gelen insan yavrusu, önce sesini kullanarak çevresi ile iletişime girmektedir. Ağlama şekline göre büyükler onun ne istediğini anlayabilirler. Daha sonra, konuşmayı öğrenip, emekleyip yürüdükçe ihtiyaçlarının bir kısmını kendi çabası ile karşılar hale gelir. Soru çağında büyükle-

rin bilgi birikiminden yararlanır, değişik kabiliyetlerini geliştirir, onları, daha üstün değerleri alacak hale getirir. Okula gidip okuma yazmayı başarınca dış dünyaya açılır, yeni bilgiler edinir, eski bildikleriyle onları kıyaslamaya başlar. Büyüyüp güçlendikçe şimdiye kadar hep büyüklerden kendisine doğru işleyen hizmeti ve yardımı artık geriye doğru da işletebilir hale gelir. O da büyükler için, yaşlıları için, kendilerinden küçükler için, kısacası başkaları için bir şeyler yapabilir. Bundan hoşlanır da. Çünkü büyüklere ne kadar çok yardım edebiliyorsa o kadar çok büyüdüğünü hissedecektir.

Çocukların beden gücü olarak zirveye ulaştıkları çağa yaramazlık ve haylazlık çağı da denir. İnsanın belli bir çağda beden gücü olarak zirveye ulaşmasının ne anlamı vardır acaba? Bu çağda bir amaca yönelik olarak hazırlanılmakta mıdır yoksa? İnsanın gücünden beklenen nedir? Çocuklar bu konuda düşündürülebilirler. Bir süre sonra her biri birer erkek ve kadın olacak olgunluğa ulaşacaklardır. Bu, anne veya baba olma yeteneğini kazanmak demektir. Bunun için güçlü olmak, gücünü düzenli kullanmayı öğrenmek gereklidir. Aksi halde, şimdi yapılan hatalar bir daha hiç düzeltilemeyebilir. İnsana verilen güç, onu yaratan tarafından tam zamanında verilmektedir. Tıpkı yürümek ve konuşmak gibi onun da geliştirilmesi, düzenlenmesi gereklidir. İnsana yaradılışının bir parçası olarak verilen güç, insana karşı değil, onun hizmetinde kullanılmak durumundadır. Böyle olursa o, aynı zamanda onu verenin yani yaratıcının hizmetinde kullanılmış olacaktır. Bu başarılabilsen, çocuklarda ilkel bir biçimde dışarı vuran güçler, belki kolaylıkla yardımseverliğe yönlendirilebilecektir. Kuvvete dayanılarak yapılacak birşeyler bulabilmek onlara sevinç verecektir. Cesaret, zoru başarmak, mahrumiyetlere isteyerek katlanmak onlar için birinci erdem olacaktır. Böylece güçlerini denerken aynı zamanda dini-ahlaki hayata bir geçiş sağlanacaktır. Bu ise din dersinin bundan önceki dönemde yaptıklarından ve bundan sonraki dönemde yapacaklarından kıyas kabul etmez derecede büyük bir kazanç olacaktır. Aksi olursa, çocukların gelişim özellikleri dikkate alınmaksızın zorlama yolunda ısrar edilirse, sisteme uymak o kadar zor gelecektir ki, büyüklerin emir ve yasalarını çiğnemek belki zevk verir hale gelecektir. Buna bağlı olarak Allah'ın emir ve yasaklarından kurtulmak için isyan eğilimi bile gelişebilir. Böyle bir tehlike göze alınmamalıdır.

5.2.4. Lise

Din öğretimi için en önemli çağ 14. yaştan sonraki çağdır. İnsan âkil-bâliğ olarak beden ve ruh bakımından olgunlaşıp da çocukluğundakinden apayrı bir yapıya ulaştınca, dünyayı başka gözlerle görmeye başlamaktadır. Sanki daha önce onu hiç görmemiştir. Şimdi çocukluğun oyun çağının geçtiğini, artık hayattaki gerçek rolünü oynamak üzere hazırlanması gerektiğini farketmektedir. Sahip olduğu güçlerle kendi ayakları üzerinde durmalıdır. Yürümesi gereken çizgiyi başkalarının çizmesinden hoşlanmaz. Bağımsızlığına düşkündür. Onun bu çabası gelişmesinin yolunda olduğunun bir işaretidir.

Bağımsızlığa düşkünlük din alanında da kendini gösterir. Küçükken, anne babasına ve yetişkinlere beslediği sınırsız inanç, onların dinini kendininki olarak benimsemesine yetmiştir. Şimdi ise artık kendi ailesinin ve başkalarının her türlü dünya görüşünün üzerinde düşünmek ihtiyacını duyar. Farketmiştir ki, dünya görüşü tek değildir, insanlar farklı görüşleri benimseyebilmektedirler. Kendisi için en doğru olanı bunlardan hangisi olabilir? Hayat görüşü arayışı ile genç, din ile, o zamana kadar hiç ilgilenmediği derecede ilgilenir.

Amacı her türlü düşüncenin temeline yönelmek, en genel, en yüksek kavramların, fikirlerin anlaşılmasına çalışmak, birleşmiş, bütünleşmiş bir dünya ve hayat görüşüne varmaktır. Böyle bir faaliyet dinin dışında tamamlanamaz. Bu sebeple gencin dine ilgisi, şüphe olarak kendini gösterse bile, yine de ciddidir. Şüphelerden geçerek varacağı kararlar, artık bir daha asla sarsılmayacak şekilde sağlam olacaktır.

Akil bâliğ olan genç insanda uyanan bedensel duyguların, bütün varlığında oluşturduğu huzursuzluk da onu kendi varlığı üzerinde yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Psikologlar varlık ve oluş üzerinde düşünmenin ilk başladığı 3—4 yaşlara "birinci kriz dönemi" demişlerdir. Varlık ve oluş üzerinde yeniden düşünmenin başladığı ilk gençliğe de "ikinci kriz dönemi" demişlerdir. Şimdi genci rahatsız eden konu, hayatın ortaya çıkışıdır. İçinde duyduğu huzursuzluk, bedeni ile ruhunun savaşı ona bu konuda bazı işaretler vermektedir. İlk kriz döneminde genellikle büyüklerden ciddi bir açıklama alamamış olduğu için şimdi artık onlara güvenmez, onlardan yardım istemez. Başının çaresine kendi bakmalıdır. Genç insan, direnmelere rağmen, bedenine yenik düşebildikçe, ruh üzerinde daha incelikte düşünür. Acaba ruhun bedene egemenliği gerçek midir? Hep böyle mi olmalıdır? Genç insan da her normal insan gibi irade hürriyetini kullanmayı ister. Bir yandan ahlâk kurallarını tanımayarak kendi isteğine göre yaşamayı düşünür, bir yandan da eğer böyle yaparsa bu defa da içindeki dürtülere teslim olacağını farkeder. Bu yolun sonunda ise hem ahlâksızlık hem dinsizlik vardır. İrade hürriyeti ve sorumluluk problemi kendisini şiddetle hissettirir.

Eğer genç, çocukluk döneminde uygun bir din eğitimi almışsa, şimdi ondan büyük ölçüde yardım görecektir. İbadetleri bu dönemde daha içtendir, çösküldür. Bedeninde ve ruhunda mücadele ettiği huzursuzlukla ancak Tanrı'nın yardımı ile başa çıkabileceğini hisseder. Böylece bir süre için ihmal ettiği emir ve yasaklara sığınır, onları yeniden kullanmaya başlar. Bu çağda duygularını ve dürtülerini dinin de yardımı ile kontrol altına alabilen genç, artık onun gerçekliğini den şüphe etmeyecektir.

Bazı ipuçları daha vardır ki, gençliğin dine yönelmesinin sebebi olarak görülmektedir. Genç insanın önünde açıldığını söylediğimiz yeni dünya, onun çocukluğunda hayal ettiğiinden temelden farklıdır. Bu dünya, bütün kusurlarına

rağmen gerçek dünyadır. Fakat çocukluktaki ideallerden vazgeçmek kolay değildir. Yetişkinlerin dünyasının mükemmelliğine olan inancı sarsılmıştır ama onu mükemmelleştirme ideali sarsılmamıştır. Mükemmelliği o kendisi gerçekleştirmelidir. Böylece büyük planlar kurar ve dünyayı islah edecek biri olur. Doğru, iyi, güzel gibi mükemmellik idealleri onu din ile ilişkiye yöneltir. Gerçek nedir? İyi nedir? Güzel nedir? Allah nedir? soruları gencin ruhunu doldurur. Eğer bu alanlarda şimdye kadar aldığı kültür, şimdi kendi düşünceleri ile bütünleşerek sorularına cevap vermesine yardım edebilirse, genç kendisini yücelmiş hissedecektir. Aksi olursa, dış etkilerle daha da büyüyen bir belirsizlik meydana gelir, genç yeniden, çocukluğunda olduğu gibi, eleştirmeksizin başkalarının hükümlerine bağlanacaktır. Bir farkla ki, onları artık kendi kararları olarak kabul edecektir.

Dinin gençlere duygu, bilgi ve fikir olarak, gerçek büyüklüğe, ideal olarak duydukları heyecanlara uygun seviyede verilebilmesi lâzımdır. Ancak böyle olursa din eğitimi değerleri gencin ruhuna sarsılmayacak sağlamlıkta yerleştirebilir ve onu eğilimlere karşı koruyabilir.

5.2.5. Meslek Liseleri

Bu öğretim kurumlarının ek amacı, hem doğrudan mesleğe hem yüksek meslek öğretimine aracı olmaktır. Bu nedenle burada teori ile pratik, kültür dersleri ile meslek dersleri ve yabancı dil, dengeli bir biçimde birbirini tamamlamak durumundadır. Hedef, "düşünen iş adamı" olarak simgelenebilir. Bu hedefin, her derste olduğu gibi, din dersinde de gözden uzak tutulmaması gerekecektir. Öğrencileri, hayata yaklaşmaya, uygulamaya ve bu yolla derinleşmeye yöneltmek amacı ile, soru sormaya teşvik etmek, ilgilerini çeken ve ilgilerini çekmesi gereken konular üzerinde konuşup tartışmaya, o konularla Kur'an-ı Kerim metinleri arasında temas kurmaya alıştırmak önem taşır.

Klasik liseler daha yaygın olduğu, bu nedenle nisbeten belli çevrenin çocuklarını bir araya getirdiği halde, meslek liseleri, daha değişik çevrelerin çocuklarını bir araya getirmektedir. Bu nedenle mezheplere ilgi bu okullarda daha belirgin olabilir. Din dersi öğretmeni, farklı dini yorumları ve uygulamaları inkâr eden, yok sayan bir tavır takınmayacak, onlardan birini diğerine tercih etmeyecek, aksine bu yorum ve uygulamaları kuşatan bir tavır takınacaktır, takınmak zorundadır.

Konuları mezheplere göre ayrı ayrı incelemek eğitim politikasına uymaz. Bunun yerine konular üzerinde, günün problemleri doğrultusunda derinleşmek, farklı yorumlar üzerinde öğrencilerle bir düzen içinde tartışmak uygun olabilir. Hiçbir öğrenci, kendisinin ve ailesinin, belli bir inancı ve uygulayışı seçmiş olmasından dolayı mahcup edilmemeli, onun da kimseyi mahcup etmesine izin verilmemelidir. Ortak esaslarda birleşerek ayrıntıları öğrenmek gençlerin mesleklerde

ve içinde yaşadıkları toplumda mevcut gerçekleri kabullenmeleri ve insan oluşun sorumluluklarının bilincine vardırımları bakımından önemlidir. İnsanlar arasındaki yorum farkını hiçe indirmek, onların hepsi aynı mezhepten olsalar bile mümkün değildir, bu bilinecektir. Her mezhep ve yorum, insan tabiatının ve onun algıladığı gerçeğin bir tezahürüdür. İnanış, davranış ve tutumlar, bu çerçeve içinde değerlendirilirse, onlardan her biri İslâm dininin birlik ve bütünlüğü içindeki yerini alabilir. Bu yöndeki bir tutum, meslek okulu öğrencisinin pratik düşüncesine daha uygundur. Çünkü o, öğrendiği bilginin, uzak gelecekte çok bugün için sağlayacağı değeri hesabedecektir.

5.2.6. Özel Eğitim Okulları

Özel eğitim okullarında, genel eğitim okullarını izleyecek kapasitesi olmayan, özürlü çocuklara ve gençlere öğrenim verilmektedir. Zihinsel özürlüler, öğrenme güçlüğü olanlar, körler ve görme özürlüler, sağırlar ve güç işitenler, bedensel özürlüler ve konuşma özürlüler bunlar arasındadır.

Bazı denemeler, özürlü çocukların genel eğitim okullarına bir dereceye kadar uyum sağlayabildiğini göstermiş bulunmaktadır. Bu denemeler bir yandan onların dış dünyaya alışmaları, diğer yandan sağlamların onlara uyum sağlaması bakımından bir imkândır.

Özel eğitim okullarında din dersinin, bu okulların özelliklerine uygun olarak yetişmiş öğretmenler tarafından verilmesi en uygun yoldur. Çünkü ancak böyle olursa, din öğretimi, bu okullardaki öğretimin bütünlüğü içinde yerini alabilir ve görevini yapabilir.

Bu okullarda din dersinin amacı, din öğretiminin genel amacı ile şüphesiz aynı olacaktır. Ancak onun, özürlü öğrencilerin imkânları ölçüsünde gerçekleştirilebileceği göz önüne alınacaktır. Soyut kavramlara dayalı ayrıntılar ve sistematik temellendirmeler burada yer alamayacaktır. Dini tasavvurların, günlük yaşayışın içinde sürekli tekrarlanan tecrübelerle dayandırılması esastır. Yanlış anlaşılmanın önlenmesi için inanç ve somut yaşantılar birbirini tamamlamalıdır.

Aynı ilkeler öğretimin muhtevası için de sözkonusudur. Hareket noktası olarak hayat için en önemli olan ve hayata en yakın olan muhteva seçilmelidir. Öncelikle Peygamberin tanıtılması, en kolay hareketleri ile namaz, kısa dualar, birlikte söylenen ilâhiler, tekbir ve selâm, kutsal gün ve gecelerle bayramlar ve bunların kutlanma şekilleri vs.

Metod açısından da şu esaslar geçerlidir: Küçük adımlarla yürümek, tekrara, temrine, alışkanlık kazandırmaya önem vermek, yalnız ve toplu olarak yapılacakları farketmek. Sadece kısa bölümlere ayrılarak kademeli olarak verilebilecek metinler öğretmek. Öğrencilerin kabiliyetlerinin elverdiği derecede, göze veya ku-

lağa hitabeden araçları, öncelikle renkli diyapozitifleri, duvar panolarını kullanmak. Serbest oyunlar, temsiller, elle yapılacak faaliyetler, boyama, çizme, kesme, yapıştırma, evcilik oyunu, gölge oyunu, ifade edebilme, müzik aletleri çalma, şarkı söyleme v.b. uygulamalar.

Meslek okulunda bu tür öğrenci özellikle tehlike altındadır. Onun istikbalini gözetmek bütün öğretim elemanlarına, aynı zamanda din öğretimine düşen bir görevdir.

Din Öğretiminde Muhtemel Olumsuzluklar

Çok tekrar: Küçük yaştaki çocuklara ilgilerinin gelişmediği konularda, anlamaya hazır olmadıkları bir dille, ezberletilerek ve sık sık tekrarlatılarak öğretim, din alanında bıkkınlığa sebep olabilmektedir.

Düşünmeyi engelleme: Eleştirci düşüncenin geliştiği çağda, "günaha girersin" diyerek çocukları düşünmekten alıkoymak, dini, daha yeterince tanımadan reddetmeye yol açabildiği gibi, din hakkındaki düşüncelerinde çocukça kalmaya da yol açabilmektedir.

Kalıp bilgiler: Otoriterce verilen kalıp bilgiler, gençlerin, kendilerine yön verecek düşünceleri kendilerinin bulmalarını engellemektedir. Böylece "dini uyanış" değerlendirilmemiş, geniş anlayış, fikir zenginliği, rahat bir imana kavuşma gibi imkânlar kaçırılmış olmaktadır.

Din dili: Din bilgilerinin çarpım tablosu gibi ezberletilmesi, küçük yaşlarda, kelime zenginliği sağlaması bakımından yararlı olabilir. Fakat bu usulde devam ve ısrar edilirse, ezberlenen kelimelerin doğru anlaşılmasında, yanlış değerlendirilmesi tehlikesi vardır. Ayrıca karşılıklı konuşup anlaşabileceğimiz bir din dili de geliştiremez.

İhtiyaçları karşılama: Çocuğun, özellikle gençlerin fiziksel, duygusal, zihinsel ihtiyaçlarına yabancı gelen telkinler eğitimin amacına ters düşer. İhtiyaçları doyurmayan bir din eğitimi hem boşa giden bir çabadır, hem çocuğun ruhsal gelişimini zedeleyebilir. Muhteva seçimi günümüzde yeniden düşünülme durumundadır. Eskiden zaman azlığı veya anlayış eksikliği yüzünden bütünüyle ihmal edilmiş konular, artık verilebilir olmuştur. Önceleri ancak özet olarak değinilen bazı konular şimdi ayrıntıları ile işlenebilmektedir. Şimdiye kadar derinlemesine işlenmiş bazı konular ise şimdi ancak çok geniş bağbağlantılar içinde dikkate alınabiliyor. Mahalli bazı konular ise araştırılmak durumundadır.

Kültürü sınırlama: Din öğretimi büyük çapta ilk medeniyetlerin kültürü ile sınırlıdır. Bu kültürle ilgili bilgiler, çocuğun içinde yaşadığı kültürle karşılaştırılır.

malıdır. Böyle yapılmazsa bazı çocuklar Kur'an'ı çağdışı bulurken bazıları hep o özelliğinin sürdürülmesi gerektiğini savunur hale gelebilirler.

Metod: En önemli güçlük metod alanındadır. Soru şudur: Bugün için önem kazanan yeni konular, yorumlarla nasıl genişletilebilir? Bugün için başka alanlarca sahip çıkmış bazı konular, kısaltmalara rağmen, nasıl bütün içindeki yerlerini koruyabilirler? Hepsini birlikte genç insana nasıl yeniden ilgi çekici biçimde, duyguları ve eğilimleri zedelemeyen verilebilir?

Savunma: Şüphe, genç insanın gelişmesinin bir tezahürü olmanın dışında, dışarıdan gelen etkilerle de onu zor durumda bırakmaktadır. Kültürel ilişkiler, gazeteler, toplantılar, kitaplar ve diğer yayınlar, gençlerin içine şüphe tohumları bırakabilmektedir. Din dersinin savunmaya yer vermesi bir ihtiyaçtır. Fakat savunmanın şekli önemlidir. Doğrudan savunma yerine, fırsatlardan yararlanarak dolaylı savunma tercih edilmelidir. Öğrencilerin kendi iç güçlerini uyarmak ve hükmü onun kendisine verdimen zor fakat emin yoldur.

6. YAYGIN EĞİTİMDE DİN EĞİTİMİ

Örgün eğitimin yanısıra yaygın eğitimde de din kültürü, öğretim faaliyetlerinin bir unsurudur. Din konusunda kültürünü artırmak isteyenler için camilerde ve toplu ibadet yerlerinde vaazlar, düzenli Kur'an kursları, kitle iletişim araçları ile yapılan yayınlar, öğrenciler için camilerde açılan yaz kursları bunlardandır.

Toplumun din konularında aydınlatılması, din kültürü yönünden geliştirilmesi ve diğer din hizmetleri, bir Anayasa kuruluşu olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Anayasa'nın bu kuruluşla ilgili 136. maddesi şöyledir: "Genel idare içerisinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışmayı ve bütünlüşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir".

Camiler ve Kur'an Kursları Diyanet İşleri Başkanlığının uygulama yerleridir. Yaygın din öğretimi genel olarak vaizler, müftüler, imam-hatipler ve Kur'an kursu öğretmenleri tarafından gerçekleştirilir.

6.1. Vaaz ve Hitabet

Türkçeye Arapçadan geçmiş bir kelime olan vaaz, öğüt vermek, yapılan işlerin muhtemel sonuçlarını anlatarak uyarmak, inananların kalplerini yumuşatarak onları iyiliğe özendirme anlamındadır. Vaiz, vaaz veren kimse demektir.

Vaizlik, tarihi geçmişi olan eski bir meslektir. Hz. Peygambere, bir müslümanın nasıl davranması gerektiği ile ilgili sorular sorulurdu. Sahabeye da aynı şekilde sorular sorulmuştur. Bu sorulara cevap teşkil eden hadisler en çok tekrar edilenlerdir. Bunları öğrenmek için uzak ülkelerden gelenler olmuştur.

Öğrenmek ve öğretmek su içmek kadar gerekli bir faaliyet sayılmıştır.

Camilerde özellikle Perşembe günleri, "meviza" adlı halkı aydınlatıcı dersler verilmiştir. Mevizeler, müminlere Allah sevgisi ve korkusu aşıl原因an, onları iyiliğe teşvik eden, sade bir öğretim çeşidi olmuştur.

Camilerde ilk ders verenlere Kussâs denilmiştir. Kussâs'ın tekili Kass'tır. Kass önce ayakta durup Kur'an'dan âyetler okur, sonra oturarak cemaate öğütler verir.

Camilerde namazı kıldırmak ve Cuma günleri hutbeyi okumak başlangıçta, halifelerin ve onları temsil eden idarecilerin hakkı sayılmıştır. Abbasiler zamanından itibaren durum değişmiştir. Beytülmalde maaş alan imamlar tayin edilmeye başlanmıştır. (İslam An. Mescit Mad.). Böylece imamların siyasi mevkileri kalmayınca, uygulama yaygınlaşmış ve her camiye devamlı birer imam tayin edilmiştir. Hatiplik için de aynı durum olmuştur. Halifeler hutbe okumaz olunca, hitabet için de ayrı görevliler tayin edilmiştir. Ancak hatip daima halifenin temsilcisi olarak görev yaptığından siyasi özelliğini korumuştur. Küçük camilerde imam, hatip ve vaiz aynı kişi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de vaaz, öğüt ve tesirli sözle uyarmak anlamında kullanılmıştır:

"... Onlara öğüt ver, kendilerine tesirli sözler söyle."

4 (Nisa) 63

"Öğüt ver; doğrusu öğüt inananlara fayda verir."

51) Zariyat (55)

Ondokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başına kadar vaizler ve hatipler daima toplumun aydın kesiminden olmuşlardır. Yani onların eğitimi toplumun genel seviyesinden üstündür. Ayrıca eskiden toplumlar nisbeten bir örnek ve kapalı toplumlardı. Bu sebeple din görevlileri cemaatlerini yakından tanıyabilmişlerdir.

Günümüzün sürekli değişen ve giderek karmaşıklaşan şartlarında ise cemaatin bir örnekliği kalmamış, onu tanımak güçleşmiştir. Yeni durumu hazırlanmak bugünün kişisini ve toplumu anlayacak bilgileri edinip, uygun araç ve gereçlerle metodları kullanacak beceriyi kazanmak din görevlileri için daha ayrıntılı hazırlanmayı gerektirmektedir.

Türkiye'de önceleri İmam Hatip Liseleri mezunları, hatta belli bir kurstan geçen ilkököl mezunları vaizlik görevine atanırken, artık dini yüksek öğrenim görmeyenler vaiz ve hatip olamamaktadırlar. Hatta dini yüksek öğrenim görmüş olmak da yetmemektedir. Vaizler atamalardan önce yazılı ve sözlü ayrı sınavlardan geçirilmekte, ayrıca altı haftalık hizmet öncesi eğitim kursuna tabi tutulmaktadır.

Vaizlerin Görevleri

Diyanet İşleri Başkanlığının 1986 yılı kayıtlarına göre Türkiye genelinde 677 vaiz görev yapmaktadır. Vaizlere, toplumu din konusunda aydınlatmanın yanısıra bazı ek görevler de verilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının Taşra Teşkilatı Görev ve Çalışma yönergesinde bu görevler şöyle sıralanmaktadır:

1. Cami, mescit ve topluca ibadet yapılan yerlerde vaaz etmek,
2. Müftülükçe görevlendirildiğinde, ceza ve tevkif evleri, hastane, fabrika vb. yerlerde vaaz etmek,
3. İnşaat programlarının uygulanmasında görev almak,
4. Gerekliğinde Kur'an kursları ile meslekî tekâmül kurslarında ders vermek,
5. Görevlendirildiğinde, Müftülük Değerlendirme ve Sınav Kurulu üyeliği görevini yapmak,
6. Müftülükçe hazırlanacak vaaz ve hutbe çalışmalarında, dini soruların cevaplandırılmasında görev almak,
7. Çağrıldığı kurs ve seminerlere katılmak,
8. Gerekliğinde müftülüğe vekalet etmek,
9. Görevlendirildiğinde, denetleme ve soruşturma işlerini yapmak,
10. Müftülükçe düzenlenecek toplantılara katılmak,
11. Vaaz ettiği camilerde, hizmet bakımından tesbit ettikleri eksikliklerle ilgilenmek ve müftülüğe bildirmek,
12. Görevli bulunduğu bölgenin, dini, milli, ahlâki, sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapının özelliklerinden doğan fert ve toplum davranışları üzerinde incelemeler yapmak; inceleme sonuçlarını ve görülen aksaklıkların giderilmesi için görüş ve tekliflerini vaaz ve irşat Kurulu'nda görüşülmek üzere yazılı olarak müftülüğe bildirmek,
13. Müftülük kütüphanesinin kurulması, kitapların tasnifi ve kütüphanenin çalıştırılmasında müftüye yardımcı olmak,
14. Görev alanı ile ilgili konularda amirlerince verilen diğer işleri yapmak.

Vaaz ve Hitabet İle İlgili Araştırmalar

Vaaz ve hitabet alanında, ne yazık ki, yeterli alan araştırmasına sahip bulunmuyoruz. Yine de bir fikir verecek bazı basılmamış çalışmalar vardır. Bunlardan en eskileri Bekir Demirkol (Vaizlerin Genel durumu Üzerine Bir Deneme 1978) ile Eyüp Sanay'a (Vaazlarla Vaizlerin Cemaat Gözü İle Değerlendirilmesi) aittir. Çok yeni bir araştırma da, Hüseyin Zırh'ın yüksek lisans tezidir (Diyanet İşleri

Başkanlığına Bağlı Olarak Görev Yapan Vaizlerin Yetirlikleri ve Hizmet İçinde Yetiştirilmeleri 1987). Araştırmaların sonuçları benzerlik göstermektedir.

Vaizlerin yeterlikleri istenilen düzeyde değildir. Onlardan kendilerini yeterli bulanlar bile yeterli seviyesini ortanın biraz üzerine çıkarabilmişlerdir. Kendisini "tam" veya "oldukça" yeterli sayanlar azınlıkta olduğu gibi müftülerle müfettişlerin onların yeterliği ile ilgili kanaatleri "az" derecesinde bulunmuştur.

Bu araştırmanın sonuçlarına dayalı olarak geliştirilmiş önerilerden bazıları şöyledir:

1. Vaizler, bilgi, beceri ve tutum yönünden, kendilerine verilen görevleri yeterince yerine getirebilecek düzeyde bulunmamaktadırlar. Vaizlere, bu yeterliklerin çoğu, kısa süreli kurs ve seminerler yolu ile kazandırılabilir.
2. Vaiz yetiştirmede tek kaynak durumunda olan İlahiyat Fakültelerinin ders programları, bu ve benzeri araştırmaların sonuçlarına göre, yeniden gözden geçirilmeli, gerektiğinde bu fakültelerde vaizlik bölümleri açılmalıdır.
3. Vaizlerin birbiriyle etkileşimi sağlayıcı ve bilgi alışverişlerini kolaylaştırıcı mesleki toplantılar düzenlenmelidir.
4. Vaizlerin problemleri ve toplum üzerindeki etkilerini konu alan araştırmalar özellikle İlahiyat Fakültelerinde yapılmalıdır.

Vaizlerin kendilerini yeterli bulmamaları ile ilgili bulgu 1978 araştırmasında da bulunmuştu. Orada vaizlerin yetersizliklerini genellikle bilgice eksikliğe bağlayarak şöyle sıralamışlardır:

1. Planlı programlı bir vaaz tekniğinden yoksunluk,
2. Kaynak kitap azlığı,
3. Kütüphane yokluğu,
4. Fikir kaynaklarının yetersizliği,
5. Hizmet-içi eğitim kurslarının yetersizliği.

Hizmet-içi eğitimin yeniden düzenlenmesi üzerinde özellikle duran vaizler şu önerileri vurgulamışlardır:

1. Kurslar, akşam sohbetleri ve seminer çalışmaları ile günün daha çok saatini değerlendirilmelidir.
2. Kaynak kitaplar tanıtılmalı, bunların nasıl kullanılacağı, nasıl not tutulacağı ile ilgili tavsiyelerde bulunulmalıdır,

3. Her vaize bir vaaz konusu verilmeli, konular hocalarla birlikte belirlenmelidir. İkinci haftadan itibaren sınıf huzurunda vaazlar verilmeli, tenkidi yapılmalıdır. Tenkitler, dil, işleyiş, plan, kaynaklar, aktualite, topluma fayda açısından yapılabilir. Böylece sanat gücü, ilmi seviye ve tecrübe açısından bütün vaizler birbirlerinden yararlanmış olurlar.
4. Din alanında, lehte ve aleyhteki yeni yayınlar tanıtılmalı, bunlardan bazılarında bölümler okunarak üzerinde konuşulmalıdır.
5. Ekonomi, sosyal dayanışma, işçi-işveren ilişkisi gibi günlük problemler üzerinde de deneme konuşmalar yapılmalıdır.

Vaizlerin üzerinde birleştiği en önemli bir tavsiye de yüksek öğretim kurumlarında "dini hitabet" kürsülerinin kurulmasıdır. "Bu kürsülerde uygulama yapılmalı, kaynak eserlerin hiç değilse birinin (Bir Kur'an-ı Kerim tefsiri, bir hadis şerhi gibi) bütünü ile işlenmesi sağlanmalıdır"

Vaiz Mesleğini Gizliyor mu?

1978 araştırmasında 54 vaizden 6'sı arasına mesleğini gizlediğini belirtmiştir: – "Arasıra gizlerdim. Cahil zümrenin tenkidine tahammülüm olmadığı için". "Arasıra gizlerdim, soranın durumunu daha iyi anlamak için..." "Bir iki defa gizledim. Kendimi topluma kabul ettirince açıkladım." "Arasıra gizlerim, anarşik faaliyetlerden çekinirim. Zira hemen münakaşa doğuracak sorular gelmeye başlıyor". "Herşeyi vaizin halledebileceğine inanıyor, onu ermişlerden gibi görüyorlar"... Bazı durumlarda problem, bir insan olarak vaizin gücünü aşmaktadır. Fakat kendisi karşısındakini daha iyi anlamak isterken, karşısındakine kendisini daha iyi tanımak imkânını vermemek, kendini kişi olarak benimsetmeyi daha üstün görmek, aşılması gereken insani zaaflardır.

Vaizlerin mesleği ve cemaate karşı tavırlarında herhalde onların bir memur olmalarının etkisi vardır. Din görevlileri de bürokrasinin bir parçasıdır. Bunun faydalı yanları olduğu gibi, dikkatli olunması gereken yanları da vardır. Faydalı yanları geçim derdinin çözümlenmiş olması, cami derneklerine ve cemaate ekonomik bağımlılıktan kurtulma, İslâmi prensipleri korkmadan savunabilme, bir zengin sadakasından mahrum kalma korkusunun olmaması v.b. dir. Sakıncalı yanları, devletin sorumlu organlarını memnun etme gayreti ile, cemaati ikinci plana alma, halka ve Hakka sorumluluk yerine makama ve sık sık değişen hükümet politikasına göre tutum değiştirmekte aşırı giderek hizmeti aksatma vb. dir. Bunlar Allah için hizmet duygusunu zayıflatarak din görevlisini tembelliğe, verimsizliğe, kişisel çıkarları ön plana almaya götürebilir.

Vaizlerin bir özelliği de "konuşurken çok düzgün konuştukları halde yazılı ifade o derecede başarılı olmadıkları" şeklindedir. Halbuki yazılı ifade, işitilenlerin daha iyi öğrenilmesini sağlayacağı gibi, daha geniş topluluklara hitabetme imkânı da verebilir. Mahalli yayın organlarına vaizlerin de katkıda bulunması olumlu gelişmelere yardım edebilir.

Değişik camilerden alınan örneklerle toplam 225 kişilik bir cemaatin ce vaplandırdığı sorular bize şu sonuçları vermiştir:

Bir vaaz genellikle 30—45 dakika dikkatle dinlenebilmekte 60 dakikayı aşmaması tavsiye edilmektedir. Konu olarak vaazların en çok iman, ibadet ve ah-lâk konularında olması istenmektedir. Ankete katılanların % 53'ü, vaazların ba-şında ve sonunda yapılan duaların Türkçe olmasını istemişlerdir. Arapça olarak daha iyi diyenler % 36'dır. Diğerleri buna pek önem vermediklerini belirtmişler-dir.

"Hangi tür vaazları beğeniyorsunuz" sorusuna % 76 çoğunluk ile cemaat âyet ve hadislerle yapılan vaazları işaretlemişlerdir. Bunu % 11 ile teknik bilgiler-le uyumlu vaazlar takibetmektedir. Heyecanlı vaazlar en az (% 3) beğenilenler arasında. Anketi uygulayan ve değerlendiren kişilerin kanaatine göre bu durum, teypten teype aktarılan vaazların hep heyecanlı vaazlar olması ile çelişki göster-mektedir.

Cami Dışındaki Dini Hizmetler

Vaizlerden 52'si, camideki vaazların dışında, değişik yönlerden dine hizmet çalışması yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmalar hayır cemiyetleri, cami av-lusunda sohbet, belli gün ve gecelerde sohbet ile seminerlere katılmak, köylere gitmek, öğrenci yurtlarını ziyaret, kahvehane ve çayhanelerde sohbet, toplu iş-yerlerini ziyaret, Kur'an kurslarında çocuk okutmak, her fırsatta ve her yerde ge-reken yardımda bulunmak şeklinde açıklanmıştır.

İslâm geleneğinde camiler genellikle halka açık üniversiteler ve okullar olarak, yaygın eğitime hizmet etmiştir. Bu hizmet, okulu topluma, toplumu okula yaklaştırmak açısından çok önemlidir. Camilerin dışında bir ağaç gölgesi, bir du-var dibi bir büyüğün evi, yolculuk, her uygun yer ve zaman eğitim-öğretim yolun-da değerlendirilmiştir.

Hocanın, kültür olarak toplum seviyesinin üst düzeyinde bulunduğu dönem-de, bir problemi olan kişi hocaya gider, akıl danışır. Hoca önderdi, rehberdi. Bugün bu gidişler devam ediyor mu? İlişki hangi seviyededir? Bunlar araştırılması gereken konulardır.

Türkiye az da olsa çeşitli düşünce, fikir ve ideolojilerin yaşandığı bir ülkedir. Bunlardan bazılarının İslamiyetle çeliştiği de vaki. Bunlar karşısında müslü-manın tavrı ne olacaktır? En kolay yola gidilerek "Kâfir oldun!" deyip kestirip atı-lacak mıdır? Birörneklik gösteren bir toplumda bu davranış geçerli olabilirdi. Böyle biri yalnızlığa terk edilirdi de, böylece uyarılmış olurdu. Yani yapılan mua-mele etkili olurdu. Bugün durum değişiktir. Böyle birinin yalnız kalması, terk edil-

mişliğı söz konusu değildir. Onun kendi gurubu vardır, grubuna katılır, böylece grubu büyür, güçlenir, müslümanların karşısına dikilir. Ayrıca şüphe içindeki kişiyi reddetmek İslâmi davet metodunda da yoktur.

Cemaat % 43 çoğunlukla vaizlerin her gün konuşmasını, % 30 ile haftada üç gün konuşmasını istemektedir. Değerlendirenler bu durumu, çalışan kişiler olarak cemaatin, ücretle çalışan bir görevli olarak vaizin de daha çok gün çalışmasını bekledikleri şeklinde yorumlamışlardır. Bu yorumu "vaiz, vaaz görevinin dışında, başka hangi görevleri yapmalıdır?" sorusuna verilen cevaplar desteklemektedir. "Vaiz vaazın dışında başka bir görev yapmamalıdır" diyenler % 1 dir. Çoğunluk vaizin, Kur'an kurslarında din dersi vermesini, yetişkinler için açılacak İlmihal kurslarında Kur'an ı Kerim ve din dersi vermesini istemektedirler.

"Vaizin kıyafeti" ile ilgili soruya cemaat % 61 çoğunlukla "Sakallı ve kravatlı" cevabını işaretlemişlerdir. "Sakallı, bıyıklı, kravatsız, şapkasız" cevabını işaretleyenler % 26 oranındadır.

"Vaizler, vaazlarıyla sizi doyuruyor mu?" Sorusuna cemaat, % 57 ile "evet, % 29 ile "bazen", % 15 ile "hayır" diye cevap vermiştir. Bu sonuç, vaizlerin hizmet-içi eğitim çalışmaları ile daha verimli olabilecekleri kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Vaizlerin ezandan sonra konuşmasını uzattığı kanaatinde olan cemaat % 67 oranındadır.

Vaizlerin, vaazlarında söylediklerine kendilerinin uyup uymadığı konusunda cemaat, pek belirgin bir kanaatte birleşmemiştir. % 44 ü "uyuyor" derken, % 43 ü "ilgilenmediğini" işaretlemiştir. Büyük yerleşme bölgelerinde, vaizin şahsından çok sözleri ve nasihatı cemaat için önemli olmaktadır. Ankete katılanların çoğu % 63 oranı ile sürekli vaaz dinlediklerini belirtmişlerdir. Teypten vaaz dinleyenler % 70 oranındadır. Fakat % 64 oranı ile cemaat, camide, vaizden dinledikleri vaazdan, daha çok etkilendiklerini belirtmişlerdir. Merkez camiden yapılan vaazların, diğer camilerde dinlenmesini cemaat yadırgamamakta, hoş görmektedir. Yine de vaizi kürsüde görmek isteyenlerin sayısı epeyce fazladır (% 44).

"Üzüntülü veya sıkıntılı olduğunuzda dinlediğiniz vaazın size bir yardımı oluyor mu?" Sorusuna cemaat % 87 ile olumlu cevap vermiştir. Bu sonuç bize dini bilgilerin ruhsal yönden etkili olduğunu göstermektedir.

Cemaatin, vaazların geleceği ile ilgili tavsiyeleri, onların akılcı olması ile birlikte planlı ve programlı olması yolundadır. Anketi değerlendirenlerin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ilgili birimine teklifleri şunlardır:

1. Vaizlerin camilere dağıtımı yapılırken, camilerin ve vaizlerin özelliklerinin uyum sağlamasına dikkat edilmelidir.
2. Programlar uzun vadeli olmalı ve cemaatin ihtiyacına dönük olmalıdır (en az altı aylık).
3. Camilerde vaaz sürekli olmalı, bazı haftalarda bazı camiler vaizsiz bırakılmamalıdır.
4. Vaizlerden gezici bir grup oluşturulmalı, bunlar hiç vaizi olmayan camilerde, bir program dahilinde görevlendirilmelidir.
5. Vaizlerin, programda gösterilen görevlerini titizlikle yapıp yapmadıkları sıkı takibedilmelidir.
6. Müftülükler vaizleri, belli bir programa göre, belli aralıklarla toplamalı, vaaz ve irşadın önemi, cemaatin psikolojik, sosyolojik ve kültürel durumu hakkında bilgi verilmeli, müftülüklere ulaşan dilek ve temenniler vaizlere ulaştırılmalıdır.
7. Vaizlerin, Kur'an kurslarında, çocuklara din dersi vermeleri sağlanmalı, yetişkinler için de, uygun zamanlarda kurslar, seminerler ve konferanslar düzenlenmesi düşünülmelidir.
8. Diyanetin merkez kuruluşundaki personelden vaaz konusunda yararlanılmalıdır.

Vaizler Yalnızlık Hissediyor mu?

Bu soruya 54 vaizden, 6 sı, "daima yalnızlık hissedirim", 16 vaiz, "arasıra yalnızlık hissedirim", 30 vaiz de, "hiç yalnızlık hissetmem" diye cevap vermiştir. Yalnızlık hissetmeyenler, bunu şöyle açıklamışlardır: "İyi bir vaiz olmak için çalışırım, halkın müracaat ve dertlerini dinleyerek çarelerini ararım, iknâ edici cevaplar vermek için İslâmi kaynaklara başvururum, bu meşguliyetler yalnızlık hissetmeme fırsat vermez". "Cemaatimi severim. Kibir, gurur gibi şeylerden kaçınırım. Görevimin kutsallığını dikkate alarak herkese yakın olmaya çalışırım". "Halkla kaynaşırım, onların meşru geleneklerine uyarım".

Yalnızlık hisseden vaizler de bunu şöyle açıklamışlardır:

"Halkın yeteri kadar aydınlanmamış olması bunda etkili oluyor".

"Teşriki mesai yapabileceğim kimseleri her zaman bulamıyorum".

"Yerin mahrumiyet oluşu sebebi ile..." "İlçenin ufak olması..."

"Kitlenin dine karşı ve din adamlarına karşı sempatisinin az olması sebebi ile...". "Cemiyetin İslâm'dan uzak olması...." Araştırmacının yorumuna göre bu ifadeler, halkı kültürsüz, kendini üstün görme olarak genellikle bütün memurlarda ortaktır ve topluma yabancılaşmayı göstermektedir. Bu kanaatin mutlaka aşılması gerektir. Peygamber Efendimiz davette avamı havassı ayırmamıştır. Sakatı sağlamı ayırmaması gereği de Allah'ın bir uyarısı ile sabittir. Bir vaizin, "İstifade etmek isteyen kimselerin az bulunması nedeniyle...." ifadesi de hep kendisine gelmesini beklediğini anlatmaktadır. Bu isteği duyurmak vaizin kendisine düşen bir

manevi görev olmalıdır. Diğer bir vaizin, "Çünkü cemaatin seviyesi henüz din adamlarına sarılmanın önemini kavrayacak duruma gelmemiştir" ifadesi de benzer şekilde yorumlanabilir. Din adamlarına sarılmak, din adamının cemaate sarılmasından sonra gelecektir.

Bazı vaizler, hiç tahmin edilmeyen kişilerde umulmadık etkilerin nasıl meydana getirildiğine dair misaller vermişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

– "Kenar bir semtte vaaz ediyorum. Hoparlörler vaazı cami dışında da duyuruyordu. Bir sene sonra, bir gün tanımadığım biri gelip beni buldu, teşekkür etti, ailesiyle geçinemiyormuş. Benim vaazımı dinledikten sonra düzeltme yolunu bulmuş".

"Benden önceki arkadaş azab-ı İlâhiyi çok işlemiş. Millet kendini günah deryasında sanmış. Ben tesadüfen hep Allah'ın rahmetini işlemiştim, cemaatin rahatladığını ve arttığını söylediler. Allah-Kâinat-İnsan ilişkisini anlatırken, Allah anlayışının bir yönünü işleyip, bir yönünü saklamamak, olduğu gibi vermek önemlidir".

– Yakınlık kurmak için bazılarının dükkânına gittim. Tatlı dille sohbet ettim. Kahvehaneye gittim, yakınlık kurdum. Onlar da camiye, namaza gelmeye başladılar".

– "Ruhî sıkıntısı olanlara yaklaştım. Sohbetlerimin yararlı olduğunu fark ettim. Bilgimden ve kendilerine yaklaşılarak tevazu göstermemden memnun kaldılar. Onlar da bana geldiler".

"Farkettim ki, bazıları, sırf usûl bilmediği için, namaza gelmekten çekiniyor. İçkiye ve kumara düşkün birini bir gün bir arkadaşı camiye getirdi. Pek zor olmadığını gören kişi, ara sıra gelmeye başladı. Giderek daha sık geldi ve diğer düşkünlüğü azaldı".

Vaizin, halkını çeşitli yönleri ile tanınması, mesleki başarısı için gereklidir. Cemaatin de vaizi tanınması ve ona güvenmesi gerekir. Bu ise vaizlerin ifadesi ile "Halkla iyi ilişkiler kurarak ve cemaatin durumu ile yakından ilgilenererek olur". Yani "cami dışına çıkarak", "halkla ilişkilerini çoğaltarak". Burada önemli bir nokta, vaizin, vaaz ettiği yerde temelli olmasıdır. Cemaat bunu "misafir gibi bir saat vaaz edip 100 km. ötede oturmak olmaz" şeklinde ifade etmiştir. "Halka yaklaşmak, geniş bir alana hitabedebilmekle mümkündür". "Her toplu iş yerinde ve yerleşim merkezinde din görevlisi bulunmalıdır". "Bu görevliler, iş yerinin özelliğine göre, ihtisaslaşmış olmalıdır. İşçi kesiminde, esnaf kesiminde, çırakların bulunduğu yerlerde v.s. hizmete yatkın kişilere ihtiyaç vardır". "Konular, cemaatin ve çevre halkının ilgi ve ihtiyaç duyacağı günlük konuları işlemeli, boşa vakit harcamamalıdır".

Bilgiyi yerinde kullanabilmek, cemaatin seviyesine inebilmek veya çıkabilmek, sade dille, sıkmadan, kısa ve özlü bir biçimde, hitabet kurallarına dikkat ederek konuşmak bir hüner, bir sanattır. Bu hüneri, bu sanatı edinebilmek hem teorik metod bilgisini hem uygulama ile tecrübe edinmeyi gerektirir.

6.2. Kur'an Kursları

6.2.1. Belge Veren Kur'an Kursları

Kur'an Kursları, kurs bitiminde belge veren Kur'an kursları ile, Kur'an kursları yönetmeliğinin kapsamı dışındaki Kur'an ve ilmiyal öğretimi olarak iki türlü çalışmaktadır. Belge veren Kur'an kursları, sürekli ve geçici olarak ihtiyaca göre açılırlar. Meselâ sürekli açık kursların yanısıra yaz kursları, yaz mevsimlerinde, isteyen herkese din bilgileri vermek üzere camilerde açılır. Akşam kursları, meşguliyetleri sebebi ile herhangi bir kursa katılamayan kimselere akşam saatlerinde din bilgileri vermek için açılır.

Belge veren Kur'an kurslarının amacı, Kur'an kursları yönetmeliğinde belirtilmiştir:

1. Arzu eden vatandaşlara Kur'an-ı Kerim okumasını usulüne göre öğretmek ve ezberletmek, öğretilen metinlerin meallerini de okutmak.
2. İbadetleri ve bunlarla ilgili dua metinlerini ve anlamlarını öğretmek ve okutmak.
3. İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili konularda kursa katılanları aydınlatmak.

Kur'an kursu öğretmenleri, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kadrolu öğretmenlerle, yüksek din öğretimi görmüş olanlar ve en az İmam Hatip Lisesi 1. Devre mezunları arasından "Özel Sınav Yönetmeliği"ne göre sınavla seçilirler. Tayinler Başkanlık tarafından yapılır.

Kadrolu Kur'an kurslarına ilkokul mezunu olanlarla mecburi öğrenim çağını geçirmiş olanlardan okur-yazar belgesine sahip olanlar alınırlar.

1977 yılına kadar Kur'an kursları, birer meslek okulu gibi çalışmışlardır. Kurslardan diploma alanlar yeterlik imtihanını da kazanırlarsa, din görevliliğine tayin edilebilmişlerdir. 1977 den sonra ancak ihtiyaç halinde onlara görev düşmüştür. Günümüzde kurslar sadece din bilgilerinin öğretildiği yerlerdir.

1972 yılından bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı kendisine bağlı kursların sayısını tesbit etmiştir. Bu tesbitlere göre 1972 yılında 977 olan kurs sayısı 1985'te 3405 e çıkmıştır.

Kursların çalışma süresi, günde dört saat olmak üzere 32 haftadır. Haftanın 18 saati Kur'an'ı yüzünden okuma, 2 saati itikad, 2 saati ibadet, 2 saati de siyer ve ahlâk derslerine ayrılmıştır.

Kur'an kurslarında amaca ulaşılabilmesi için Başkanlık, Kur'an öğreticilerine zaman zaman açıklayıcı genelgeler gönderir. Genelgelerde üzerinde durulan konular, öğrencilerin kültür seviyelerinin dikkate alınması ile onların konu ile ilgili araştırmaya yönlendirilmeleri, öğrendikleri üzerinde düşünme ve muhakeme etmelerinin sağlanması, anlaşılması güç veya şüpheye düşürücü kelime ve kavramlardan kaçınılması, ilgili âyet ve hadis mealleri ve seçme okuma parçaları ile konulara açıklık kazandırılması, ibadetlerin uygulamalı olarak öğretilmesi, çevreden gelen yanlış bilgilerin düzeltilmesi, dış temizliğin yanısıra iç temizliğin ahlâk güzelliği ve disiplinli yaşama açısından ibadetlerin öneminin kavratılması vb.dir.

Kur'an'ı yüzünden okumayı bitirenler, hafızlığa çalışmak isterlerse, en çok üç yıl süre ile çalışabilirler. Bu öğrenciler ayrı bir kursta toplanırlar.

Kur'an Kursları İle İlgili Araştırmalar

1984–85 öğretim yılında, Kur'an Kurslarından 258 öğrenci üzerinde bir değerlendirme araştırması yapılmıştır. Bu araştırmanın (Necdet Bal, Basılmamış bitirme tezi 1984–85 A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi) sonuçlarına göre öğrenciler, kurslarda Kur'an'ın Türkçe anlamının da okunmasını ve onun hayata bakışının anlatılmasını istemişlerdir. Kız öğrenciler çoğunlukta olmak üzere ilâhiler öğretilmesi üzerinde de durmuşlardır. Araştırmanın diğer bir bulgusu öğrencilerin genel kültür seviyelerinin yetersiz olduğu ve topluma uymada güçlük çekmekte olduklarıdır. Bu durum, kurslarda rehber öğretmene ihtiyaç olduğunu ortaya çıkartmıştır. Araştırmacının ifadesi ile bu yaştaki öğrenciler, bağımsızlıklarına düşkün olmalarına, kendi başlarına karar vermek istemelerine rağmen, karar vermede güçlük çekmektedirler. Öğreticilerin onlara, kabiliyetleri doğrultusunda topluma hizmet vermeleri için yardımcı olmaları bir ihtiyaçtır.

Araştırmada sonuçlara bağlı olarak şu önerilere yer verilmiştir:

"Ülkemizde din öğretimi metodlu olarak yapılmadığı için, Kur'an'ı yüzünden okumak din eğitimi sayılmıştır. Kur'an'ın anlamına eğilinmemesi, dini yaşamda şekilciliğin hakim olmasına sebep olmuştur. Bu durumda kişiler, değişen şartlara uyum gösterememişlerdir. Ayrıca din eğitiminin genel eğitime paralel gelişememesi, gizli faaliyetlerle din eğitimi yapılmasına yol açmış, bu da bazı sakıncaları getirmiştir. Buna rağmen Kur'an kursları, üzerinde yok denecek kadar az araştırma yapılmış öğretim kurumları olmak üzere özelliklerini sürdürmektedirler."

1986 yılında, Kur'an kurslarından 50 öğrenci üzerinde İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencisi Harun Anay'ın yaptığı sınırlı araştırmanın (Basılmamış Bitir-

me Tezi A.Ü. İîâhiyat Fakültesi Kütüphanesi) sonuçları, öğrencilerin pek zayıf yetiştiklerini ortaya çıkarmıştır. Meselâ öğrenciler, bir Kur'an-ı Kerim'i kullanarak, surelerin nasıl bulunacağını bile bilmemektedirler. Ayrıca onların Kur'an-ı Kerim'in Türkçe anlamından bir tek âyet bile okumamış oldukları belirlenmiştir.

Kur'an öğretiminde yeni metodlar mı gerekli?

1984—85 öğretim yılında yapılan, Kur'an kursları ile ilgili adı geçen araştırmada, öğrencilerin istekleri arasında yer alan şu cümle, eğitimciler ve eğitimciler için üzerinde durulmaya değerdir:

"Kur'an'ın türkçe anlamı okunmalı ve onun hayata bakışının anlatılması dersler arasında yer almalıdır".

Araştırmanın, Kur'an kurslarında öğrencilerin topluma uyumda güçlük çektikleri, bu yüzden rehber öğretmenlere ihtiyaç olduğu sonucunu da birlikte düşünecek olursak, burada bir sorunun var olduğunu sezebiliriz. Sorun acaba metodda aranabilir mi?

Harun Anay'ın adı geçen tezinde tercümesini yapmış olduğu "Dini Öğretmeyi Nasıl Öğrenebiliriz?" isimli kitap, bir Amerikan eğitimcisine ait olup, Protestan Pazar okullarındaki din öğretimi ile ilgilidir. Pazar okulları biraz bizim Kur'an kurslarının amacına benzer şekilde çalışmaktadır. Bu yüzden yazarın (M.A. Blanche Carrier) yeni metod gereği ile ilgili fikirleri, bizim Kur'an öğretimimizde de dikkate alınmaya değerdir. Yazarın ileri sürdüğü fikirlerden bazıları özetle şöyledir:

1— *Öğretim metodlarımızdaki genel değişme ve değişmenin sebebi:* Değişmenin iki sebebi vardır. Birincisi; biz eğitimde, bir çocuğun nasıl olduğu ve nasıl öğrendiği ile ilgili bilgilerimizden hareket ediyoruz. Eğitimciler, giderek doğruluk derecesi artan deneyler yaptıkça, çocuğun nasıl öğrendiği ile ilgili gerçeklere daha çok yaklaşmaktadırlar. Bu bilgiler bizim öğretim metodlarımızı değiştirmektedir. İkincisi; içinde yaşadığımız toplum değişikliğe uğramaktadır. Toplum değişirken, amaçlarımız değişmekte, onlarla birlikte metodlarımız da değişmektedir. Din öğretimi değişmenin dışında kalabilir mi?

2— *Değişen yönetim şekli:* Şu anda biz demokraside yaşıyoruz. Demokrasideki eğitim, otokrasideden farklıdır. Otokraside halkın iki hususta eğitilmesi gerekirdi. Devlet yöneticilerine ve din önderlerine itaatle anne babaların gelenek ve göreneklerini devam ettirme. Demokraside ise vatandaş bilinçli olarak vereceği oydan sorumludur. Böyle bir vatandaş, öyle eğitilmelidir ki, toplum için neyin iyi olduğunu anlayabilsin, iyi ve kötü liderleri ayırdedebilsin. Sürekli olarak or-

taya çıkan yenisorunlar karşısında ne yapması gerektiğini söylemekle, demokraside yaşayan bir vatandaşı eğitemeyiz. Ona, yeni sorunlar karşısında kendi durumunu değerlendirebileceği ölçüleri öğretirsek ancak onu gerçekten eğitmiş oluruz.

3— *Değişen yaşama biçimi*: Bilim son yıllarda hayatımızı pek çok değişikliğe uğratmıştır. Binlerce yeni meşguliyet alanları meydana gelmiştir. Evlerimiz maddi eşya ile o kadar dolmuştur ki, ruhi ilgiler ve ihtiyaçlar üzerinde düşünmek bize zor gelmektedir. Sinema, radyo, gazete, televizyon zamanı ve uzaklığı silmiştir. Bütün bu değişimler ideallerimizde ve değer ölçülerimizde değişmeyi de beraberinde getirmiştir.

Değişmeyen bir medeniyette yaşasaydık, çocuklara babalarının ve dedelerinin yaptıklarının aynını yapmalarını öğreterek, onları kolayca eğitebilirdik. Bir değişiklikler dünyasında yaşadığımız içindir ki, ilerde çocuklarımızın hangi sorunlarla karşılaşacaklarını bilemiyoruz ve onları nasıl karşılamaları gerektiğini de söyleyemiyoruz. Çocukları, karşılaştıkları sorunları karşılamanın usullerini kendi kendilerine bulabilecekleri bir biçimde yetiştirmek durumundayız.

4— *İç kontrol ihtiyacı*: Günümüzün şartlarında, çocuklarımıza vermemiz gereken eğitimdeki bir başka değişiklik de ağırlığın dıştan içe kaymasıdır. Eskiden davranışlar dışardan kontrol edilebiliyordu. Günümüzde ise iç kontrolün önemi artmıştır. İki nesil önce halkın büyük çoğunluğu, kanunlara itaati bir görev olarak kabul ediyordu. Şimdi ise ancak kanunun doğruluğuna inanan kişilerin ona uygun hareket edeceklerini anlamış bulunuyoruz.

Biz artık çocuklarımızın, oyun arkadaşlarına, "bunu yapamam, çünkü annem izin vermez", veya "çünkü cezalandırılıyorum" demeleri değil, "bunu yapmak istemiyorum, çünkü iyi bir hareket değil" demelerini istiyoruz.

Şimdiye kadar anne-baba, din görevlisi ve devletin isteklerinin nesilden ne sile aktarılması ile yetinildi. Bu yapılırken, kişiye, kendi kendine düşünmenin yollarını öğretmek için pek bir gayret harcanmadı. Halbuki kişinin Tanrı ile ilişkisinde, kendi kendine karar verme, düşünme, anlama ve ayırtma kabiliyetlerinin geliştirilmesi önemlidir.

Dinin emir ve yasalarını ezberletmekle, bugünkü neslin, problemlerini çözebileceklerini zanneden pek çok insan vardır. Fakat artık dış otoriteler yeterli değildir. Çocuklarımız bir davranışın niçin dinlerine uyduğunu veya uymadığını anlamalı, hem kendilerinin hem başkalarının huzur içinde yaşamasına katkıda bulunma arzusunu içlerinde duymalıdır.

5— *Hayat görüşü ihtiyacı*: Çocukların hayata bakışı ve onu anlayışı, hayata gözlerini açtıkları andan itibaren edinmekte oldukları tecrübelerin toplamından

ibarettir. Onların, aile çevresinde, anaokulunda, sinema ve televizyonda, her gün ayrı ayrı derslerin öğretmenlerinin telkinleri ile karşı karşıya oldukları okulda ve yaşadıkları her yerdeki tecrübeleri birbiriyle etkileşim içindedir. Evde ve din dersinde verilen öğretim hayatın gerçek olayları ile pek az ilgili olursa, çocuk bunlar arasında nasıl seçim yapacaktır?

Bir okul müdürü, "Bugünün çocuğu, geçen neslin çocuğu kadar iyi midir?" sorusunun tartışıldığı bir konferansta fikrini şöyle ifade etmişti: 'Bugünün çocuğu, geçen neslin çocuğu kadar iyidir. Ancak işin kötü yanı, o çocuktan on kat fazla iyi olmak mecburiyetinde olmasıdır.'

Eski eğitim metodunun bugünün çocuğuna yetmediği artık ortaya çıkmıştır. Eğitimimizi dini metinlerle emir ve yasakların ezberletilmesi üzerine değil, yeni bir durumda, kendi kendine düşünüp dinin ideallerine uygun olanı seçebilme kabiliyetinin geliştirilmesi esasına dayandırmak mecburiyetindeyiz. Dinin hayata bakışı ve onu anlayışı kazandırılmalı, çocuğun yaşantıları onun üzerine dayandırılmalıdır.

5— *Yeni öğrenme teorileri:* Çocuklar ezberleyerek de öğrenirler. Fakat onların yaşayarak öğrendikleri daha kalıcı özelliktedir. Çünkü bunlar davranışları oluşturur ve geliştirir. Yeni metodda ezberden okumanın veya sadece dinlemenin yerini tartışma, faaliyet ve kendiliğinden ibadet etme alacaktır. Sınıf pasif dinleyenlerin değil, istekle araştıranların topluluğu haline gelecektir. Öğretmenlerin sadece rehberler olduğu anlaşılacaktır.

Kutsal kitabın okunması tek başına amaç değildir. Onun okunması, asıl amacın bir aracıdır. Amaç, tıpkı onu öğretmekle görevlendirilmiş olanın (vahyi alanın) amacında olduğu gibi, karakter geliştirmek, doğruyu yanlışı, dine uygun olanla olmayana ayırdedecek anlayışı kazanmak ve kazandırmaktır. Kitap bu amaçla okunursa daima yeni anlamlar ve anlayışlar ilham edecektir.

Yeni öğretim metodunun kolay olmadığı, hele eski metodun rahatlığına alışmış olanlar için ilâve çabalar gerektirdiği bir gerçektir. Birçok öğretmen huzursuz olmakta, sık sık şikâyet etmektedir. Fakat bunu söyleyenlerden pek çokları atı ve faytonu bırakıp otomobil sürmeyi öğrenmektedir. Veya çamaşır teknesini kaldırıp elektrikli çamaşır makinesini kullanmayı öğrenmektedir. Bu kabiliyetleri gösteren erkek ve kadınlar, Kutsal Kitabın aracılığı ile bizden istenen görevi gerçekleştirecek zihinsel gayreti de gösterebilirler.

6.2.2. *Kur'an ve İlmihal Öğretimi*

Cami görevlilerinin camilerde yapacakları Kur'an öğretim çalışmaları, vaaz ve irşad gibi, yaygın eğitimin bir parçası sayılmış ve Kur'an Kursları Yönetmeliğinin kapsamı dışında tutulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığının ilgili genelgesinde

(Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Genelgesi 46/34) bu konu şöyle ifade edilmiştir: "Cami görevlilerimize, Kur'an öğrenmek veya abdest, namaz ve basit ilmihal bilgileri... gibi konularda eksikliklerini tamamlamak üzere başvurulara, ihtiyaçları ölçüsünde yardımcı olunacak, vatandaşlarımız bu konuda illegal yollara başvurmak zorunda bırakılmayacaktır."

Yaygın eğitimin bir parçası olarak kabul edilen Kur'an ve İlmihal öğretiminin yararlanmak isteyenler için yaş sınırı ve öğrenim durumunun sorulmaması da bildirilmiştir.

Cami görevlilerine bu hizmet için, günde üç saat kadar müftülüklerce görev verilebilmektedir.

Camilerde yürütülmekte olan bu hizmet ile ilgili olarak Kur'an okumayı veya pratik dini bilgileri öğrenenlere herhangi bir belge düzenlenmeyeceği de genelgede bildirilmiştir.

Çok eski bir geçmişi olan Kur'an ve İlmihal öğretiminin bugünkü durumunu araştıran ve değerlendiren bir çalışmaya sahip bulunmuyoruz. Ancak özellikle yaz aylarında küçük öğrencilerin, ellerinde mahfazalı Kur'an-ı Kerim'lerle camilere devamı çok yaygın bir gelenektir. Pek çok yetişkin, çocukluğundaki bu cami eğitimi ile yetinmektedir.

İki yıl önce İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden bir gruptan, ilk din öğrenimleri hakkında hatırladıklarını yazmalarını istemiştik. Okul öncesine kadar giderek ilk izlenimleri nakletmek kolay değildi. Öğrenciler gayret ettiler ve yazdılar. Yazılanlardan genellikle şu ortak özellik çıkıyordu ki, ilk din öğrenimi, büyük anne ve babaların telkinleri ile okul öncesinden itibaren devam edilmeye başlanan, camilerin Kur'an kurslarından alınmaktadır. Örnek olacak özellikteki birkaç ifadeyi nakletmek istiyorum:

"Okul öncesinde camiye gider, hocadan namaz dualarını ve bir müslüman için gerekli dini bilgileri öğrenirdik."

"İlköğretimden önceki eğitimim köyümde bulunan Kur'an Kursu'nda oldu. Burada bazı sureler okudum ve ezberledim. O zamanlar ezberlemek daha kolay oluyordu."

"Düşünüyorum da, ailem dindar, dedem de cami hocası olmasına rağmen, bu konularda bana fazla bir şey öğretilmedi. Ailemin üzerinde durduğu en önemli şey, duaları ezberlemek, Elif cüzünü okumak, Kur'an'a geçmek, Kur'an'ı yüzünden okumak ve 32 farzı bilmektir... Hareketlerimizi beğenmedikleri zaman, Allah taş yapar! diye korkuturlardı... Allah hakkında bana öğretilenlerden düşündüğüm

Allah tasavvuru ise; Allah'ın çok büyük olduğu, biz O'nu göremesek de O'nun hepimizi gördüğü, hepimizi de yaratanın O olduğu ve Allah hakkında aklıma gelen her soruyu sormamam gerektiği idi. Mesela Allah kadın mı erkek mi, çocukları var mı? vb."

İslâm öğretisinde, Allah'ın birliği ve hiçbir varlığa benzemeyişi üzerinde tizlikle durulmuştur. Bu, çok yerleşmiş ve sürdürülmesi gereken bir gelenektir. Fakat çocukların soru sormaktan alıkonulması doğru değildir. Onlar ancak soru sorarak öğrenirler. Sorular çok değerlidir, hatta onlar cevaplardan da değerlidir. Sorular olmazsa cevaplar hangi temele oturtulabilir?

Çocukların camilerde aldıkları eğitim ve öğretim, onların henüz yeterince bilinçlenmemiş oldukları dönemde büyüklerin yaşantısına katılmanın verdiği coşkunlukla birleşir ve onlar için çok önemlidir. Bir de soruları cevapsız kalmasa! Şu ifade tipik bir örnektir:

"Sekiz yaşına kadarki dönemim küçük bir kasabada geçti. Bu yerin en önemli özelliği, dini hayatın canlı olmasıydı. Veya belki de bana öyle geliyordu. Ben altı, yedi yaşlarımda namaz surelerini ezberlemiş olduğumu hatırlıyorum. Anneannem bîna efsanevi şekilde bazı dini hikayeler anlatırdı. O zaman büyükler küçükleri dini törenlere götürürlerdi. Cuma ve bayram namazlarını kaçırmazdık. Ancak bana niçin namaz kıldığımız anlatılmadı. Benim bildiğim belki de o zaman, o çevrede yaşlıtlarımın bildiği, Bayram gününü, Cumayı, Ramazanı ipe çekmek, bu dönemlerde büyüklerimizle beraber dini coşkuya katılmaktı. Çok iyi hatırlıyorum, hiç kimse bana oturup da işin aslını öğretmedi. Yani biz birtakım şeyleri yaptık, gereğinde herkesle camiye gittik, bayramları kutladık, mahallemizin hocasından Kur'an-ı Kerim okuduk, hatta İslâmın şartları gibi belirgin bazı şeyleri öğrendik ama, biz bunları niçin yapıyoruz, bize bu anlatılmadı. Galiba o dönemde dinimiz bir alışkanlık şeklinde devam ediyordu. Yapılan şeylerin yüceliğinin kimse farkında değildi."

Okul öncesi dönemde çocuklarımıza verilmekte olan din öğretiminin, gerek ailede, gerek camide araştırma konusu yapılması, geliştirilecek öneriler ve yöntemlerle ailelere ve görevlilere yardımcı olunması bir ihtiyaçtır.

Küçük çocukların hafızlığa çalıştırılması da üzerinde durulması gereken konulardandır. Çocuğun maddî, manevî kapasitesi hesaba katılmadan, özentî veya ideal olarak yapılan zorlamalar yanlış sonuçlar verebilmektedir. Bir öğrencinin şu ifadesi örnek alınabilir:

"İlkokuldan önceki devreden hatırladıklarım, hafızlık yaptığım devreye rastlar. Hafızlığa ailemin isteği ile başlamıştım. Hafızlık ilerledikçe dersler zorlaşıyordu. Dolayısıyla ben her gün ders vermem için annem ve babam tarafından sıkıştırılıyordum. Bu durum ise beni çok üzüyordu. Bazen ağlıyordum. Bazen

de çeşitli yalanlar uydurup durumu idare ediyodum. Bir çocuğu babası benim yanımda dövdüğü zaman korkardım ve ağlardım... Kendi yaşımda olan arkadaşlarımı çekemezdim, onlarla zıt giderdim..."

Zorlamaların belli alışkanlıkları otomatikleştireceği belki kabul edilebilir. Fakat duyguyu veremeyeceği bir gerçektir. Ayrıca zorlamalar itici etkiler yapabilmekte, tam tersi duyguları harekete geçirebilmektedir.

Bir okul yöneticisinin, bana aktardığı, kendi hayatı ile ilgili bir tecrübesini tekrarlanmaya ve ibret alınmaya değer buluyorum. Aynı zamanda veli olan yönetici şöyle anlatmıştı:

"Benim üç oğlum da kendi okulunda okudular. Üçüne de din bilgisi okutmadım. Çocuğumun ders saatleri dışında, gezmeğe ve eğlenmeye ayrılmış zamanını niçin alayım? Ben çocukluğumda Kur'an'ı Yasin'e kadar ezberlemiştim. İlkokula giderken babam beni sabah namazında kaldırır, hafıza yollardı. Öyle yıldım ki, şimdi hiç Kur'an okumuyorum. Bu duygu ile oğullarıma da öğretmedim." Ben bunun üzerine Müdür beye sormuştum:

– Belki siz din eğitimi görmüş olduğunuz için, çocuklarınızın görmemeleri, onlar için önemli bir kayıp olmamıştır. Çocuklarınızın bu konudaki sorularını kolaylıkla ve doğru olarak cevaplandırmışsınızdır.

Müdür bey şöyle cevap vermişti:

– Hayır, çocuklarım hiç soru sormadan büyüdüler. Ben o kadar meşguldüm ki, onlara ayıracak onbeş dakikam bile bulunmazdı.

– Belki anneleri onlarla ilgilenmiştir, dedim.

Müdür bey buna itiraz etti:

– Anneleri de ilgilenmezdi, çünkü kendisi tahsilsizdir. Çocuklar şimdi yüksek tahsildeler."

Bu tipik bir ifadedir. Günümüzde anne babaların çocuklarına ayıracak onbeş dakikalara bile bulunmamaktadır. Çocukları okula yazdırmakla, işlerin yoluna girdiğine inananlar çoğunluktadır. Çocuklarının okul durumunu öğrenmek için bile okula uğramayan veliler vardır. Öğretmenler ise sınıfların kalabalıklığından şikayetçidirler. Çocuklarla tek tek ilgilenmeleri mümkün olamamaktadır.

Çocuklar ve gençler, anne babaları ile, yakınları ile, öğretmenleri ile yakın olamayınca ihtiyaçlarını onlara bildiremeyince, bunu başka yerlerde, başka kişilerden elde etme yoluna gidebilmektedirler. Anne babalar belki olumsuz

etkilenmelerden sonra uyanmaktadırlar, fakat büyük ihtimalle artık geç kalmış olmaktadır ve pek bir şeyi değiştirememektedirler.

Türkiye'de din eğitim ve öğretilimi alanında yapılması gereken pek çok iş vardır.

KİTAPTA GEÇEN KAYNAKLAR

- 1– AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitimi Tarihi, Ankara 1982
- 2– ARMANER, Neda - ÖKMEN, Zeki: Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodik Bilgiler, İstanbul 1967
- 3– ATAY, Hüseyin: Din Eğitimi ve Öğretiminin Bir Bütünlük İçinde Ele Alınmasına Dair Rapor, Ankara 1981 (basılmamış belge)
- 4– ATAY, Hüseyin: Farabi'nin Üç Eseri Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's Saade) Eflatun ve Aristo Felsefesi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1974
- 5– BALTACIOĞLU, İ. Hakkı: Dine Doğru, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi I - IV, 1957, s. 44–59
- 6– BİLGİN, Beyza: Liselerde Din Eğitiminin Bugünkü Durumu, 50. Yıl Kitabı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 273–290
- 7– BİLGİN, Beyza: Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ankara 1980
- 8– Buhari, Edebü'l-Müfred, Çev. A. Fikri YAVUZ, 2 Cilt, İstanbul, 1979
- 9– DAVER, Bülent: Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, Ankara 1956
- 10– Din İle İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu, İstanbul 1971
- 11– ERGİN, O. Nuri: Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1977
- 12– Erziehung zur Kulturbegegnung, (Hrsg) Johannes Lähnemann 1–3, Hamburg, 1986
- 13– GENCEL, Adnan - BAYRAK Mustafa: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Etkinliği İle İlgili Bir Araştırma, Din Öğretimi Dergisi 8–9, Ankara 1986
- 14– GİRİTLİ, İsmet: (Türkiye ve Laiklik Prensibi, Vatan Gazetesi, 12.1.1956
- 15– GÖKALP, Ziya: Ahlak Buhranı, Yeni mecmua Sayı 7, 1917
- 16– JERSİLD, Arthur, Çocuk Psikolojisi, (Çev. Gülseren GÜNCE), Ankara 1976
- 17– KUNTER, Nurullah: Din Dersleri Meselesi, Cumhuriyet Gazetesi, 22.2.1953
- 18– Kur'an-ı Kerim ve Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983
- 19– MAHMUT, Cevat: Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı, İstanbul 1338
- 20– Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, 1–3, 1945 – 47
- 21– Muallim Cevdet: Mektep ve Medrese, (Hazırlayan T. Erdoğan ERÜZ, İstanbul 1978

- 22– Muallim Cevdet: Mektep ve Matbuat Aleminde İslamiyet, Tedrisat Mecmuası, Nisan 1919
- 23– Muallimler Mecmuası, IV. 14
- 24– 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, (M.G.K. Sekreterliği) Ankara 1981
- 25– ROUSSEAU, J.J.: Emile, (Çev. H.Z. ÜLKEN, A.R. DÜLGER, Selahaddin GÜZEY) 4. Bask, İst. 1956
- 26– Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi, (Çev. Ahmet Naim - Kamil Kamil Miras), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966–1973
- 27– Sahih-i Müslim ve Tercümesi, (Çev. Cemal SOFUOĞLU), İstanbul 1967–1970
- 28– Satı Bey, Terbiye Mecmuası, No. 1– 134, 1927
- 29– Selim Sabit Efendi, Rehnumayı Muallimin, İstanbul 1290 (1874)
- 30– Sungu, İhsan: Tevhid-i Tedrisat, Belleten II, 7–8, (1938)
- 31– Shepherd, Religion in einen Multikulturellen Schule, Erfahrungen Aus England, Kulturbegegnung in Schule und Studium, içinde (Hrsg) J. Lähne-mann, 1-Hamburg 1986
- 32– Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının 19.9.1956 Tarihli Genelgesi
- 33– T.B.M.M. Tutanak Dergisi III, 444
- 34– ÜLKEN, H. Ziya: İki Menfi Zihniyet, Yeni Sabah Gazetesi, 2 Haziran 1952
- 35– ÜLKEN, H. Ziya: Eğitim Felsefesi, İstanbul 1967
- 36– ÜLKEN, H. Ziya: Değerler ve İnanma Problemi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 1960
- 37– YÖRÜKHAN, Y. Ziya: İslam İlmihali, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi I, 1952
- 38– YÜCEL, H. Ali: Türkiye'de Orta Öğretim, 1.5.1938

DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ DİĞER BAZI KAYNAKLAR

- 1- ADIVAR, Adnan: Tarih Boyunca İlim ve Din, İst. 1969.
- 2- -----: Osmanlı Türklerinde İlim, İst. 1982.
- 3- AKYÜZ, Yahya: Türk Eğitim Tarihi, Ank. 1982.
- 4- AKDENİZ, Sabri: Toplumumuz ve Eğitimimiz, İst. 1982.
- 5- AYHAN, Halis: Eğitime Giriş ve İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler, İst. 1982.
- 6- AYTAÇ, Kemal: Avrupa Eğitim Tarihi, Ank. 1980.
- 7- BALTACI, Cahit: XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst. 1976.
- 8- BAŞGİL, A.F.: Din ve Lâiklik, İst. 1967.
- 9- BAYRAKLI, Bayraktar: İslâm'da Eğitim, İst. 1980.
- 10- BAYRAKTAR, Faruk: İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri, İst. 1984.
- 11- BİLGİN, Beyza: Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ank. 1980.
- 12- BİLGİSEVEN, A.K.: Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları, İst. 1982.
- 13- COMMENIUS, J.A.: Büyük Didaktika, (Çev. Hasip Aytuna) Ank. 1964.
- 14- ÇELEBİ, A.: İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi, (Çev. Ali Yardım) İst. 1983.
- 15- EHVANİ, A.F.: Et-Terbiye Fi'l-İslâm, Kahire, 1955.
- 16- KANAD, H. Fikret: Kısaltılmış Pedagoji, İst. 1977.
- 17- -----: Ailede Çocuk Eğitimi, İst. 1969.
- 18- MAVİŞ, Hakkı: Almanya, Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi, İst. 1970.
- 19- KOÇER, H.A.: Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi, İst. 1974.
- 20- ÖYMEN, H.R. - DAĞ, M.: İslâm Eğitimi Tarihi, Ank. 1974.
- 21- ÖYMEN, H.R.: Yeni Mektebe Doğru, İst. 1931.
- 22- ÖKMEN, Z. - ARMANER, N.: Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodik Bilgiler, İst. 1960.
- 23- PARMAKSIZOĞLU, İsmet: Türkiye'de Din Eğitimi, Ank. 1966.
- 24- PAZARLI, Osman: Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metodlar, İst. 1967.
- 25- SATI BEY: Fenn-i Terbiye, İst. 1327.
- 26- SARITAŞ, Muhammet: Nurettin Topçu'da Sosyo-Pedagojik Yapı, Ank. 1986.
- 27- Türkiye I. Din Eğitimi Semineri, Ank. 1981.
- 28- YAVUZ, Fehmi: Din Eğitimi ve Toplumumuz, Ank. 1960.

İNGİLİZCE KAYNAKLAR

- 1— EAKIN, F. and EAKIN, M. Your Childs Religion. The Mac Millan Comp 1951.
- 2— ELLIOT, H.S. Can Religious Education. Be christian Newyork: Scribner's Sons 1929.
- 3— ELWOOD, Jr. ROBERT. Words of The World's Religions. New Jersey: 1977.
- 4— GESSEL, A. The First Five Years of Life. NewYork: Hurper and Brothers 1940.
- 5— HARMS, E. "The Development of Religions Experience in Chidren, American Journal of Sociolosy. 1944 No: 50 pp. 112–122.
- 6— HURLOCK, E.B. Child Development. Newyork: Graw-Hill 1950.
- 7— LSAGER, H. "Factors Influencing The Formation and Change of Political and Religious Attitudes" Journal of Social Psychology. 1949 No: 29 pp. 253–265.
- 8— ROSANTAL, H. "Child Psychology in Islam" Islamic Culture. 26 Lond. 1952.
- 9— SHERNIL, L.J. The Rise of Christian Education. Newyork: Mac Millan Comp. 1950.
- 10— SHUKRI, M.A.M. "Islam and Education" Rabitatü'l-Alemi'l-İslami. VI. No: 7 Meccak 1979.
- 11— THAYER, W.T. Religion in Public Education. Newyork: The Viking Press 1947.
- 12— ZÜBERİ, A.K. "The Concept of God Among Children" The Journal Rabita-tü'l-Alemi'l-İslami (Muslim World League) Mecca: 1977 vol: 4 Nr: 9 pp. 40–44.

ALMANCA KAYNAKLAR

- 1— ALBERT, REBLE: Geschichte der Pädagogik, Stuttgart 1962.
- 2— CORDT K. WILLY: Erziehungswissenschaftliche Dokumentation, Berlin 1969.
- 3— ESSER, G. WOLFGANG: Religionsunterricht, Düsseldorf 1973.
- 4— ESSER, G. WOLFGANG: Religionsunterricht und Konfessionalität, München 1975.
- 5— FRÖR, KURT: Grundriss der Religionspädagogik, Konstanz 1975.
- 6— GROSCH, HEINZ: Religion in der Grundschule, Düsseldorf 1975.
- 7— HAEBERLIN, PAUL: Möglichkeit und Grenzen der Erziehung, Zürich 1936.
- 8— LAEHNEMANN, J.: Weltreligionen im Unterricht, II band, Göttingen 1975.
- 9— Kulturbegegnung in Schule und Studium, (Hrsg. J. Laehnemann). Hamburg 1983.
- 10— Erziehung zur Kulturbegegnung, (Hrsg. Laehnemann) Hamburg 1986.
- 11— UDO STEINBACH: Der Islam in der Gegenwart, München 1984.
- 12— WIELANDT, ROTRAUD: Offenbarung und Geschichte im Denken Moderner Muslime, Wiesbaden 1971.

İNDEKS

A

- Adem 13
Adnan Gencil 80
Ahlak Buhranı 50
Ahlak Terbiyesi 49
Akaidi İslamiye 47
Akıl-Baliğ 98—99
Ana Okulu 88
Anayasa 63—64—67—73
Anglikan Kilisesi 76
Ankara Üniversitesi 1
Antropoloji 7
Arama Hareketi 6
Atatürk 52—53—54—56—65
Atatürk İlkeleri 66—67

B

- Bağdat 16
Başgözü 19—21
Batı Berlin 76
Beytülmal 105
Blanche Carrier 115
Bekir Demirkol 106
Beyza Bilgin 58
Bilad-ı Selase 17
Birinci Kriz Dönemi 99
Birleştirici Model 75
Buhari 28—29
Bülent Daver 64—65—66

C

- Cahillik 11
Cami 14—15—24—41

- Cami Öğretimi 18
Cebrail 28
Cornell Üniversitesi 66
Cumhuriyet Gazetesi 67

Ç

- Çoğulcu Model 75

D

- Darülfünun 52
Darul-ilm 16
Darul-irfan 54
Darul-muallimin 49—83
Darvin Nazariyesi 47
Davranış Bozukluğu 39—40
Ders-i Am 15
Dış Otorite 85
Dil Eğitimi 38
Dil İhtiyacı 39
Dil Öğrenimi 39
Dil Sosyolojisi 39
Dil Yeteneği 39
Din 7
Din Bilgisi 4
Din Bilimleri 34—74
Din Dersleri 1—37—43—55—61—65—79
Din Dersi Öğretmeni 86
Din Duygusu 8—93
Din Eğitimi 4—23—24—25—27—29—
30—31—33—38
Din Eğitimi Bilimi 1—5—25—27—28—
29—30—31—32—33—74
Din Felsefesi 34
Din Fenomolojisi 34

Din Öğretimi 2-3-4-18-25-38-45-67

Din Pedagojisi 1

Din Psikolojisi 54

Din Sosyolojisi 34

Din Terbiyesi 24-49

Dindarlık 28

Dini Ahlak 49

Dini Bilinç 31

Dini Eğitim 45-46

Dini İnanç 53

Dinler Tarihi 34

Diyanet İşleri Başkanlığı 60-104-106-110-113-117

Demokrasi 115-116

Düşünen İş Adamı 100

E

Ebubekir 12

Ebu Ümame Es'ad 14

Eğitim 9-10-21-23-25

Eğitim Bilimi 4-25-26-27

Eğitim Danışmanlığı

Eğitim Fakültesi 75

Eğitim Millî Komisyonu 67

Eğitim Psikolojisi 1

Eğitim Teolojisi 32

Ehl-i Hıref 17

Elif Cüzü 118

Emil 90

Erkam'ın Evi 12

Ergenlik 97

Evliya 8

Eyüp Sanay 106

Ezher Camii 15

F

Fatih 84

Fatih Medresesi 84

Farabi 21

Fenomenolojik Din Dersi 77-78

Fırsat Eşitliği 35-61
Fünun-u Cedide 48

G

Galatasaray Lisesi 46

Gazali 59

Gelenek 6-7-22-30

Genel Eğitim Politikası 43

Genel Amaç 61

G. Girard 91

H

Haber-Bilgi 36

Hadis

Harbiye 45

Harun Anay 114-115

Hasan Ali Yücel 64

Hızır 14

Hilmi Bey (Basra Mebusu) 48

Hilmi Ziya Ülken 20-21-56

Hitabet 106

Hizmet-içi Eğitim 32-60

Hıristiyan Okulları 76

Hüseyin Atay 21-70-72

Hüseyin Zırh 106

I

Islahat Layihası 45

İ

İbadet 25

İbadet Eğitimi 25

İbadet Hayatı

İbadet Terbiyesi 94

İbrahim (Hz.) 19

İçtimai Ahlak 50

İç Otorite 85

İdadiye 46

İhtiyari Din Dersleri 64-70

İkinci Kriz Dönemi 99
İlahiyat 2, 3, 5, 6, 27, 38
İlahiyat Fakültesi 1—50—51—32—56—
57—84—107

İletişim 35
İlkokul 94
İlköğretim 17
İlköğretmen Okulları 58
İlm-i Eşya 46
İlmihal 4
İlmihal Öğretimi 113
İmam-Hatip
İmam-Hatip Lisesi 51—105
İmam-Hatip Mektebi 50—52
İmam-Hatip Okulu
İslam Eğitimi 12
İnsani Amaç 44
İrfan Ordusu 54
İrşad 106—117
İsa (Hz.) 77
İslam İlahiyatı 5
İslam Öğretisi 2—119
İsmail (Hz.) 13
İsmail H. Baltacıoğlu 56—57
İsmet İnönü 51
İsmet Giritli 65
İttihadı Anasır 45
İttihat ve Terakki Cemiyeti 46

J

J.J. Rousseau 90
Johannes Lähnemann 75—76
John Shepherd 77

K

Kabe 13
Kahire 16
Kalp Gözü 19—21—59
Kanunu Esasi 46
Kanuni Süleyman 84
Kelime-i Şehadet 96

Kemal G. Balkar 65
Kenan Evren 68
Kilise Teşkilatı 65
Kuba 14
Kuran-ı Kerim 6, 9, 12, 13, 19, 20,
27, 41, 55, 57, 88, 115
Kuran Kursları 104, 109, 113, 114
Kuran Yönetmeliği 117
Kurban Bayramı 88
Kussas 105
Kültür Felsefesi
Kültürel Amaç 44
Kütahya Sultanisi 54

L

Lâdini 62—64
Laiklik 62—64—65—69—72—104
Laisizm 64
Lâruhbanı 62—64

M

Maarif Teşkilatı 84
Maarif Vekaleti 66
Maarifi Umumiye Nezareti 48
Maarifi Umumiye Nizamnamesi 45—46—
48
Mahalle Mektebi 4
Mahmud II 17
Mahmud Cevat 17
Medine Dönemi 14
Medrese 4—15—16—17—83
Mehmet Akif 46
Mekke Dönemi 12
Mektep 15—17—54
Meviza 105
Meşrutiyet 56
Meşrutiyet Dönemi 46—64
Mescit 14—41
Meslek Liseleri 87—100
Mezhepçilik 73
Mezhepsiz Din Dersi 75

Mezheplerüstü Din Dersi 75
Milli Güvenlik Konseyi 68—70
Milli Ahlak 49
Milli Eğitim 48
Milli Eğitim Bakanlığı 17—50—72—85
Milli Eğitim Komisyonu 57
Milli Eğitim Politikası 68
Milli Terbiye
Muallim Cevdet 47—84
Muallimler Cemiyeti 51
Muhammed 6—12—13—28—29—41
Muharrir 47
Muhasebatı Ahlakiye Dersi 55
Muhasibi 59
Musa (Hz.) 14
Mustafa Bayrak 80
Mutlakiyet Dönemi 46
Mühendishane 45
Mülkiye 62
Müşir Ahmet Paşa 62

N

Nakil 6
Namık Kemal 83
Necdet Bal 114
Neda Armaner 58
Nevroz 40
Nurullah Kunter 65

O

Okul 42—43—61
Okul-Aile İşbirliği
Okul Öğretimi 2
Okul Öncesi 39
Okul Öncesi Çağı Eğitimi 87—94
Okul Öncesi Çağı Çocuğu 88
Okul Öncesi Eğitimi 87—88—89
Ortaokul 97
Ortaöğretim 87
Osman Nuri Ergin 62
Osmanlı Mektepleri 47
Osmanlıcılık 45—48
Otokrasi 115

Ö

Öğrenme Bozukluğu 40
Öğrenme Güçlüğü 101
Öğretim 10—21
Öğretim Birliği Kanunu 2—55
Öğretim Dili
Öğretim Halkaları 15
Öğretim Programı 2
Öğretmenlik Formasyonu 60—89
Özel Eğitim Okulları 101
Örgün Eğitim 104
Özgürlük 22

P

Patrikhane 62
Pedagoji 49
Program Geliştirme Enstitüsü 75
Psikoloji 34

R

Rab 9
Rehnumayı Muallimin 84
Rüşdiye 45

S

Satı Bey 49
Selim Sabit Efendi 83
Sıddık Sami Onar 65
Sibernetik 33
Sintenis 90
Sosyal Çevre
Sosyal Hizmetler Danışmanlığı
Sosyal Psikoloji 34
Sosyalizasyon 35
Sosyoloji 34
Sosyometri 34
Suffa 14
Sultaniye 46
Sübyan Mektepleri 15—45—83

Ş

Şeker Bayramı 88
Şemseddin Günaltay 46
Şeyhülislam Feyzullah Efendi 17
Şii Öğretisi 16

T

Taassup 66—84
Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı 58
Tanzimat 49—51—62
Tanzimat Fermanı 17
Tecrübi Eğitim 27
Tecrübi Psikoloji 27
Tehrisat Mecmuası 47
Tekke 83
Temel Eğitim 4—83—87
Temel Öğretim 45
Terbiye 9—10—23—30
Terbiye İdealleri 10
Teşkilatı Esasiye Kanunu 63—65
Tevhidi Tehrisat Kanunu 51—69—70—71
Thomas Matteus 66
Tıbhane 45
Toplumsal Amaç 44
Türk İslam Kültürü 96
Türk İslam Tarihi 66
Türkiye'nin Eğitim Politikası 73

U

Ulumu Diniye 4
Ulumu Diniye Muallimi 64

Ulumu Diniye Maa Kuran-ı Kerim 4
Ulumu Müsbete 47
Usulu Cedid 84
Uzak Hedef 22—43

V

Vaaz 104—105—106—108—109—112—
117
Vahiy 1
Vaiz 104—105—106—107—108—109—
110—111
Vakfiye 62

Y

Yaratıkları İlahlaştırma Eğilimi 8
Yaygın Eğitim 74—104
Yedinci Milli Eğitim Şurası
Yetişkinler Öğretimi 12
Yurttaşlık Bilgisi 55
Yusuf Z. Yörükhan 55
Yüce Tanrı Fikri
Yüksek Din Eğitimi 18
Yüksek İslam Enstitüsü 1—72—84

Z

Zeki Ökmen 58
Zihinsel Özürlüler 101
Ziya Gökalp 46—47—48—49—50—62
Ziya Paşa 83
Zühdi Ahlak 50